

PRIEINAMAS TEISINGUMAS

Teisė turėti advokatą ir teisė į
nemokamą teisinę pagalbą
baudžiamajame procese

APIE LEIDINĮ

Skyrius „Teisė turėti advokatą ir teisė gauti nemokamą teisinę pagalbą: situacija Lietuvoje“

Vadovaujanti tyrėja:

Natalija Bitiukova (Žmogaus teisių stebėjimo institutas)

Tyrėjai:

Jūratė Guzevičiūtė, Mėta Adušavičiūtė, Karolis Liutkevičius, Kristina Normantaitė (Žmogaus teisių stebėjimo institutas)

Skyrius „Teisė turėti advokatą ir teisė gauti nemokamą teisinę pagalbą: tarptautiniai standartai“

Autorius:

dr. Krassimir Kanev (Bulgarijos Helsinkio Komitetas)
Iš anglų kalbos vertė: MB „Vertimo technologijos“

Dėkojame advokatams, policijos pareigūnams, prokurorams ir teisėjams, kurie skyrė laiko sudalyvauti tyrime ir pasidalinti savo įžvalgomis. Už prisidėjimą prie tyrimo nuoširdžiai dėkojame ir ŽTSl praktiką atlikusioms studentėms Ugnei Zmitrytei, Kristinai Ramoškaitei ir Evelinai Vaišvilaitei.

Šis leidinys apima laikotarpį iki 2017 m. gegužės mėn. 11 d., vėlesni teisės aktų pakeitimai, teismų praktika ir statistiniai duomenys nėra įtraukti.

Šio leidinio parengimą finansškai parėmė Europos Sąjunga pagal Teisingumo programą. Visa atsakomybė už leidinio turinį tenka Žmogaus teisių stebėjimo institutui. Leidinio turinys negali būti vertinamas kaip pateikiantis Europos Komisijos nuomonę.

Projektas iš dalies finansuojamas Europos Sąjungos Teisingumo programos lėšomis

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISBN 978-609-95968-0-8

© Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2017

APIE ŽMOGAUS TEISIŲ STEBĖJIMO INSTITUTĄ

Žmogaus teisių stebėjimo institutas (ŽTSl) – nevyriausybinių, pelno nesiekianti viešosios advokacijos organizacija. Nuo įsikūrimo 2003 m. siekiame, kad Lietuvos teisės aktai ir jų taikymo praktika atitiktų tarptautinius žmogaus teisių įsipareigojimus.

ŽTSl teisininkų ir politikos mokslų ekspertų komanda atlieka tyrimus, teikia pasiūlymus teisės aktams ir programiniams dokumentams, dalyvauja darbo grupėse, rengia ataskaitas tarptautinėms žmogaus teisių priežiūros institucijoms, imasi bylų teismuose strateginiais žmogaus teisių klausimais, teikia ekspertines konsultacijas ir teisinę paslaugą, vykdo projektus, organizuoja konvencinius ir nuotolinius mokymus Be-ribu.lt platformoje teisėsaugos pareigūnams ir kitiems valstybės institucijų atstovams.

Pagrindinės ŽTSl veiklos sritys: nukentėjusiųjų teisės, įtariamųjų ir kaltinamųjų teisės, diskriminacijos draudimas, privatumo apsauga ir skaitmeninės teisės, saviraiškos laisvė, žmogaus teisės ir įmonių socialinė atsakomybė.

www.hrmi.lt

Žmogaus teisių stebėjimo instituto tyrimai baudžiamojo proceso srityje

Pranešimas apie teises Lietuvoje: reglamentavimas ir praktika (2017)

Tyrimo metu buvo vertinamas Direktyvos dėl teisės į informaciją nuostatų perkėlimas į Lietuvos Respublikos teisę ir jų bei pranešimo apie teises veikimas praktikoje. Taip pat buvo analizuojama ar šiuo metu praktikoje naudojama pranešimo apie teises forma reikėtų atnaujinti, kad įtariamiesiems įteikiamas pranešimas būtų suprantamesnis ir geriau atliktų savo funkciją.

Suėmimas: policijos, prokurorų ir ikiteisminio tyrimo teisėjų požiūris (2014)

Tyrimu buvo siekiama išsiaiškinti pareigūnų požiūrį į griežčiausios kardamosios priemonės – suėmimo taikymą bei su tuo susijusias problemas. Tyrimas atliktas taikant kokybinio tyrimo metodologiją, pusiau struktūrizuotų interviu metu apklausiant policijos pareigūnus, prokurorus ir ikiteisminio tyrimo teisėjus.

Suėmimo taikymas Lietuvoje (2016)

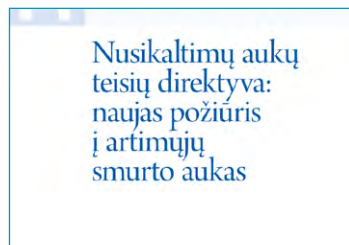
Tyrimo tikslas buvo geriau suprasti Lietuvos teismų sprendimų dėl suėmimo priėmimo procesą. Tyrimo metu buvo apklausti 36 advokatai, vienas ar daugiau ŽSI atstovų dalyvavo ir stebėjo 20 posėdžių dėl suėmimo skyrimo, buvo peržiūrėta 61 išnagrinėtos bylos medžiaga, paimiti interviu iš 4 teisėjų ir 5 prokurorų.

Sulaikymo ir suėmimo reglamentavimas ir taikymas Lietuvoje (2012)

Tyrimu buvo siekiama atskleisti esmines sulaikymo ir suėmimo sistemos problemas Lietuvoje ir pateikti siūlymus dėl jų sprendimo. Tyrimo metu atlikta susijusių teisės aktų, Europos žmogaus teisių teismo ir Lietuvos Respublikos teismų sprendimų, reikšmingų statistinių duomenų analizė, vykdytos fikslinių grupių apklausos.

Nusikaltimų aukų teisių direktyva: naujas požiūris į artimųjų smurto aukas (2014)

Tyrimu buvo siekiama įvertinti, kaip Lietuva pasirengusi užtikrinti Nusikaltimų aukų teisių direktyvos teises praktikoje. Šiuo tikslu buvo išanalizuota teisinė bazė, atlikti interviu su asmenimis, nukentėjusiais nuo artimųjų smurto, policijos pareigūnais, prokurorais, teisėjais, specializuotos pagalbos tarnybų darbuotojais.

TURINYS

IVADAS	5
I SKYRIUS. Teisė turėti advokatą ir teisė gauti nemokamą teisinę pagalbą: situacija Lietuvoje	6
Metodologija	6
ES standartai baudžiamojo proceso srityje	7
Nacionalinis teisinis reguliavimas	9
Teisė turėti gynėją.....	9
Teisės turėti gynėją atsisakymas.....	14
Teisė gauti nemokamą teisinę pagalbą.....	15
Teisės informuoti ir susisiekti su trečiąja šalimi.....	20
Probleminiai teisių įgyvendinimo aspektai	23
Teisės turėti gynėją atsiradimo momentas	23
Gynėjo atsisakymas prieš pirmąją apklausą	24
Gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu.....	26
Gynėjo dalyvavimas teismo nagrinėjimo metu	28
Gynėjo pasirinkimas ir keitimas	30
Antrinės teisinės pagalbos organizavimas.....	32
Išvados ir rekomendacijos	37

II SKYRIUS. Teisė turėti advokatą ir teisė gauti nemokamą teisinę pagalbą: tarptautiniai standartai	40
Pagrindinių standartų apžvalga	41
Europos Sąjungos teisės aktai	41
Europos Tarybos ir Jungtinių Tautų teisės aktai	41
Lūžio taškas: Saldus prieš Turkiją	43
Teisė į gynybą	45
Teisė dalyvauti nagrinėjant bylą.....	46
Teisė dalyvauti apeliaciniame procese	46
Gynybinių argumentų naudojimo apribojimai	47
Teisė turėti advokatą	48
Teisės apribojimai.....	49
Sulaikymo svarba	50
Teisės atsisakymas.....	50
Teisė į nemokamą teisinę pagalbą	52
Turtinės padėties vertinimas	52
Teisingumo interesų vertinimas.....	53
Nemokamos teisinės pagalbos atsisakymas ir advokato paskyrimas prieš kaltinamojo valią	55
Teisė į veiksmingą gynybą	56
Valstybės atsakomybės ribos.....	56
Veiksmingos gynybos sąlygos	57
Apibendrinimas	59

ĮVADAS

Teisė į advokatą ir teisė į nemokamą teisinę pagalbą yra visuotinai pripažįstamos kaip teisingos ir prieinamos teisinės sistemos garantai. Teisinės sistemos teisingumas ir prieinamumas yra ypač svarbūs asmenims, kurie yra įtariami ar kaltinami baudžiamosios veikos padarymu. Jie pagrįstai tikisi, kad galės suprasti jiems pateiktus įtariamus ir kaltinimus ir efektyviai realizuoti savo teisę į gynybą. Teisingumas tokiems asmenims tampa sunkiai prieinamu, kai jie netenka galimybės gauti kvalifikuotą teisinę pagalbą arba ją gauna tik tie, kas turi galimybę už ją susimokėti.

Per pastaruosius metus, Europos Sąjunga žengė svarbius žingsnius, siekdama sustiprinti įtariamųjų ir kaltinamųjų procesines garantijas. Tuo tikslu buvo priimti net aštuoni nauji teisiniai instrumentai, trys iš kurių konkrečiai kalba apie teisę turėti advokatą ir teisę gauti nemokamą teisinę pagalbą.

Šio leidinio **pirmajame skyriuje** yra pristatomas 2016-2017 metais Žmogaus teisių stebėjimo instituto atliktas tyrimas dėl teisės turėti advokatą ir teisės gauti nemokamą teisinę pagalbą reglamentavimo ir praktinio įgyvendinimo Lietuvoje.

Tyrimo metu buvo vertinama kaip į Lietuvos teisinę sistemą buvo perkeltos Europos Sąjungos Direktyvos dėl teisės turėti advokatą ir Europos Komisijos rekomendacijos dėl nemokamos teisinės pagalbos nuostatos bei su kokiais sunkumais yra susiduriama įgyvendinant šias nuostatas praktikoje.

Lietuvoje atlikto tyrimo metu buvo padaryta teisės aktų analizė, 6 apylinkių ir apygardų teismuose peržiūrėta 157 išnagrinėtų baudžiamųjų bylų medžiaga, paimti pusiau struktūruoti kokybiniai interviu iš 10 specialistų (policijos pareigūnų-tyrėjų, prokurorų, teisėjų), surengtos dvi fokusuotos grupės su valstybės garantuojamą antrinę teisinę pagalbą baudžiamosiose bylose teikiančiais advokatais, kuriose iš viso dalyvavo 8 advokatai.

Leidinio **antrajame skyriuje** yra aptariama Europos žmogaus teisių teismo ir Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto praktika teisės į gynybą, apimančios teisę gintis pačiam, teisę turėti advokatą ir teisę į teisinę pagalbą, srityje. Yra išskiriami pamatiniai Teismo ir Komiteto sprendimai bei vertinami naujausi praktikos pokyčiai.

Skyriaus autorius – Bulgarijos žmogaus teisių komiteto vadovas, tarptautinės žmogaus teisių teisės profesorius dr. Krassimir Kanev – taip pat lygina minėtų institucijų standartus su pirmajame skyriuje aptariamą Europos Sąjungos antrinės

teisės šaltiniuose įtvirtintomis nuostatomis. Ypatingą dėmesį autorius atkreipia į naujausią, 2016 m. priimtą instrumentą šioje srityje – Europos Sąjungos Direktyvą dėl nemokamos teisinės pagalbos.

Šis leidinys yra skirtas teisės mokslininkams ir praktikams, kurių profesinių interesų sritis apima baudžiamąjį proceso garantijas įtariamiesiems ir kaltinamiesiems asmenims. Tikimės, kad jis taip pat bus naudingas institucijoms ir įstaigoms, priimančioms sprendimus, susijusius su teisės turėti advokatą ir teisės į nemokamą teisinę pagalbą reguliavimu ir įgyvendinimu.

Be-ribu.lt

Besidominčius leidinio tema taip pat kviečiame prisijungti prie nemokamo nuotolinio mokymosi kurso „Naujausi Europos teisės standartai baudžiamajame procese“ platformoje Be-ribu.lt. Kurso metu savo įžvalgomis dalinasi Lietuvos advokatai, mokslininkai ir teisėjai.

TEISĖ TURĖTI ADVOKATĄ IR TEISĖ GAUTI NEMOKAMĄ TEISINĘ PAGALBĄ: SITUACIJA LIETUVOJE

Vadovaujanti tyrėja: Natalija Bitiukova, Žmogaus teisių stebėjimo instituto direktoriaus pavaduotoja teisės klausimais

Šiame skyriuje yra pristatomas 2016-2017 metais Lietuvoje atliktas tyrimas dėl teisės turėti advokatą ir teisės gauti nemokamą teisinę pagalbą reguliavimo ir praktinio įgyvendinimo.

Šis tyrimas yra dalis Europos Komisijos Teisingumo programos finansuojamo projekto „Stiprinant procesines garantijas baudžiamojo proceso metu: efektyvus teisės turėti advokatą ir teisės į nemokamą teisinę pagalbą įgyvendinimas pagal Stokholmo programą“. Analogiškai nacionaliniai tyrimai buvo atlikti penkiose Europos Sąjungos valstybėse: Lietuvoje, Bulgarijoje, Slovėnijoje, Vengrijoje ir Lenkijoje. Nacionaliniai tyrimai buvo išanalizuoti ir apibendrinti į vieną lyginamąją ataskaitą.

METODOLOGIJA

Pagrindiniai ES teisės aktai, kuriais buvo vadovautasi atliekant tyrimą, buvo Direktyva dėl teisės turėti advokatą (2013/48/ES)¹ ir Europos Komisijos rekomendacija dėl nemokamos teisinės pagalbos (C(2013) 8179/2).² Tyrimo metu taip pat buvo atsižvelgta į aktualią Europos žmogaus teisių teismo (toliau – EŽTT) praktiką bei kitas ES direktyvas baudžiamojo proceso srityje.

Pažymėtina, kad tyrimo metu nebuvo analizuojamos Direktyvos nuostatos, susijusios su Europos arešto orderio procesu. Taip pat, jau pradėjus vykdyti tyrimą, Europos Parlamentas ir Taryba priėmė Direktyvą dėl nemokamos teisinės

pagalbos (2016/1919/ES),³ tačiau šios direktyvos nuostatų įgyvendinimas taip pat nebuvo vertinamas, nes jų perkėlimas į nacionalinę sistemą tik prasidėjo.

Siekiant išsamiai įvertinti situaciją, tyrimas buvo atliktas naudojant šių tyrimo metodų kombinaciją:

- 1** Dokumentų ir esamų duomenų analizė, kurios metu tyrėjai nagrinėjo nacionalinius teisės aktus ir teismų praktiką, rinko viešai prieinamus statistinius duomenis, informaciją apie neseniai vykusias arba rengiamas teisinės reformas bei analizavo mokslinę literatūrą.
- 2** Išnagrinėtų baudžiamųjų bylų peržiūra, leidusi tyrėjams identifikuoti probleminius teisės taikymo aspektus.
- 3** Pusiau struktūruoti interviu su policijos pareigūnais, prokurorais, teisėjais bei institucijomis, nagrinėjančiomis skundus dėl advokatų veiklos ir valstybės garantuojamos antrinės teisinės pagalbos teikimo, suteikę galimybę išgirsti teisės praktikų požiūrį į tyrimo objektą.
- 4** Fokusuotos grupinės diskusijos su valstybės garantuojamą antrinę teisinę pagalbą baudžiamosiose bylose teikiančiais advokatais, leidusios geriau suprasti advokatų poziciją bei jų siūlomus problemų sprendimus.

Svarbu iš karto pabrėžti, kad tiek analizuotų bylų, tiek apklaustų praktikų skaičius buvo ribotas, tad jis gali ne visai tiksliai atspindėti realią situaciją. Nepaisant to, surinkti duomenys leidžia identifikuoti problemas bei pateikti pasiūlymus jų sprendimui.

Tyrimo metu buvo peržiūrėta 157 išnagrinėtų baudžiamųjų bylų medžiaga, paimiti interviu iš 10 specialistų, surengtos dvi fokusuotos grupinės diskusijos su valstybės garantuojamą antrinę teisinę pagalbą baudžiamosiose bylose teikiančiais advokatais, kuriose iš viso dalyvavo 8 advokatai.

Bylų medžiagos peržiūra buvo atlikta Kauno m. (45 bylos), Klaipėdos m. (18 bylų), Panevėžio m. (12 bylų), Šiaulių m. (19 bylų) ir Vilniaus m. (48 bylos) apylinkės teismuose, taip pat Vilniaus apygardos teisme (15 bylų). Bylas peržiūrai iš 2011–

¹ Direktyva 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu, 2013 m. spalio 22 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1450449360102&uri=CELEX:32013L0048> (visos nuorodos paskutinį kartą tikrintos 2017 m. kovo 30 d.)

² Komisijos rekomendacija 2013/C 378/03 dėl įtariamųjų arba kaltinamųjų teisės į teisinę pagalbą baudžiamajame procese, 2013 m. lapkričio 27 d., [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H1224\(03\)&from=en](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H1224(03)&from=en)

³ Direktyva 2016/1919/ES dėl teisinės pagalbos įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vykstant baudžiamajam procesui ir prašomiems perduoti asmenims vykstant Europos arešto orderio vykdymo procedūroms, 2016 m. spalio 26 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016L1919&from=EN>

2015 m. išnagrinėtų bylų sąrašo atsitiktine tvarka parinko patys tyrėjai. Bylų peržiūra vyko 2016 m. lapkričio – gruodžio mėn., pildant standartizuotą, anonimišką klausimyną.

Interviu su ekspertais buvo atliekami tiesiogiai su jais susisiekus ir susitarus dėl interviu laiko ir vietos. Iš viso tyrime dalyvavo po 3 tyrėjus, prokurus ir teisėjus iš Vilniaus, Kauno ir Alytaus bei 1 institucijos, nagrinėjančios skundus dėl advokatų veiklos ir valstybės garantuojamos antrinės teisinės pagalbos teikimo, atstovas. Šiame tyrime interviu su tyrėjais yra pažymėti kaip „TYR“, su prokurorais kaip „P“, su teisėjais kaip „T“ ir su institucijos atstovu kaip „TAR“.

Fokusuotose grupinėse diskusijose, kurios vyko Vilniuje ir Kaune 2017 m. kovo mėn., dalyvavo 8 antrinę teisinę pagalbą baudžiamosiose bylose teikiantys advokatai. Šiame tyrime informacija, gauta iš fokusuotų grupių diskusijų yra pažymėta kaip „FGD“.

Rinkdami informaciją tyrėjai nesusidūrė su administracinėmis ar techninėmis kliūtimis. Atvirkščiai – teismai ir kitos institucijos geranoriškai bendradarbiavo, atvirai priėmė tyrėjus ir suteikė prašomą informaciją. Priešingai negu kai kurie projekto partneriai, aiškios susipažinimo su bylomis tvarkos dėka ŽTSl nesusidūrė su kliūtimis siekdamas gauti prieigą prie išnagrinėtų bylų medžiagos.⁴

ES STANDARTAI BAUDŽIAMOJO PROCESO SRITYJE

Ilgą laiką baudžiamoji teisė buvo laikoma išimtinė ES valstybių narių kompetencija ir tik 1992 m. priėmus Maastrichto sutartį buvo pirmą kartą sukurtos galimybės ES veikti šioje srityje. Vėliau Lisabonos sutartis panaikino ramsčių struktūrą ir davė pagrindą plėtoti baudžiamąją teisę kaip ES teisės dalį.⁵

Siekiant efektyviau taikyti tarpusavio pripažinimo principą, suponuojantį, kad valstybių narių kompetentingos institucijos pasitiki kitų valstybių narių baudžiamąjo teisingumo sistemomis, atsirado poreikis nustatyti bendrus procesinių teisių apsaugos standartus. Taip 2009 m. gimė Europos Tarybos rezoliucija „Dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti“ (toliau – Veiksmų planas, Planas). Plane buvo numatytos šešios priemonės, skirtos užtikrinti, kad bet kurioje valstybėje narėje įtariamaisiais ar kaltinamaisiais pripažinti asmenys gaus lygiavertes procesines garantijas ir jų teisė į teisingą teismą bus efektyviai įgyvendinta. Konkrečiai, Veiksmų plane

buvo kalbama apie teisę į informaciją, vertimą, advokatą, teisinę pagalbą, artimųjų ir konsulinių įstaigų informaciją ir pažeidžiamų asmenų teises.⁶

2010 m. Veiksmų planas tapo Europos Vadovų Tarybos patvirtintos „Stokholmo programos“ dalimi, kurioje buvo išdėstyti Europos Sąjungos prioritetai teisingumo, laisvės ir saugumo srityse. Vadovų taryba kreipėsi į Komisiją prašydama parengti pasiūlymus dėl Plane išdėstytų priemonių įgyvendinimo bei įvertinti papildomų priemonių, pvz. dėl nekaltumo prezumpcijos, priėmimo būtinybę.⁷

Vykdamas Europos Tarybos nurodymus buvo priimti šie teisės aktai:

- Vertimo žodžiu ir raštu direktyva (2010/64/ES)⁸
- Teisės į informaciją direktyva (2012/13/ES)⁹
- Direktyva dėl teisės turėti advokatą (2013/48/ES)¹⁰
- Rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiems asmenims (2013/C 378/02)¹¹
- Rekomendacija dėl nemokamos teisinės pagalbos (2013/C 378/03)¹²
- Nekaltumo prezumpcijos direktyva (2016/343/ES)¹³
- Direktyva dėl procesinių garantijų vaikams (2016/800/ES)¹⁴
- Direktyva dėl nemokamos teisinės pagalbos (2016/1919/ES)¹⁵

Žemiau aptarsime kaip kai kurie iš šių aktų buvo įgyvendinti Lietuvoje.

⁴ Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro įsakymas „Dėl susipažinimo su teismuose išnagrinėtų bylų medžiaga taisyklių patvirtinimo“, Nr. 1R-308, 2012 m. gruodžio 7 d., http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=439220&p_tr2=2

⁵ Europos Parlamentas, „Dėl ES požiūrio į baudžiamąją teisę“, (2010/2310(INI)), 2012 m. balandžio 24 d., <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2012-0144+0+DOC+XML+V0//LT>

⁶ Europos Tarybos rezoliucija „Dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti“, 2009 m. lapkričio 30 d., Nr. 2009/C 295/01, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:proc.3A32009G1204\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:proc.3A32009G1204(01))

⁷ Europos Vadovų Tarybos „Stokholmo programa – atvira ir saugi Europa piliečių labui ir saugumui“, 2009 m. gruodžio 10-11 d., Nr. 2010/C 115/01, p.2.4., <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:it:PDF>

⁸ Direktyva 2010/64/ES dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese, 2010 m. spalio 20 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32010L0064&from=EN>

⁹ Direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese, 2012 m. gegužės 22 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:proc.3A32012L0013>

¹⁰ Direktyva 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu, 2013 m. spalio 22 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1450449360102&uri=CELEX:32013L0048>

¹¹ Komisijos rekomendacija 2013/C 378/02 dėl procesinių garantijų pažeidžiamiems asmenims, įtariamaisiais ar kaltinamaisiais baudžiamosiose bylose, 2013 m. lapkričio 27 d., [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:proc.3A32013H1224\(02\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:proc.3A32013H1224(02))

¹² Komisijos rekomendacija 2013/C 378/03 dėl įtariamųjų arba kaltinamųjų teisės į teisinę pagalbą baudžiamajame procese, 2013 m. lapkričio 27 d., [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H1224\(03\)&from=en](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H1224(03)&from=en)

¹³ Direktyva 2016/343/ES dėl tam tikrų nekaltumo prezumpcijos ir teisės dalyvauti nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme aspektų užtikrinimo, 2016 m. kovo 9 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:proc.3A32016L0343>

¹⁴ Direktyva 2016/800/ES dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji, 2016 m. gegužės 11 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex:32016L0800>

¹⁵ Direktyva 2016/1919/ES dėl teisinės pagalbos įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vykstant baudžiamajam procesui ir prašomiesiems perduoti asmenims vykstant Europos arešto orderio vykdymo procedūroms, 2016 m. spalio 26 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016L1919&from=EN>

Teisė į informaciją

Direktyvos dėl teisės į informaciją nuostatos į Lietuvos teisę buvo perkeltos priimant BPK pakeitimus.

Jų buvo du. Pirmieji – 2014 m. gegužę – į BPK jie tiesiogiai įtraukė Direktyvoje numatytas įtariamųjų ir kaltinamųjų teises – teisę gauti skubią medicininę pagalbą, informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį, teisę tylėti ir kitas.¹⁶ Antrieji pakeitimai, priimti 2015 m. birželį,¹⁷ nors ir nebuvo formaliai skirti perkelti Direktyvos nuostatų, BPK įtvirtino svarbią Direktyvoje numatytą ir ankstesniuose pakeitimuose neįtrauktą įtariamąją teisę – susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuria grindžiamas prokuroro prašymas skirti suėmimą.¹⁸

Be BPK pakeitimų, 2014 m. gruodį priimtas svarbus Generalinio prokuroro įsakymas.¹⁹ Jis nustatė naują pranešimo apie įtarimą, įteikiamo kiekvienam įtariamajam, formą, kurios vienas iš priedų – „Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedas“, yra lietuviškas Direktyvoje numatyto pranešimo apie teises atitikmuo. 2017 m. pradžioje Generalinė prokuratūra patvirtino „Teisių išaiškinimo pagal Europos arešto orderį perduotinam asmeniui protokolą“ ir jo priedą.²⁰ Šis priedas atitinka Direktyvoje įtvirtintą pranešimą apie teises Europos arešto orderio byloje.

2017 m. ŽTSI atliktas tyrimas parodė, kad dauguma Direktyvos dėl teisės į informaciją nuostatų į nacionalinę teisinę buvo perkeltos tinkamai, tačiau įtariamiesiems įteikiamas pranešimas apie teises nėra pakankamai suprantamas (sakiniai ilgi, sudėtingi, pripildyti teisinių terminų). Taip pat buvo pastebėta, kad policijos pareigūnai retai imasi aktyvaus vaidmens siekiant užtikrinti, kad įtariamasis suprastų jam įteikto pranešimo apie teises turinį, kaip kad pateikiant papildomus paaiškinimus žodžiu.²¹

Teisė į vertimą

Perkeliant Direktyvą dėl teisės į vertimą į Lietuvos teisinę sistemą nebuvo padaryta jokių BPK pakeitimų. Ekspertai netruko pastebėti, kad nors nacionalinis

reguliavimas tenkina esminius Direktyvos reikalavimus, tam tikrais aspektais Lietuvos teisės aktai numato žemesnį apsaugos lygį negu Direktyva.

BPK, skirtingai nei Direktyva, nenumato jokios procedūros vertimo poreikiui įvertinti. Sprendimas, ar kviesiti vertėją, priklauso nuo visiškos tyrimą vykdančio pareigūno diskrecijos. Pareiga versti dokumentus raštu BPK taip pat siauresnė nei Direktyvoje: pagal BPK nėra privaloma teikti nutarties skirti suėmimą vertimo raštu, tuo tarpu pagal Direktyvą visi sprendimai, kuriais suvaržoma asmens laisvė, laikomi esminiais proceso dokumentais ir yra verstiniai.²²

Siekiant efektyvaus teisių realizavimo praktikoje kyla nemažiau problemų. Pavyzdžiui, teikiant vertimo paslaugas įtariamiesiems, ypač kai verčiama iš Lietuvoje rečiau pasitaikančių užsienio kalbų ir asmuo nemoka populiarensės užsienio kalbos, kyla problemų dėl vertimo kokybės. Situaciją apsunkina tai, kad šiuo metu nėra nei realios vertimo kokybės priežiūros, nei vertėjų savireguliacijos mechanizmo, nėra sukurtas vertėjų registras.²³

2016 m. lapkričio 17 d. Europos Komisija pareiškė pagrįstą nuomonę, konstatuodama, kad Lietuva netinkamai perkėlė ir įgyvendino kai kurias Direktyvos nuostatas. Teisingumo ministerija, savo ruožtu, parengė BPK pakeitimus, kurie, jeigu bus priimti, bent iš dalies išspręš paminėtas problemas.²⁴ Tyrimo rengimo metu šie pakeitimai dar nebuvo priimti.

Teisė turėti advokatą

2016 m. lapkričio 30 d. Teisingumo ministerija užregistravo BPK, Suėmimo vykdymo įstatymo ir Advokatūros įstatymo pataisų projektus, kuriais yra siekiama suderinti nacionalinę teisę su Direktyva dėl teisės į advokatą.²⁵

Pakeitimais, kurie buvo pateikti jau suėjus Direktyvos perkėlimo terminui, siūloma aiškiau reglamentuoti teisės į gynybą atsiradimo momentą, numatyti aiškų draudimą kontroliuoti bet kokį gynėjo ir jo kliento susižinojimą, pareigą paaiškinti asmeniui teisės į gynėją atsisakymo pasekmes ir pan.

16 Baudžiamąjį proceso kodekso 21, 22 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, Nr. XII-891, 2014 m. gegužės 15 d.
 17 Baudžiamąjį proceso kodekso 121, 123, 125, 126, 127, 130, 131 ir 181 straipsnių pakeitimo įstatymas, Nr. XIII1878, 2015 m. birželio 25 d.
 18 BPK 121 str. 2 d.
 19 Generalinio prokuroro 2014 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. I-288 „Dėl baudžiamąjį proceso dokumentų formų patvirtinimo“
 20 Generalinio prokuroro 2017 m. vasario 28 d. įsakymas Nr. I-55 „Dėl baudžiamąjį proceso dokumentų formų patvirtinimo“ <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/88c65c40fe8711e68034be159a964f47>
 21 Žmogaus teisių stebėjimo institutas, „Pranešimas apie teises Lietuvoje: reglamentavimas ir praktika“, 2017, <https://hmi.lt/wp-content/uploads/2017/06/Prane%C5%A1imas-apie-teises-Lietuvoje-2017.pdf>

22 Žmogaus teisių stebėjimo institutas, „Žmogaus teisių apžvalga: 2013-2014“, 2015, <http://pasidomek.lt/lt/i-tariamuju-teises->
 23 Žmogaus teisių stebėjimo institutas, „Diskusija dėl ES direktyvų Lietuvos baudžiamajame procese įgyvendinimo“, 2014 m. rugpjūčio 18 d., <http://www.liberties.eu/lt/news/diskusija-del-direktyvu-igyvendinimo>
 24 Lietuvos Respublikos baudžiamąjį proceso kodekso 8, 71(1), 80 ir 103 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, Nr. 16-13525(3), 2017 m. sausio 24 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/bd82030003f311e7ae41f2abc54c44ce?fwid=89x11csmy> (taip pat žr. projekto Aiškinamąjį raštą).
 25 Baudžiamąjį proceso kodekso 10, 21, 44, 48, 50, 52, 69, 69(1), 71(1), 72, 128, 140, 168, 190, 192, 196, 197 ir 233 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymo projektas, Nr. XIII1-115, 2016 m. lapkričio 30 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/3dfca250b6ed11e6a3e9de0fc8d85cd8?positionInSearchResults=11&searchModelUID=20045e4b-a0fd-4e12-99b9-f6be96048ee9>

Šie pakeitimai, šiek tiek kitokia, nei ministerijos siūlyta forma, buvo priimti 2017 m. gegužės mėn.²⁶

Teisė į nemokamą teisinę pagalbą

Lietuvoje nebuvo atliktas vertinimas dėl nacionalinių teisės aktų atitikties Rekomendacijai dėl teisės į nemokamą teisinę pagalbą, taip pat nebuvo keičiamas Baudžiamojo proceso kodeksas ar Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. Tikėtina, kad šie teisės aktai bus peržiūrėti vertinant jų atitiktį naujamai Direktyvai dėl nemokamos teisinės pagalbos.

Nekaltumo prezumpcija

2017 m. vasario 9 d. Teisingumo ministerija inicijavo diskusiją su suinteresuotomis institucijomis dėl Direktyvos dėl nekaltumo prezumpcijos įgyvendinimo Lietuvoje. Ministerija siekia nustatyti ar galiojantys teisės aktai tenkina Direktyvos reikalavimus.²⁷

NACIONALINIS TEISINIS REGULIAVIMAS

Teisė turėti gynėją

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 str. 6 d. įtvirtinta kiekvieno asmens, įtariamo ar kaltinamo padarius nusikaltimą, teisė į gynybą ir teisė į advokatą nuo sulaikymo arba pirmosios apklausos momento.²⁸

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad ši teisė yra absoliuti, ji negali būti paneigta ar suvaržyta jokiais pagrindais ir jokiais sąlygomis. Teismas taip pat pažymėjo, kad iš Konstitucijos kyla reikalavimas įstatymais sukonkretinti, kaip įgyvendinama ši asmens konstitucinė teisė. Valstybės institucijos turi pareigą užtikrinti, kad galimybė įgyvendinti šias teises būtų reali.²⁹

Konstitucinės teisės turėti gynėją įgyvendinimas yra detalizuojamas BPK, kuria nurodoma, kad įtariamieji ir kaltinamieji turi teisę turėti advokatą be jokio nepagrįsto delsimo.³⁰

Teisės į gynėją atsiradimo momentas. Direktyvoje dėl teisės turėti advokatą (toliau – Direktyva) yra nurodyta, kad įtariamieji turi teisę „nepagrįstai nedelsiant turėti advokatą“ ir šios teisės atsiradimą sieja su vienu iš šių momentų (priklusomai nuo to, kuris yra anksčiausias):

- prieš asmens apklausą policijoje, kitoje teisėsaugos institucijoje ar teisme;
- tyrimo arba kitoms kompetentingoms valdžios institucijoms atliekant tyrimo ar kitus įrodymų rinkimo veiksmus, bent jau atpažinimus, akistatas, nusikaltimo atkūrimus;
- nepagrįstai nedelsiant nuo laisvės atėmimo momento;
- šaukiant asmenį atvykti į jurisdikciją baudžiamosiose bylose turintį teisę, deramu laiku prieš jam atvykstant į tą teismą.³¹

Ilgą laiką BPK buvo įtvirtinta, kad asmenims teisė turėti gynėją yra užtikrinama „nuo sulaikymo arba pirmosios apklausos.“³² 2017 m. gegužės mėn. ši nuostata buvo sugriežtinta, nurodant, kad ši teisė asmenims užtikrinama „nedelsiant nuo

26 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 10, 44, 48, 50, 52, 69, 69-1, 71-1, 72, 128, 140, 168, 190, 192, 196, 197, 233 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, XIII-357, 2017 m. gegužės 11 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/95d89250407111e7b66ae890e1368363>

27 Teisingumo ministerijos 2017 m. vasario 9 d. raštas „Dėl nuomonės pateikimo“, Nr. (1-39)7R-1221.

28 Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992 m. lapkričio 2d., Nr. 33-1014, 31 str. 6d. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.47BB952431DA>

29 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas.

30 BPK 3 str. 2d.

31 Direktyvos 3 str. 2 d.

32 BPK 10 str. 1 d.

sulaikymo arba pirmosios apklausos momento“.³³ Laikinas sulaikymas gali trukti iki 48 val., o laikinai sulaikytas asmuo turi būti apklaustas kaip įtariamasis ne vėliau kaip per 24 val. nuo jo pristatymo į ikiteisminio tyrimo įstaigą.³⁴

Skirtingai negu Direktyva, BPK ilgą laiką konkrečiai nenumatė, kad teisė turėti gynėją yra užtikrinama prieš apklausą dėl ko praktikoje kartais kildavo neaiškumų. Tačiau 2017 m. gegužės mėn. priimtais BPK pakeitimais ši spraga buvo ištaisyta – dabar Kodekse yra įtvirtinta, sulaikytas įtariamasis turi galimybę iki pirmosios apklausos be pašalinių susitikti su gynėju, o gynėjas turi teisę be pašalinių susitikti su įtariamuoju ar kaltinamuoju prieš apklausą arba prieš teismo posėdį.³⁵

Informacija apie teisę turėti gynėją. Direktyva reikalauja, kad įtariamieji arba kaltinamieji būtų nedelsiant informuojami apie teisę turėti advokatą.³⁶

Pagal BPK kiekvienas proceso dalyvis, taip pat ir įtariamasis ar kaltinamasis, turi būti informuojamas apie savo procesines teises.³⁷ Bendra pareiga išaiškinti šias teises tenka ikiteisminio tyrimo pareigūnams (paprastai – tyrėjams), prokurorams ir teisėjams.

Įtariamiesiems ši informacija turi būti pateikiama raštu, kartu su pranešimu apie jiems pareiktą įtarimą, prieš pirmąją apklausą.³⁸ Konkrečiai, įtariamiesiems turi būti įteiktas Generalinio prokuroro patvirtintos formos Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedas.³⁹ Priedo antrame punkte yra išaiškinta teisė turėti gynėją:

33 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 10, 44, 48, 50, 52, 69, 69-1, 71-1, 72, 128, 140, 168, 190, 192, 196, 197, 233 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, XIII-357, 2017 m. gegužės 11 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/95d89250407111e7b66ae890e1368363>, 1 str.

34 BPK 140 str. 4 d.

35 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 10, 44, 48, 50, 52, 69, 69-1, 71-1, 72, 128, 140, 168, 190, 192, 196, 197, 233 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, 3 str. ir 4 str.

36 Direktyvos preambulės 14 p. darantis blankefinę nuorodą į Direktyvą 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese.

37 BPK 45 str.

38 BPK 187 str.

39 Generalinio prokuroro 2014 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. I-288 „Dėl baudžiamojo proceso dokumentų formų patvirtinimo“, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/7d88c1908f6911e4a98a9f2247652cf4/RnuZPoNCAA>. Protokolo priedas yra įteikiamas įtariamiesiems asmenims tik nuo 2014 m. gruodžio mėnesio, priėmus Generalinio prokuroro įsakymą.

(ištrauka iš Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedo)

2. Nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją.

Įtariamasis turi teisę gintis pats arba per pasirinktą gynėją. Ši teisė garantuojama nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento.

Jeigu įtariamasis neturi pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti, jis turi teisę nemokamai gauti teisinę pagalbą įstatymo, reglamentuojančio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą, nustatyta tvarka.

Sulaikytas arba suimtas įtariamasis turi teisę matytis su gynėju be pašalinių asmenų. Laikino sulaikymo arba suėmimą vykdančiose įstaigose nustatytu darbo laiku vykstančių įtariamojo ir gynėjo susitikimų skaičius ir trukmė negali būti ribojami.

Kitų priede nurodomų teisių sąrašas iš esmės atitinka teises, apie kurias įtariamasis ar kaltinamasis turi būti informuojamas pagal Teisės į informaciją direktyvą.⁴⁰ Papildomai, teisė turėti gynėją yra apibrėžiama Teisių dėl gynėjo išaiškinimo protokole, su kuriuo įtariamasis yra supažindinamas pasirašytinai:

(ištrauka iš Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedo)

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 44 ir 50 straipsniais, įtariamajam išaiškinta, kad kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis ar kaltinamas asmuo gali gintis pats arba per pasirinktą gynėją, o neturėdamas pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti turi nemokamai gauti teisinę pagalbą įstatymo, reglamentuojančio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą, nustatyta tvarka. Jis turi teisę turėti gynėją nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento. Įtariamasis turi teisę pats pasirinkti ir pasikviesti sau tinkamą gynėją. Įtariamojo pavedimu gynėją gali pakviesti jo atstovai pagal įstatymą arba kiti asmenys, kuriems įtariamasis paveda.

Vadovaujantis BPK 51 straipsniu įtariamajam išaiškinta, kad paskirtos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos išlaidos dėl būtino gynėjo dalyvavimo, atsižvelgiant į įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo turtinę padėtį, išskyrus atvejus, kai nagrinėjamos bylos dėl veikų, kuriomis įtariamasis ar kaltinamas nepilnametis, arba neregijų, kurčių, nebylių ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichinių trūkumų negaliniųjų pasinaudoti savo teise į gynybą, bylos, gali būti išieškotos į valstybės biudžetą BPK nustatyta tvarka.

Vadovaujantis BPK 52 straipsniu įtariamajam išaiškinta, kad atsisakymas gynėjo neatima iš jo teisės vėliau bet kuriuo proceso metu vėl turėti gynėją.

40 Direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese.

Praktikoje asmens teisė turėti gynėją jam yra išaiškinama prieš kiekvieną apklausą, t.y. nėra apsiribojama tik pirmąją apklausa.⁴¹ 2012 m. Žmogaus teisių stebėjimo instituto tyrimo metu atliktos tikslinių grupių apklausos patvirtina, kad praktikoje sulaikytiesiems gynėjas visa da pasiūlomas. Tačiau pareiga šią teisę išaiškinti yra suprantama formaliai: asmens pasiteiraujama, ar jis norės turėti advokatą, nedetalizuojant pačios teisės turinio ir reikšmės asmens procesinei padėčiai.⁴²

BPK nustato bendrą taisyklę, kad teismo posėdžio metu kaltinamajam jo teisės išaiškina teismo posėdžio pirmininkas.⁴³ Visi tyrimo dalyvavę teisėjai nurodė, kad jie papildomai išaiškina ir teisę turėti gynėją bei teisę į teisinę pagalbą posėdžio pradžioje.⁴⁴ Rašytiniai dokumentai apie turimas teises teisme neteikiami.

Gynėjo pakeitimas. BPK nedetalizuoja gynėjo pakeitimo procedūros, tačiau numato, kad įtariamasis turi teisę atsisakyti gynėjo bet kuriuo proceso metu, tačiau tai neatima iš jo teisės vėliau vėl turėti gynėją.⁴⁵ Dėl gynėjo atsisakymo yra surašomas protokolas.⁴⁶

BPK taip pat numato du privalomo gynėjo pakeitimo atvejus. Jeigu įtariamąjį pasirinktas advokatas daugiau kaip tris dienas iš eilės negali dalyvauti procese arba negali per šešias valandas atvykti dalyvauti pirmojoje apklausoje arba apklausoje dėl suėmimo pagrįstumo, įtariamajam yra paskiriamas gynėjas.⁴⁷ Ta pati taisyklė yra taikoma ir teismo posėdžiams.⁴⁸ Prieš paskiriant gynėją, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras turi įtariamajam pasiūlyti pasikviesti kitą gynėją. Įtariamajam to nepadarius, gynėjas yra paskiriamas teisėsaugos pareigūnų nuožūra ir į įtariamąjį norą turėti konkretų advokatą nėra atsižvelgiama.⁴⁹

Susizinojimo su gynėju konfidencialumas. Direktyva įpareigoja gerbti įtariamųjų, kaltinamųjų ir jų gynėjų bendravimo (susitikimų, korespondencijos, pokalbių telefonu ir kitokio susizinojimo) konfidencialumą.⁵⁰ Ši pareiga reiškia ne tik tai, kad valstybės turi susilaikyti nuo kišimosi į advokato ir kliento bendravimą, bet ir tai, kad jos turi užtikrinti šio principo įgyvendinimą laisvės apribojimo vietose.⁵¹

Siekiant perkelti šią Direktyvos nuostatą, 2017 m. gegužės mėn. pakeitimais buvo papildytas įtariamųjų ir kaltinamųjų procesinių teisių katalogas, numatant draudimą „kontroliuoti įtariamąjį, kaltinamąjį, nuteistąjį, išteisintąjį ir jų gynėjo bendravimą – susitikimus, korespondenciją, pokalbius telefonu ar kitų formų bendravimą.“⁵²

Taip pat, kaip vieną iš gynėjo teisių, BPK įvardija teisę matytis su sulaikytu arba suimtu įtariamuoju be pašalinių asmenų. Baudžiamojo proceso įstatymas neriboja tokių pasimatymų skaičiaus ar trukmės bei nenustato šios teisės išimčių.⁵³ Advokatūros įstatymas taip pat draudžia tikrinti pašto siuntas, klausytis telefoninių pokalbių, kontroliuoti kitą telekomunikacijų tinklais perduodamą informaciją ir kitą susizinojimą ar veiksmus tarp advokato ir kliento.⁵⁴

Paprastai suimti asmenys suėmimo laikotarpiui yra siunčiami į tardymo izoliatorius, tačiau prieš tai, iki penkiolikos parų, jie gali būti laikomi teritorinėse policijos areštinėse.⁵⁵ Gynėjų ir areštinėse laikomų įtariamųjų susitikimų skaičius ir trukmė nėra ribojami.⁵⁶ Tardymo izoliatoriuose laikomi suimtieji su gynėju gali susitikti administracijos darbo laiku tam skirtose patalpose.⁵⁷ Po susitikimo su gynėju suimtajam yra daroma krata, tačiau yra leidžiama turėti su bylos tyrimu susijusius dokumentus ir užrašus.⁵⁸

Gynėjams siunčiami ir iš jų gaunami laišakai tardymo izoliatorių administracijos nėra tikrinami.⁵⁹ Šiuo atveju nėra taikoma ir bendra taisyklė, kad susirašinėjimo išlaidas padengia pats suimtasis. Jeigu suimtasis nori susirašinėti su savo gynėju ir neturi lėšų įsigyti priemones (vokus, pašto ženklus, pan.), tardymo izoliatoriaus administracija privalo asmenį šiomis priemonėmis aprūpinti.⁶⁰

Teisės aktai nenumato specialių nuostatų telefoniniams pokalbiams tarp suimtojo ir gynėjo. Paprastai, suimtasis turi galimybę per dieną paskambinti jo pasirinktam asmeniui (asmenims) vieną kartą, o pokalbio (pokalbių) trukmė neturi

41 Interviu Nr. TYR-01 ir TYR-02.

42 Žmogaus teisių stebėjimo institutas, „Sulaikymo ir suėmimo reglamentavimas ir taikymas Lietuvoje“, 2012, 9 p., <http://hrmi.lt/sulaikymo-ir-suemimo-reglamentavimas-ir-taikymas-lietuvoje-2012/>;

43 BPK 268 str., 50 str., 45 str.

44 Interviu Nr. T-01, T-02, T-03.

45 BPK 52 str. 3 d.

46 BPK 52 str. 1 d.

47 BPK 50 str. 4 d.

48 BPK 250 str.

49 BPK 50 str. 4 d.

50 Direktyvos 4 str.

51 Direktyvos preambulės 33 p.

52 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 10, 44, 48, 50, 52, 69, 69-1, 71-1, 72, 128, 140, 168, 190, 192, 196, 197, 233 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, 2 str.

53 BPK 48 str. 1 d. 3 p., Suėmimo vykdymo įstatymas, Nr. I-1175, 1996 m. sausio 18 d., 14 str. 1 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.11A8B08A7405/EuUoSPJXf>.

54 Išimtis yra numatyta atvejams, kai advokatas yra įtariamasis ar kaltinamas padaręs nusikalstamą veiką. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas, 46 str. 3 d.

55 Suėmimo vykdymo įstatymas, 2 str. 2 d.

56 Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministro įsakymas „Dėl Policijos komisariatų areštinių veiklos nuostatų“ Nr. 88, 2000 m. vasario 17 d., 171.6 p., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.DA14BA090407/wgJGWuvNbl>

57 Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro įsakymas „Dėl Tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ Nr. 1R-172, 34 p., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.345557/huRQLnLPIT>

58 Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro įsakymas „Dėl Tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“, 35 p.

59 Suėmimo vykdymo įstatymas, 16 str. 3 d.

60 Suėmimo vykdymo įstatymas, 16 str. 4 d.

viršyti 15 minučių.⁶¹ Prokuroras arba teismas gali tardymo izoliatoriaus administracijai raštu nurodyti neleisti suimtajam paskambinti telefonu.⁶²

Gynėjo teisė dalyvauti tyrimo veiksmuose. Direktyva nurodo, kad gynėjas turi turėti galimybę dalyvauti *de minimis* šiuose veiksmuose: asmens atpažinimuose, akistatose, nusikaltimo atkūrimuose.⁶³

Lyginant su Direktyva, BPK gynėjui suteikia daugiau galimybių dalyvauti ikiteisminio tyrimo veiksmuose. Gynėjas turi teisę dalyvauti įtariamojo apklausoje ir visuose kituose veiksmuose, atliekamuose su įtariamoju.⁶⁴ Pastarajai grupei gali būti priskiriamos apklausos, asmens parodymo atpažinti veiksmai, parodymų patikrinimas vietoje (jeigu yra tikrinami įtariamojo parodymai), eksperimentas, kuriame dalyvauja įtariamasis, akistata ir pan. Šios nuostatos buvo papildomai patikslintos 2017 m. gegužės mėn. BPK pakeitimuose.⁶⁵

Jeigu veiksmas yra atliekamas įtariamojo arba jo gynėjo prašymu, gynėjas turi teisę šiame veiksmo dalyvauti nepriklausomai nuo to, ar jame dalyvauja įtariamasis.⁶⁶ Bet kokiuose kituose duomenų rinkimo veiksmuose gynėjas gali dalyvauti tik leidus ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teisėjui.⁶⁷

BPK numato du konkrečius šios teisės apribojimus.

Pirma, ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi įtariamajam ir gynėjui gali būti uždrausta dalyvauti nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausoje, jeigu egzistuoja grėsmė, kad įtariamasis darys jam poveikį.⁶⁸ Antra, kai yra atliekama nukentėjusiojo ar liudytojo, kuriems yra taikomas anonimiškumas, apklausa, įtariamasis ir gynėjas gali būti pašalinti iš apklausos vietos. Tai yra sankcionuojama ikiteisminio tyrimo teisėjo. Įtariamasis ir gynėjas išlaiko teisę užduoti klausimus nukentėjusiajam ar liudytojui per ikiteisminio tyrimo teisėją.⁶⁹

Gynėjo teisė veiksmingai dalyvauti kliento apklausose. Direktyva nurodo, kad įtariamieji ir kaltinamieji turi teisę ne tik, kad jų advokatas atvyktų į apklausą, bet ir kad joje veiksmingai dalyvautų.⁷⁰ Veiksmingas dalyvavimas apklausose

apima gynėjo teisę ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu „užduoti klausimus, prašyti paaiškinimų ir daryti pareiškimus, kurie turėtų būti dokumentuojami pagal nacionalinę teisę“.⁷¹

Nors BPK „veiksmingo dalyvavimo“ sąvoka nėra vartojama, įtariamajam ir jo gynėjui, taip pat kitiems proceso dalyviams, suteikiamos teisės ikiteisminiame tyrime organizuojamų apklausų metu užduoti klausimus, susipažinti su jų prašymu atliktų tyrimo veiksmų protokolais, teikti pastabas dėl šių protokolų turinio.⁷² Protokolai yra pasirašomi tyrimo veiksmų atlikusio asmens ir kitų juose dalyvavusių asmenų, pvz. apklausų protokolai, kuriuose dalyvauja gynėjas yra pasirašomi ir gynėjo.⁷³ Jeigu apklausa yra vykdoma įtariamojo prašymu pas ikiteisminio tyrimo teisėją, tokioje apklausoje gynėjas privalo dalyvauti.⁷⁴ Per teismo posėdžio metu vykstančias apklausas gynėjas taip pat turi teisę užduoti klausimus.⁷⁵

Jeigu gynėjas nurodytu laiku negali atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą, jis turi iš anksto pranešti apie neatvykimo priežastis; be svarbios priežasties neatvykusiam gynėjui gali būti skirta bauda iki 1140 EUR arba areštas iki vieno mėnesio.⁷⁶

Teisės turėti gynėją apribojimai. Direktyva numato situacijas, kada ikiteisminio tyrimo metu ir esant išimtinėms aplinkybėms yra leidžiama laikinai⁷⁷ apriboti įtariamojo teisę į advokatą:

- kai dėl nuošalioje geografinėje vietovėje esančio įtariamojo arba kaltinamojo nepagrįstai nedelsiant po jo laisvės atėmimo neįmanoma užtikrinti jo teisės turėti advokatą;
- dėl neatidėliotino poreikio išvengti rimtų neigiamų pasekmių asmens gyvybei, laisvei arba fizinei neliečiamybei;
- kai tyrimo institucijos turi skubiai imtis veiksmų, kad būtų užkirstas kelias baudžiamajam procesui kylančiam rimtam pavojui.

61 Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro įsakymo „Dėl Tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ 75 p.

62 Suėmimo vykdymo įstatymas, 23 str. 1 d.

63 Direktyvos 3 str. 3 d.

64 BPK 48 str. 1 d. 2 ir 4 p.

65 Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekso 10, 44, 48, 50, 52, 69, 69-1, 71-1, 72, 128, 140, 168, 190, 192, 196, 197, 233 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, 3 str., 13-16 str.

66 BPK 48 str. 1 d. 4 p.

67 BPK 48 str. 1 d. 4 p.

68 BPK 186 str. 3 d.

69 BPK 203 str. 3 d.

70 Direktyvos 3 str. 3 d. b p.

71 Direktyvos preambulės 25 p.

72 BPK 178 str. 5 d. Taip pat žr. Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekso 10, 44, 48, 50, 52, 69, 69-1, 71-1, 72, 128, 140, 168, 190, 192, 196, 197, 233 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, 3 str.

73 BPK 179 str. 3 d.

74 BPK 189 str. 5 d.

75 BPK 275 str. 1 d.

76 BPK 48 str. 2 d. 2 p., BPK 163 str.

77 Visos leidžiančios nukrypti nuostatos turi būti proporcingos, griežtai ribotos trukmės, pagrįstos ne vien įtariamąs veikos rūšimi ir sunkumu ir nedaryti poveikio bendram proceso teisingumui (Direktyvos 8 str. 1 d.).

Kaip jau minėta, teisė į advokatą Lietuvoje turi konstitucinį statusą ir, anot Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, yra absoliuti ir negali būti paneigta ar suvaržyta jokiais pagrindais ir jokiais sąlygomis.⁷⁸ Dėl to BPK nenumato Direktyvai analogiškų teisės į gynėją apribojimų ir, galima teigti, užtikriną aukštesnę šios teisės gynimo standartą lyginant su ES instrumentu.

Pažeidžiamų įtariamųjų atstovavimas. Direktyva įpareigoja atsižvelgti į pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų poreikius įgyvendinant teisę į gynėją.⁷⁹ Ši nuostata turėtų būti interpretuojama pasitelkus Europos Komisijos Rekomendaciją dėl procesinių garantijų pažeidžiamiems asmenims,⁸⁰ kuri įtvirtina pažeidžiamumo prezumpciją „asmens, turinčių rimtų psichologinių, protinių, fizinių ar jutimo sutrikimų, arba sergančių psichikos ligomis ar turinčių kognityvinių sutrikimų, kurie trukdo jiems suprasti procesą ir veiksmingai jame dalyvauti, atžvilgiu.“⁸¹

BPK numato papildomą apsaugą pažeidžiamiems asmenims, kurie, preziumuojama, dėl savo „fizinių ar psichinių trūkumų“ negali pasinaudoti teise į gynybą.⁸² Kai yra nagrinėjamos tokių asmenų bylos, gynėjo dalyvavimas yra būtinas ir gynėjo atsisakymas nėra privalomas ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui.⁸³ Taip pat, tokio asmens gynėjas byloje gali paduoti apeliacinį ar kasacinį skundą nepaisydamas jo valios.⁸⁴

Šalia gynėjo, BPK numato papildomą institutą pažeidžiamiems įtariamiesiems ir kaltinamiesiems – jie gali turėti atstovą pagal įstatymą, kuris dalyvauja atliekant proceso veiksmus kartu su jo atstovaujama asmeniu ir padeda šiam asmeniui pasinaudoti jam suteiktomis teisėmis. Atstovais pagal įstatymą gali būti nepilnamečio ar neveiksniaus įtariamojo ar kaltinamojo tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai ar globos įstaigos įgalioti asmenys. Įtariamieji ir kaltinamieji, kurie nėra pripažinti neveiksniais, tačiau dėl senatvės, negalios, ligos ar kitų svarbių priežasčių negalintys pasinaudoti savo teisėmis, gali būti atstovaujami šeimos narių ar artimųjų giminaičių. Tokį atstovavimą sankcionuoja prokuroras ar teismas.⁸⁵ Atstovo pagal įstatymą dalyvavimas neapriboja atstovaujamojo teisės turėti gynėją - BPK numato atstovų pagal įstatymą teisę pakviesti gynėją.⁸⁶

Teisės turėti gynėją pažeidimas. Įrodymais teismas pripažįsta tik įstatymu nustatyta tvarka gautus duomenis (leistinumo principas).⁸⁷ Leistinumo principas yra pažeidžiamas, kuomet atliekant procesinius veiksmus yra nepagrįstai suvaržomos žmogaus teisės, pažeidžiami proceso principai ar proceso veiksmai atliekami nepakankamai tiksliai laikantis tiems veiksams atlikti nustatytų pagrindinių taisyklių.⁸⁸ Tad, pvz., jeigu ikiteisminio tyrimo metu duomenys buvo surinkti slapta klausantis advokato ir jo kliento telefoninių pokalbių, jie negalėtų būti pripažįstami įrodymais, nes tai pažeistų BPK įtvirtintą absoliutų draudimą klausytis gynėjo pokalbių su įtariamuoju.⁸⁹

Taip pat, teismas vertina procesinių reikalavimų ir principų laikymąsi analizuodamas ikiteisminio tyrimo metu surinktą ir jam prokuroro pateiktą medžiagą. Jeigu ikiteisminio tyrimo metu buvo padaryta esminių baudžiamojo proceso kodekso pažeidimų, kurie trukdo nagrinėti bylą, tuomet byla turi būti perduodama prokurorui.⁹⁰ Esminiais laikomi tokie pažeidimai, kai dėl proceso normų nesilaikymo buvo suvaržytos kaltinamojo teisės.⁹¹ Kai kurie pažeidimai gali būti pašalinti ir nagrinėjant bylą pirmosios instancijos teisme, pvz. suteikiant įtariamajam ir jo gynėjui teisę užduoti klausimus nukentėjusiajam asmeniui, jeigu ši teisė jiems nebuvo suteikta ikiteisminio tyrimo metu.

Teisės į gynybą pažeidimai yra vertinami kitų procesinių pažeidimų kontekste; ypatingai griežtai yra vertinamos situacijos, kai apklausos metu įtariamajam nebuvo užtikrintas būtinas gynėjo dalyvavimas. Pvz. vienoje iš bylų kasacinis teismas nusprendė, kad 88 metų įtariamojo, kuris turi fizinį sutrikimą - negirdi 80–84 proc. – atlikta apklausa gynėjui nedalyvaujant yra laikoma esminiu jo teisių pažeidimu. Nors asmuo gynėjo atsisakė, teismo manymu, tyrėjas privalėjo jam paskirti gynėją tam, kad užtikrintų realias galimybes gintis nuo pareikšto kaltinimo. Panaikindamas nuosprendį, teismas nurodė, kad:⁹²

78 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas.

79 Direktyvos 13 str.

80 Komisijos rekomendacija 2013/C 378/02 dėl procesinių garantijų pažeidžiamiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiesiems baudžiamosiose bylose, 2013 m. lapkričio 27 d., [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:proc.3A32013H1224\(02\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:proc.3A32013H1224(02))

81 Rekomendacijos 2013/C 378/02 9 p.

82 BPK 51 str. 1 d. 2 p.

83 BPK 52 str. 2 d.

84 BPK 312 str. 6 d. ir 367 str. 2 d.

85 BPK 53-54 str.

86 BPK 50 str. 2 d.

87 BPK 20 str. 1 d. Taip pat duomenis, kuriuos galima patikrinti atliekant BPK numatytus proceso veiksmus. Žr. Lietuvos aukščiausiasis teismas, „Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga“, Nr. T-1, 2007 m. birželio 28 d., http://www2.lit.lt/lt_web_test/4_tpbuilefeniai/senos/nutartis.aspx?id=32350

88 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. sausio 16 d. nutartis Nr. 2K-4/2007. Nežymus nukrypimai nuo nustatytos proceso veiksmų atlikimo tvarkos nebūtų laikomi kliūtimi reikšmingus bylai duomenis pripažinti įrodymais (G. Goda, M. Kazlauskas, P. Kuonis, „Baudžiamojo proceso teisė“, Vilnius: 2011, p. 168).

89 *Mutatis mutandis*, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. balandžio 4 d. nutartis Nr. 2K-281/2006.

90 BPK 234 str. 2 d.

91 BPK 369 str. 3 d.

92 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. lapkričio 3 d. nutartis Nr. 2K-462-697/2015.

Nesutiktina su apeliacinės instancijos teismo išvada, kad nagrinėjant bylą pirmosios instancijos teisme, paskyrus nuteistajam gynėją, ikiteisminio tyrimo metu padaryti pažeidimai buvo pašalinti. Pritarus tokiai pozicijai, iš esmės būtų paneigta būtinojo gynėjo dalyvavimo instituto reikšmė ikiteisminiame tyrime, o kartu ir Konsultacijoje įtvirtintos asmens garantijos į gynybą.

Specialaus liudytojo statusas. Direktyvoje yra nurodyta, kad ji yra taikoma „kitiems asmenims nei įtariamieji arba kaltinamieji, kurie per apklausą policijoje arba kitoje teisėsaugos institucijoje tampa įtariamaisiais arba kaltinamaisiais“⁹³ Tai reiškia, kad jeigu asmuo yra apklausiamas kaip liudytojas ir apklausos metu tampa įtariamuoju, apklausa turėtų būti nedelsiant sustabdoma, asmuo informuojamas apie jo kaip įtariamojo teises bei jam suteikiama galimybė tomis teisėmis pasinaudoti.⁹⁴

BPK iš esmės draudžia apklausti kaip liudytoją asmenį, kuris gali duoti parodymus apie savo paties padarytą veiką, nebent asmuo sutinka duoti tokius parodymus.⁹⁵ Tokie asmenys yra vadinami specialiais liudytojais. Dažniausiai šis institutas yra pasitelkiamas, kai byloje yra duomenų, jog veiką padarė konkretus asmuo, bet tų duomenų nėra pakankamai, kad asmuo galėtų būti pripažintas įtariamuoju. Specialiojo liudytojo apklausa gali vykti tik prokuroro nutarimu, kuris galėtų būti skundžiamas.⁹⁶

Specialusis liudytojas neturi įstatyminės teisės sužinoti kuo jis gali būti įtariamasis ar pareikšti nušalinimus.⁹⁷ Tačiau specialiajam liudytojui, skirtingai negu „įprastiniam“ liudytojui, nėra taikoma atsakomybė už atsisakymą duoti parodymus ar melagingų parodymų gavimą. Specialusis liudytojas taip pat turi teisę apklausos metu turėti įgaliojimą atstovą, pvz. advokatą, ir reikalauti būti pripažintas įtariamuoju.⁹⁸

Taigi, specialaus liudytojo statusas faktiškai yra tarpinė grandis tarp liudytojo ir įtariamojo. Lietuvos teisininkų nuomonės dėl šio statuso išsiskiria: vieni mano, kad šis institutas gali apsaugoti asmenį nuo nepagrįsto baudžiamojo persekiojimo, kiti teigia, kad jis gali būti naudojamas kaip psichologinio spaudimo priemonė.⁹⁹

93 Direktyvos 2 str. 3 d.

94 Direktyvos preambulės 21 p.

95 BPK 80 str. 1 p.

96 Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro įsakymas „Dėl Rekomendacijų dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka“ Nr. I-8, 2008 m. sausio 9 d., 7-9 p., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.CB6301C7E283>

97 BPK 81 str.

98 BPK 82 str. 3 d.

99 Saulius Jakuciūnas, „Kas tas specialusis liudytojas? Išpopuliarėjęs statusas kelia abejonių“, 2017 m. sausio 23 d., *BNS*, <http://www.tv3.lt/naujiena/897508/kas-tas-specialusis-liudytojas-ispopuliarajes-statusas-kelia-abejoniu?f=1>

Tyrimo metu kalbintas teisėjas kėlė klausimą ar tokio instituto baudžiamajame procese apskritai reikia – jeigu asmuo yra apklausiamas apie jo galima padarytą veiką, jis visais atvejais turi būti pripažįstamas įtariamuoju.¹⁰⁰

Administracinių nusižengimų procesas. Direktyva neįpareigoja užtikrinti teisės turėti advokatą tokia pat apimtimi, kai bylas dėl nedidelių pažeidimų, už kuriuos nėra taikoma su laisvės atėmimu susijusi bausmė, nagrinėja administracinės institucijos.¹⁰¹

Tokių nedidelių pažeidimų pavyzdžiu Lietuvoje galėtų būti administraciniai nusižengimai už kuriuos negali būti skiriamas su laisvės atėmimu susijusios nuobaudos ar poveikio priemonės.¹⁰²

Tirti administracinius nusižengimus ir surašyti administracinių nusižengimų protokolus gali įvairios institucijos, įskaitant Seimo kontrolierių įstaigą, Lietuvos banką, Lietuvos radijo ir televizijos komisiją ir kitas.¹⁰³ Dalį administracinių nusižengimų bylą nagrinėja teismai, dalis yra nagrinėjama ne teismo tvarka; sprendimai gali būti skundžiami bendrosios kompetencijos teismui.¹⁰⁴ Administracinių nusižengimų tyrimas, nagrinėjimas ir apskundimas vyksta vadovaujantis ne baudžiamąja, bet administracine teise.

Atitinkamai, pagal visus požymius, administraciniai nusižengimai nepatektų į Direktyvos reguliavimo sritį.

Teisės turėti gynėją atsisakymas

Direktyva dėl teisės turėti advokatą siekiama, kad asmenys suprastų teisės į gynėją atsisakymo pasekmes. Dėl to yra numatoma pareiga asmeniui, norinčiam atsisakyti teisės į advokatą, raštu ar žodžiu išaiškinti tokio atsisakymo pasekmes. Bet koks atsisakymas turi būti savanoriškas ir nedviprasmiškas.¹⁰⁵ Direktyvoje taip pat nurodyta, kad teisės turėti gynėją atsisakymas, bei „aplinkybės, kuriomis leista tos teisės atsisakyti“ turi būti pažymimi laikantis vidaus teisėje nustatytos dokumentavimo tvarkos.¹⁰⁶

BPK taip pat suteikia asmeniui teisę bet kokioje proceso stadijoje atsisakyti

100 Interviu Nr. T-02.

101 T.y. ne teismai, turinys jurisdikciją nagrinėti baudžiamąsias bylas.

102 Administracinių nusižengimų kodeksas (toliau – ANK), XII-1869, 2015 m. birželio 25 d., 23 ir 27 str., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4ebe66c0262311e5bf92d6af3f6a2e8b/rGRpUciCUX>.

103 ANK 589 str.

104 ANK 614 str., 612 str.

105 Direktyvos 9 str.

106 Direktyvos 9 str. 2 d.

gynėjo, tačiau tai turi būti padaryta paties įtariamojo ar kaltinamojo asmens iniciatyva.¹⁰⁷ 2017 m. gegužės mėn. BPK pakeitimais buvo numatyta papildoma procesinė garantija – pareiga „prieš gynėjo atsisakymą įtariamajam ar kaltinamajam nedelsiant jam suprantama kalba“ išaiškinti gynėjo atsisakymo pasekmes, įskaitant galimybę bet kuriuo proceso metu vėl turėti gynėją.¹⁰⁸

Ikiteisminio tyrimo metu įtariamojo išreikštas noras turėti advokatą yra užfiksuojamas Teisių dėl gynėjo išaiškinimo protokole, kuriame taip pat yra fiksuojamas gynėjo atsisakymas.¹⁰⁹ Protokoluose nėra pareigos detalizuoti teisės atsisakymo aplinkybių. Prieš pasirašydamas asmuo yra supažindinamas su šia informacija:

(ištrauka iš Teisių dėl gynėjo išaiškinimo protokolo)

Vadovaujantis BPK 52 straipsniu įtariamajam išaiškinta, kad atsisakymas gynėjo neatima iš jo teisės vėliau bet kuriuo proceso metu vėl turėti gynėją.

Kaip jau minėta aukščiau, pažeidžiamų įtariamųjų ar kaltinamųjų išreikštas gynėjo atsisakymas nėra pareigūnams ar teismui privalomas.

Teisminio nagrinėjimo metu įtariamojo valia dėl gynėjo atsisakymo atsispindi teisiamojo posėdžio protokole. Esant būtino gynėjo dalyvavimo atvejui, gynėjo atsisakymas nėra pripažįstamas savanorišku, jeigu šis į teismo posėdį neatvyksta.¹¹⁰ Anot kasacinio teismo, „atsisakyti gynėjo gali tik pats kaltinamasis ir tik tuomet, kai gynėjas realiai dalyvauja byloje ir yra jo orderis“.¹¹¹

Kai kuriais atvejais, teisminio nagrinėjimo metu kaltinamieji teigia, kad ikiteisminiame tyrime jie gynėjo atsisakė ne savanoriškai, o dėl to, kad nebuvo supažindinti su teise į gynybą; nes buvo apsvaigę ir nesuprato atsisakymo pasekmių, arba todėl, kad pareigūnai juos privertė tai padaryti. Vertindamas tokias situacijas, teismas atsižvelgia į šias aplinkybes:

- ar įtariamajam buvo išaiškinta teisė turėti gynėją ir ar tai yra užfiksuota protokole;
- ar įtariamasis atsisakė teisės turėti gynėją ir ar šis atsisakymas yra užfiksuotas protokole;

- ar yra duomenų, kad byloje buvo sąlygos būtinam gynėjo dalyvavimui;
- ar kitose tyrimo stadijose įtariamasis pasinaudojo savo teise į gynėją;
- ar byloje yra duomenų, kad gynėjo buvo atsisakyta ne paties įtariamojo iniciatyva, „o dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų įtakos“.¹¹²

Siekiant įvertinti pastarąją aplinkybę, teisėjai gali pasikviesti ikiteisminio tyrimo pareigūnus ir apklausti juos apie gynėjo atsisakymo aplinkybes. Vis gi, kaip nurodė tyrime dalyvavęs teisėjas, tokiais atvejais būna labai sudėtinga nustatyti faktines aplinkybes, nes kaltinamojo žodžiai yra supriešinami su pareigūno žodžiams, o daugiau jokių duomenų apie tai, kas vyko apklausos metu, nėra.¹¹³

Teisė gauti nemokamą teisinę pagalbą

2000 metais priimtu Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos (toliau – VGTP) įstatymu Lietuvoje buvo įtvirtintas valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimas asmenims, kurie dėl turinės padėties negali tinkamai ginti savo teisių ir įstatymų saugomų interesų.

Šiuo metu valstybės teikiama teisinė pagalba civilinėse, baudžiamosiose ir kitose bylose yra skirstoma į pirminę ir antrinę. Pirminė teisinė pagalba apie teises teisinės informacijos, teisinių konsultacijų teikimą, taip pat valstybės ir savivaldybių institucijoms skirtų dokumentų rengimą.¹¹⁴ Tuo tarpu antrinė teisinė pagalba, kurios teikimas baudžiamosiose bylose bus analizuojamas šioje tyrimo dalyje, apima valstybės garantuojamą advokato pagalbą teisiniame procese, t.y. dokumentų rengimas, gynyba ir atstovavimas bylose, įskaitant vykdymo procesą, taip pat asmens interesų atstovavimas sprendžiant ginčą ne teisme. Antrinę teisinę pagalbą teikia advokatai arba, kai kuriais atvejais, advokatų padėjėjai.

Antrinės teisinės pagalbos teikimą organizuoja Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba (toliau – VGTP, Tarnyba). Nuo 2015 m. liepos mėn. Tarnybą sudaro centrinis padalinys Vilniuje ir Kauno, Klaipėdos, Panevėžio ir Šiaulių miestuose esantys teritoriniai padaliniai.¹¹⁵

Informacija apie teisę. Rekomendacija dėl nemokamos teisinės pagalbos (toliau – Rekomendacija) numato, kad įtariamiesiems ir kaltinamiesiems informacija

107 BPK 52 str. 1 d.

108 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 10, 44, 48, 50, 52, 69, 69-1, 71-1, 72, 128, 140, 168, 190, 192, 196, 197, 233 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, 5 str.

109 BPK 50 str. 1 d.

110 R.Ažubalytė, R. Jurka, J.Zajančauskienė, „Baudžiamojo proceso teisė: bendroji dalis“, Mykolo Romerio Universitetas, 2016, p. 263.

111 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 1999 m. rugsėjo 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-459/1999.

112 Žr. pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. vasario 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-26/2010.

113 Interviu Nr. T-02.

114 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 2000 m. kovo 28 d., Nr. VIII-1591, 2 str. 6 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EAA93A47BAA1/ucAAwrSjgW>

115 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos Tarnybos 2015 m. veiklos ataskaita, Nr. 1, 2016 m. vasario 29 d., www.teisinepagalba.lt

apie teisinę pagalbą būtų teikiama „lengvai prieinama ir suprantama kalba“.¹¹⁶ Ji turi apimti tokius aspektus kaip: (i) kaip ir kur kreiptis pagalbos, (ii) aiškius kriterijus, kada asmuo turi teisę į teisinę pagalbą, (iii) informaciją apie galimybes skųstis, jeigu atsisakoma suteikti galimybę naudotis teisine pagalba arba jeigu advokatas suteikia nepakankamą teisinę pagalbą.

Kaip jau minėta, ikiteisminio tyrimo metu įtariamiesiems informacija apie jų teises yra teikiama raštu, kartu su pranešimu apie jiems pareikštą įtarimą, prieš pirmąją apklausą. Raštu teikiamoje informacijoje teisė gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą yra aptariama lakoniškai: „Jeigu įtariamasis neturi pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti, jis turi teisę nemokamai gauti teisinę pagalbą įstatymo, reglamentuojančio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą, nustatyta tvarka.“ Ši tvarka asmeniui yra išaiškinama žodžiu.¹¹⁷ Išsamią informaciją apie šios teisės įgyvendinimo tvarką asmenys gali gauti ir Internetu, oficialioje svetainėje www.teisnepagalba.lt. Tiesa, šioje svetainėje pasigendama informacijos apie galimybes apskųsti pagalbos teikimo atsisakymą ar advokato neveikimą.

Visi tyrime dalyvavę teisėjai teigė, kad šią teisę išaiškina asmeniui teisminio nagrinėjimo pradžioje.¹¹⁸ Du tyrime dalyvę teisėjai taip pat nurodė, kad jeigu jie nenustato būtinojo gynėjo dalyvavimo pagrindo, bet asmuo išreiškia norą gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, jam teismo posėdžio metu gali būti pasiūlyta pagalbos prašymo forma ir padaryta pertrauka iki kito teismo posėdžio, į kurį asmuo galėtų ateiti su paskirtu advokatu.¹¹⁹

Antrinės teisinės pagalbos teikimo modelis. Lietuvos antrinės teisinės pagalbos (atstovavimo) teikimo modelis gali būti apibūdintas kaip mišrus.

BPK numato konkrečius atvejus, kada gynėjo dalyvavimas procese yra būtinas ir tuomet antrinė teisinė pagalba įtariamajam ar kaltinamajam yra teikiama neatsižvelgiant į jo turtą ir pajamas.¹²⁰ Yra preziumuojama, kad tais atvejais asmenys yra ypatingai pažeidžiami (pvz. dėl savo amžiaus, negalios, proceso kalbos nežinojimo ar proceso specifikos) ir teisingumo principas reikalauja, kad jie būtų atstovaujami gynėjo.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teisėjas gali savo nuožiūra nuspręsti, kad gynėjo dalyvavimas yra būtinas ir kitais atvejais – tais atvejais teisinės

pagalbos teikimas taip pat yra organizuojamas neatsižvelgiant į turtinę asmens padėtį.¹²¹ Tokiu būdu pareigūnai vertina ar teisingumo principas reikalauja būtino gynėjo dalyvavimo ir atlieka tam tikrą pagrįstumo vertinimą Rekomendacijos prasme.¹²²

Visais kitais atvejais, įtariamasis ar kaltinamasis gali kreiptis į Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos Tarnybą (toliau – VGTPT), kuri, pagal nustatytus kriterijus įvertinusi jo turtą ir pajamas, sprendžia dėl antrinės teisinės pagalbos (atstovavimo) suteikimo.¹²³ Šiuo atveju, Tarnyba atlieka turtinės padėties vertinimą Rekomendacijos prasme.¹²⁴ Tam tikrais atvejais, VGTPT gali priimti sprendimą teikti teisinę pagalbą neatsižvelgiant į asmens turtą ir pajamas. Tokio atvejo pavyzdys gali būti situacija, kai asmuo dėl objektyvių priežasčių negali laisvai disponuoti savo turtu ir lėšomis, arba kai jis yra išlaikomas stacionariose socialinės globos įstaigose. Šių atvejų sąrašas yra pateikiamas Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme.¹²⁵

Asmens turtinės padėties vertinimas. Rekomendacijoje yra nurodoma, kad vertinant asmens turtinę padėtį, turėtų būti atsižvelgiama į jo (i) pajamas, (ii) turtą, (iii) šeimininę padėtį, (iv) gyvenimo lygį, (v) atstovavimo išlaidas.¹²⁶

Valstybės garantuojama antrinė teisinė pagalba yra teikiama tuomet, kai asmens turtas ir metinės pajamos neviršija Vyriausybės nustatytų lygių:¹²⁷

116 Komisijos rekomendacija 2013/C 378/03 dėl įtariamųjų arba kaltinamųjų teisės į teisinę pagalbą baudžiamajame procese, 2013 m. lapkričio 27 d., 5 str., [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H1224\(03\)&from=en](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H1224(03)&from=en).

117 BPK 50 str. 2 d.

118 Interviu Nr. T-01, T-02, T-03.

119 Interviu Nr. T-01, T-02.

120 BPK 51 str. 1 d.

121 BPK 51 str. 2 d.

122 Rekomendacijos 11 p.

123 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 11 str.

124 Rekomendacijos 6 p. Rekomendacijos oficialus vertimas į lietuvių kalbą naudoja terminą „išteklių vertinimas“, kuris, autorės nuomone, nėra tikslus. Tad šiame tyrime bus naudojamas terminas „turtinės padėties vertinimas“.

125 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 12 str.

126 Rekomendacijos 6 p.

127 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 2 str. 2 p. Turto lygiai yra nustatyti Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarime „Dėl asmenų turto ir pajamų lygių antrinei teisei pagalbai gauti nustatymo“, Nr. 468, 2005 m. balandžio 27 d. (redakcija 2015 m. sausio 1 d.), <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.1E9AFC503DE6/URxLXimokZ>

128 Detalesnis paaiškinimas dėl šių normatyvų apskaičiavimo yra pateikiamas Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos svetainėje: <http://www.teisnepagalba.lt/lt/antrine/tm/skaiciuokle/>

129 Minimali mėnesinė alga patvirtinta Vyriausybės nutarimu yra 380 EUR. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas, „Dėl minimaliojo darbo užmokesčio“, Nr. 644, 2016 m. birželio 22 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/172d7630394911e69101aaab2992cbcd>.

Asmens turto lygis	Valstybės apmokamos teisinės pagalbos išlaidų dalis	Turto apskaičiavimo taisyklė	Metinių pajamų apskaičiavimo taisyklė	Metinės pajamos EUR išraiška (pagal 2017 m. sausio 1 d. galiojusius teisės aktus)
Pirmasis (I)	100 proc.	1 turto vertės normatyvas ¹²⁸	9 minimalios mėnesinės algos (MMA) + 3 MMA kiekvienam išlaikytiniui arba	3420 EUR (be išlaikytinių) ¹²⁹
Antrasis (II)	50 proc.	1,5 turto vertės normatyvo	13 MMA + 4,5 MMA kiekvienam išlaikytiniui	4940 EUR (be išlaikytinių)

Nustatant asmens turto lygį yra vertinami nekilnojamas turtas (būstas) ir žemė, kilnojamojo turto, vertybinių popierių ir pajų vertė, bei piniginės lėšos, kuriomis asmuo disponuoja. Vertinant šeimyninę asmens padėtį asmens išlaikytiniais yra laikomi bendrai su asmeniu gyvenantys ir jo išlaikomi nepilnamečiai vaikai (jvaikiai) arba nedirbantys ir nesusituokę 18-24 m. vaikai (jvaikiai), besimokantys dieninės studijose arba kiti asmens išlaikomi ir bendrai su juo gyvenantys asmenys.¹³⁰

Lietuvos teisės aktai nenumato atstovavimo išlaidų vertinimo, nes antrinę teisinę pagalbą teikiantiems advokatams yra nustatyti fiksuoti užmokesčiai už jų teikiamas paslaugas.

Rekomendacijoje taip pat įtvirtinta, kad įtariamiesiems ir kaltinamiesiems neturi būti taikoma aukšta įrodinėjimo kartelė (įrodyti, kad neliktų ne vienos protingos abejonės), kuomet jie teigia, kad neturi pakankamai finansinių išteklių pasisamdyti advokatą.¹³¹ Tuo tarpu Lietuvoje, jeigu įtariamasis ar kaltinamasis siekia gauti antrinę teisinę pagalbą, jis turi užpildyti nustatytos formos prašymą¹³² ir kartu su juo pateikti patvirtintos formos pajamų ir turto deklaraciją. Deklaracijoje

¹³⁰ Vyriausybės nutarimas „Dėl asmenų turto ir pajamų lygių antrinei teisei pagalbai gauti nustatymo“, 2 str.

¹³¹ Rekomendacijos 10 p.

¹³² Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro įsakymas „Dėl Prašymo suteikti antrinę teisinę pagalbą formos patvirtinimo“, Nr. 1R-124, 2005 m. balandžio 27 d. (2016 m. sausio 1 d. redakcija), <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.477A31637B58/cODEUXZEv>.

yra prašoma išsamiai aprašyti per paskutinius 12 mėnesių gautas pajamų rūšis, jų sumas ir šaltinius, turimo nekilnojamojo turto rūšį, adresą ir rinkos vertę, bei kitas pajamas.¹³³

Pagrįstumo (teisingumo interesų) vertinimas. Rekomendacijoje yra nurodyta, kad vertinant ar teisinė pagalba yra reikalinga vardan teisingumo interesų, turi būti atsižvelgiama į šiuos kriterijus: (I) bylos sudėtingumas, (II) įtariamojo, kaltinamojo arba prašomo išduoti asmens socialinė ir asmeninė padėtis, (III) veikos sunkumas ir (IV) galimos baudmės griežtumas.¹³⁴ Rekomendacijoje taip pat numatyta, kad jeigu už veiką gali būti paskirta laisvės atėmimo bausmė laikytina, kad teisinės pagalbos suteikimas atitinka teisingumo interesus.¹³⁵

Lietuvoje yra numatytas nebaigtinis sąrašas atvejų, kada gynėjo dalyvavimas yra būtinas siekiant teisingumo interesų. Tokiais atvejais asmuo turi pasikviesti gynėją, o jam to negalint padaryti gynėjas yra paskiriamas.¹³⁶ Pastebėtina, kad priešingai negu numato Rekomendacija, galima laisvės atėmimo bausmė nėra priskirta prie būtino gynėjo dalyvavimo pagrindų (išskyrus atvejus, kai gali būti skirtas laisvės atėmimas iki gyvos galvos) ir teisinė pagalba tokiais atvejais yra teikiama atsižvelgiant į asmens turtinę padėtį, nebent ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teisėjas nusprendžia kitaip.

Žemiau pateikiame informaciją apie BPK įtvirtintus būtino gynėjo dalyvavimo pagrindus, bei kiek kartų per 2015 ir 2016 metus tais pagrindais buvo paskirtas gynėjas.¹³⁷

¹³³ Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro įsakymas „Dėl Metinės pajamų ir turto deklaracijos antrinei teisei pagalbai gauti formos patvirtinimo“, Nr. 1R-300, 2013 m. sausio 27 d. (2015 m. liepos 7 d. redakcija), <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/c2bc167077b111e3996afa27049d9d4e>.

¹³⁴ Rekomendacijos 11 p.

¹³⁵ Rekomendacijos 12 p.

¹³⁶ BPK 51 str. 3 d.

¹³⁷ Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos Tarybos 2015 metų veiklos ataskaita, 2016 m. vasario mėn. 29 d., Nr. 1, p. 13, lentelė 18, http://vilnius.teisingupagalba.lt/dok/atskaitos/2015_proc.20m_proc.20veiklos_proc.20ataskaitaproc.20internetu_16_07_27.pdf. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos Tarybos 2016 m. veiklos ataskaita, 2016 m., 4 priedas.

Pagrindas užtikrinti būtiną gynėjo dalyvavimą	Gynėjas paskirtas (2015 metai)	Gynėjas paskirtas (2016 metai)
nagrinėjant bylas dėl veikų, kuriomis įtariamas ar kaltinamas nepilnametis	4337	3602
nagrinėjant neregijų, kurčių, nebylių ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichinių trūkumų negalinčių pasinaudoti savo teise į gynybą, bylas	3299	3189
nagrinėjant nemokančių proceso kalbos asmenų bylas	2310	2115
kai yra įtariamųjų ar kaltinamųjų gynybos interesų prieštaravimų, jeigu bent vienas iš jų turi gynėją	2127	1721
nagrinėjant bylas dėl nusikaltimų, už kuriuos gali būti skiriamas laisvės atėmimas iki gyvos galvos	126	130
nagrinėjant bylą kaltinamajam nedalyvaujant	57	53
tiriant ir nagrinėjant bylas, kai įtariamasis ar kaltinamasis yra suimtas	3501	2345
kai sprendžiama dėl asmens išdavimo (ekstradicijos) arba perdavimo Tarptautiniam baudžiamajam teismui ar pagal Europos arešto orderį	174	219
nagrinėjant bylą teisme pagreitinto proceso tvarka	1249	1329
nagrinėjant bylą apeliacinės instancijos teismo posėdyje	2555	2289
kai baudžiamojon atsakomybėn yra traukiamas juridinis asmuo ir jis paskiria atstovų netinkamą asmenį arba iš viso nepaskiria atstovo	13	0
kitais atvejais, kai gynėjo dalyvavimas yra būtinas jeigu, ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo nuomone, be gynėjo pagalbos įtariamojo ar kaltinamojo teisės ir teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami	5543	5769
VISO	25291	22761

Kaip matyti, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai ir teismas turi diskrecijos laisvę nuspręsti, kad ir kitais, į sąrašą neįtrauktais atvejais, gynėjo dalyvavimas yra būtinas, nes „be gynėjo pagalbos įtariamojo ar kaltinamojo teisės ir teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami“.¹³⁸ Taikant šią nuostatą Teisingumo ministerija siūlo įvertinti „priežastis, veiksniai, įrodymus ir argumentus, pagrindžiančius galimą įtariamojo (kaltinamojo) teisių ir teisėtų interesų pažeidimą“, tačiau aiškių gairių kaip tą padaryti nepateikia.¹³⁹

Ne vienas tyrime dalyvavęs specialistas nepaminėjo, kad vadovaujasi Teisingumo ministerijos išaiškinimu sprendžiamas dėl būtino gynėjo dalyvavimo, greičiau, jie vadovaujasi savo vidiniu įsitikinimu ir įstaigoje susiformavusia praktika.

Vienas tyrime dalyvavęs teisėjas prie būtino gynėjo dalyvavimo atvejų priskiria situacijas, kai asmuo yra kaltinamas sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymu dėl ko jam galėtų grėsti *didelė* laisvės atėmimo bausmė, taip pat situacijas, kai laisvės atėmimo bausmę atliekantis asmuo siekia pasinaudoti savo procesinėmis teisėmis.¹⁴⁰ Tuo tarpu kitas teisėjas laisvės atėmimo vietose esančių nuteistųjų automatiškai nepriiskiria prie grupės asmenų, kuriems gynėjas yra būtinas, bet mano, kad priklausomybė nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų, taip pat socialinių įgūdžių stoka (ypač kai asmuo su teisėsaugos sistema susiduria pirmą kartą) yra pakankami pagrindai pripažinti, kad be gynėjo kaltinamojo teisės nebūtų tinkama ginamos.¹⁴¹

Su tokiu požiūriu nesutiko tyrime dalyvavęs prokuroras, kurio manymu nei priklausomybė nuo narkotinių medžiagų, nei kitokio pobūdžio priklausomybė negalėtų būti pagrindu būtinam gynėjo dalyvavimui.¹⁴² Du tyrime dalyvavę prokurorai pabrėžė, kad kai yra nagrinėjama bendrininkų byla, ypač kai vienas turi gynėją, o kiti – ne, tuomet gynėjus yra būtina skirti visiems asmenims.¹⁴³ Tik vienas tyrime dalyvavęs teisėjas vienareikšmiškai laikėsi Rekomendacijoje įtvirtintos pozicijos – jeigu asmuo yra kaltinamas padaręs veiką, už kurią yra numatyta laisvės atėmimo bausmė, jis turi būti būtinai atstovaujamas advokato.¹⁴⁴

¹³⁸ BPK 51 str. 2 d.

¹³⁹ Teisingumo ministerija, „Dėl rekomendacijos pateikimo“, Nr. (1.16)7R-5643, 2011 m. liepos 8 d., http://vilnius.teisinepagalba.lt/dok/BPK%2051%20str_%202%20d_.PDF

¹⁴⁰ Interviu Nr. T-02.

¹⁴¹ Interviu Nr. T-01.

¹⁴² Interviu Nr. P-02.

¹⁴³ Interviu Nr. P-01, P-02

¹⁴⁴ Interviu Nr. T-03

Aš iš principo laikausi pozicijos, kad bylos nagrinėjimas, baudžiamosios bylos nagrinėjimas, kai asmuo yra kaltinamas nusikaltimu, gresia jam laisvės atėmimo bausmė, tada gynėjas yra būtinas. Ir aš pasistengiu paskirti gynėją. Jeigu nėra privalomojo dalyvavimo pagrindų, tai BPK 51 straipsnio 1 dalies jeigu nėra, aš vis dėl to skiriu pagal (BPK 51 str.) antrą dalį. (teisėjas, T-03)

Teisinę pagalbą teikiančio advokato paskyrimas. Rekomendacijoje yra nustatyta, kad parenkant teisinę pagalbą teikiantį advokatą, turi būti stengiamasi atsižvelgti į įtariamųjų ar kaltinamųjų pageidavimus.¹⁴⁵

Darbo dienomis dėl gynėjo paskyrimo sprendžia VGTPT. Būtinu gynėjo dalyvavimo atvejais į Tarnybos paskirtą baudžiamųjų bylų koordinatorių kreipiasi teisėsaugos pareigūnai ar teismai, kitais atvejais – į Tarnybą kreipiasi pats įtariamasis ar kaltinamasis. Švenčių ir poilsio dienomis bei nedarbo valandomis, gynėją paskiria ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas. Gynėjas yra parenkamas iš VGTPT parengto advokatų budėjimo sąrašų. Sąrašai yra prieinami el. erdvėje, Tarnybos svetainėje.¹⁴⁶ Sulaikytas ar suimtas asmuo neturi priegigos prie šių sąrašų.

Parinkdama advokatą, Tarnyba atsižvelgia ir į pareiškėjo siūlymą dėl konkretaus advokato, tačiau šis siūlymas nėra Tarnybai privalomas.¹⁴⁷ Jeigu advokatą skiria ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas, jie neturi priegigos atsižvelgti į asmens prašymą dėl konkretaus advokato, dažniausiai iš sąrašo yra pasirenkamas tas gynėjas, kuris gali kuo greičiau atvykti ir sudalyvauti asmens apklausoje ar kitame procesiniame veiksmė.

Nors teisės aktai nenumato priegigos paskirtą tą patį advokatą visoms bylos stadijoms, paprastai yra siekiama, kad asmenį atstovautų tas pats gynėjas.¹⁴⁸

Sprendimų dėl teisinės pagalbos teikimo priėmimas. Rekomendacijoje yra nurodyta, kad sprendimus dėl teisinės pagalbos (ne)suteikimo turi „operatyviai priimti nepriklausoma kompetentinga institucija per tokį laikotarpį, kuris leistų įtariamiesiems arba kaltinamiesiems ir prašomiems išduoti asmenims veiksmingai ir iš esmės pasirengti gynybai.“ Asmenys turi teisę susipažinti su sprendimais ir, jeigu jų prašymai yra atmetami, su atmetimo priežastimis raštu.¹⁴⁹

145 Rekomendacijos 24 str.

146 <http://vilnius.teisinepagalba.lt/lt/tm/advokatubudejimograf/>.

147 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 18 str. 5 d.

148 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 21 str. 2 d.

149 Rekomendacijos 14-16 p.

Sprendimus dėl antrinės teisinės pagalbos teikimo priima VGTPT arba jos teritorinis padalinys.¹⁵⁰ Jeigu į Tarnybą kreipiasi ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teisėjas su prašymu paskirti būtiną gynėją, Tarnyba priima sprendimą nedelsiant.¹⁵¹ Asmeniui pateikus prašymą, Tarnyba priima sprendimus dėl teisinės pagalbos teikimo iš karto, bet ne vėliau kaip per penkias darbo dienas.¹⁵² Sprendime, *inter alia*, yra nurodomi teisinės pagalbos suteikimo arba atsisakymo ją suteikti pagrindai,¹⁵³ pvz. yra paaiškinama, kaip konkrečiai buvo viršyta nustatyta turto ar pajamų riba.

Sprendimas yra įteikiamas asmeniui ir jame yra pateikiama informacija apie instituciją, kuriai galima skųsti šį sprendimą bei apskundimo terminus.¹⁵⁴ Skundai gali būti teikiami administracinių ginčų komisijoms, administraciniams teismams, taip pat, tam tikrais atvejais, Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigai.

Teisinę pagalbą teikiančio advokato pakeitimas. Rekomendacija įpareigoja sukurti mechanizmus, kurie užtikrintų, kad advokatai nesuteikiantys tinkamos teisinės pagalbos būtų pakeisti arba iš jų būtų pareikalauta vykdyti įsipareigojimus.¹⁵⁵

Antrinę teisinę pagalbą ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu paprastai teikia tas pats advokatas. Jeigu įtariamasis ar kaltinamasis nori, kad advokatas būtų pakeistas, jis turi kreiptis į Tarnybą su motyvuotu rašytiniu prašymu. Tarnyba priima sprendimą pakeisti advokatą, jeigu nustatomas interesų konfliktas arba kitos aplinkybės, dėl kurių advokatas negali teikti teisinės pagalbos konkrečioje byloje.¹⁵⁶

Pažymėtina, kad 2011 m. Lietuva pralaimėjo bylą Europos žmogaus teisių teisme dėl to, kad neužtikrino nuteistajam kokybiško teisinio atstovavimo rengiant kasacinį skundą. Teismas pažymėjo, kad nors valstybės institucijos negali būti laikomos atsakingomis už visus pagal teisinės pagalbos sistemą paskirtų advokatų veiklos trūkumus, Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto požiūriu jos turi įsikišti tais atvejais, kai atstovavimas akivaizdžiai nėra veiksmingas arba apie netinkamą atstovavimą jos pakankamai aiškiai buvo informuotos. Šioje byloje nuteistas pranešė apie jam netekiamą pagalbą, tačiau jokių veiksmų jam padėti nebuvo imtasi.¹⁵⁷

150 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 18 str. 2 d.

151 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 21 str. 2 d.

152 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 18 str. 2 d.

153 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 18 str. 4 d.

154 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 18 str. 4 d.

155 Rekomendacijos 18 p.

156 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 18 str. 8 d.

157 Europos žmogaus teisių teismo 2011 m. liepos 19 d. sprendimas byloje *Jelcovas prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 16913/04, 118-126 paragrafai.

Teisinės pagalbos išlaidų išieškojimas. Rekomendacija leidžia išieškoti teisinės pagalbos išlaidas po to, kai yra paskelbiamas galutinis nuosprendis ir tuo atveju, jeigu asmuo turi pakankamai lėšų teisei pagalbai apmokėti.¹⁵⁸

Pripažinęs asmenį kaltu, teismas gali nuspręsti iš jo išieškoti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos išlaidas, susidariusias dėl būtino gynėjo dalyvavimo. Išlaidos negali būti išieškomos tik tada, kai gynėjas buvo paskirtas nepilnamečiui ar asmeniui, turinčiam fizinį ar psichinį trūkumą, kurie neleistų jam pasinaudoti teise į gynybą. Išieškodamas išlaidas, teismas turi atsižvelgti į nuteistojo turtinę padėtį ir gali išlaidų nepriteisti ar sumažinti jų dydį.¹⁵⁹

Šiuo metu, jeigu teismas teisinės pagalbos teikimo išlaidų neišsprendžia, į jį kreipiasi VGTPT su prašymu tą padaryti. Tyrime dalyvavę teisėjai neigiamai vertina tokius Tarnybos kreipimusis, nurodydami, kad pagal susiformavusią kasacinio teismo praktiką, jeigu byloje gynėjo dalyvavimas buvo būtinas nepriklausomai nuo asmens valios, iš tokio asmens negali būti išieškomos teisinės pagalbos išlaidos.¹⁶⁰ Tokio požiūrio laikosi visų instancijų teismai, nurodydami analogiškus pagrindinius argumentus:¹⁶¹

Nagrinėjamu atveju, A. Č. gynėjo dalyvavimas buvo būtinas, vadovaujantis BPK 51 str. 1 d. 5 p. Teisė į gynybą negali būti ribojama, o valstybė turi pareigą užtikrinti galimybę šia teise pasinaudoti kiekvienam baudžiamajon atsakomybėn traukiamam asmeniui, nepaisant jo turtinės padėties. Tokiu atveju išlaidų antrinės teisinės pagalbos teikimui priteisimas iš kaltinamojo gali būti laikomas ribojančiu kaltinamojo galimybes pasinaudoti jam tiek tarptautinės teisės, tiek Lietuvos Respublikos Konstitucijos, tiek baudžiamojo proceso įstatymo garantuojama teise gintis nuo pareikšto kaltinimo.

Tyrime dalyvavę teisėjai vienbalsiai nurodė, kad Tarnybos kreipimais dėl išieškojimo gailina teismų laiką.¹⁶²

Čia yra labai blogai. Jau yra visų instancijų teismai apie tai pasisakę, ir vienareikšmiškai yra nuomonė, kad tai yra valstybės noro sutaupyti ir konstitucinės neginčijamos žmogaus teisės turėti gynėją prieštaravimas. Taip negali būti. Ir mane piktina, kad Tarnyba, žinodama puikiai praktiką, vis tiek (kreipiasi dėl išieškojimo). Vakar paskelbiau nuosprendį ir šiandien jau gavau prašymą (dėl išieškojimo). Tai yra mūsų laiko gaišinimas. Teismo laiko gaišinimas. Aš nesuprantu kodėl (Tarnyba) taip daro. (teisėjas, T-01)

Šią problemą turėtų išspręsti 2017 m. liepos mėn. 1 d. įsigaliosiantys BPK pakeitimai, kurie panaikina galimybę iš įtariamojo asmens išieškoti dėl būtinojo gynėjo dalyvavimo susidariusias išlaidas.¹⁶³

Teisė informuoti ir susisiekti su trečiąja šalimi

Be teisės turėti gynėją, Direktyva užtikrina asmenims, kurių laisvė yra apribota, nepagrįstai nedelsiant susisiekti su jų pasirinktu trečiuoju asmeniu.¹⁶⁴

Teisė pranešti trečiajam asmeniui apie laisvės apribojimą. BPK numato pareigą prokurorui nedelsiant pranešti apie suėmimą įtariamojo nurodytam šeimos nariui, artimamajam giminaičiui, o kai jų nėra, – kitam asmeniui. Jeigu įtariamasis tokio asmens nenurodo – savo iniciatyva pranešti jo šeimos nariui ar artimajam giminaičiui. Įtariamasis taip pat turi galimybę apie suėmimo paskyrimą pranešti savo pasirinktam asmeniui pats.¹⁶⁵ Šios nuostatos pagal analogiją yra taikomos ir sulaukiant asmenį, tik šiuo atveju informavimo funkciją atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas.¹⁶⁶

Ši teisė yra išaiškinama įtariamajam raštu, įteikiant jam Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedą, kuriame nurodyta:^{167 168}

¹⁵⁸ Rekomendacijos 13 p.

¹⁵⁹ BPK 106 str. 2 d.

¹⁶⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. birželio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-322/2014.

¹⁶¹ Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. vasario 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-384-634/2014.

¹⁶² Interviu Nr. T-01, T-02, T-03.

¹⁶³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 51 ir 106 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2016 m. gruodžio 20 d., Nr. XIII-165, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/908a7a20cd9e11e6a2cac7383cbb90a3>.

¹⁶⁴ Direktyvos 5 str. 3 d.

¹⁶⁵ BPK 128 str.

¹⁶⁶ BPK 140 str. 7 d., interviu Nr. TYR-01.

¹⁶⁷ Generalinio prokuroro 2014 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. I-288 „Dėl baudžiamojo proceso dokumentų formų patvirtinimo“.

¹⁶⁸ Manytina, kad toks BPK įtvirtintas teisės išaiškinimas nėra fikslus. BPK nurodo du alternatyvius, nepriklausomus laikino atsakymo pranešti pagrindus: (i) pranešimas pakenks ikiteisminio tyrimo sėkmei; (ii) pranešimas gali pakenkti įtariamojo šeimos narių, artimųjų giminaičių ar kitų asmenų saugumui. Tai reiškia, kad net ir tais atvejais, kai įtariamasis apie suėmimą nori informuoti šeimos narį ar artimą giminaičį, prokuroras gali atsakyti tai padaryti, jeigu toks pranešimas pakenks ikiteisminio tyrimo sėkmei.

(ištrauka iš Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedo)

4. Informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį.

Įtariamąjį sulaikius ar jam paskyrus suėmimą, jį sulaikęs ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras arba jam paskiriant suėmimą dalyvavęs prokuroras privalo apie tai pranešti paprastai vienam iš įtariamojo nurodytų šeimos narių ar artimųjų giminaičių. Jeigu įtariamasis jokio asmens nenurodo, tačiau pageidauja, kad apie sulaikymą ar suėmimą būtų pranešta, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras savo nuožiūra privalo pranešti vienam iš įtariamojo šeimos narių ar artimųjų giminaičių, jei šį pavyksta nustatyti. Jei įtariamasis apie jo sulaikymą ar suėmimą nori informuoti kitą asmenį, kuris nėra šeimos narys arba artimasis giminaitis, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras praneša apie tai tuo atveju, jei, ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro manymu, tai nepakenks ikiteisminio tyrimo sėkmei.¹⁶⁸

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras gali atsisakyti pranešti, jei įtariamasis motyvuotai paaiškina, kad toks pranešimas gali pakenkti jo šeimos narių, artimųjų giminaičių ar kito asmens saugumui.

Įtariamajam turi būti sudaryta galimybė pačiam pranešti šeimos nariams ar artimiesiems giminaičiams apie sulaikymą ar suėmimo paskyrimą. (...)

Pildant asmens laikino sulaikymo protokolą, dalyje „Įtariamojo pareiškimas dėl pranešimo apie laikiną sulaikymą jo šeimos nariui, artimam giminaičiui ar kitam jo nurodytam asmeniui“ pareigūnai įrašo sulaikytojo nurodytus šeimos nario ar kitos asmens duomenis (vardas, pavardė, telefono numeris) ir paskambina nurodytam asmeniui. Tą gali padaryti ir sulaikytojo advokatas. Tiesa, tyrime dalyvavę tyrėjai ir prokurorai nurodė, kad ne visi sulaikytieji nori, kad apie jų suėmimą būtų kam nors pranešta.¹⁶⁹ Toks pageidavimas yra užfiksuojamas protokole.

169 Interviu Nr. TYR-01, TYR-02, TYR-03, P-01, P-02.

Sulaikant asmenį jiems gal gėdos jausmas, nesmagu, tai jie artimiesiems labai retai kada prašo paskambinti, bet būna. Tai iš karto po surašymo sulaikymo protokolo yra pranešama (įtariamųjų pageidavimu) artimiesiems žmonėms: mamai, sesei ar žmonai. (...) Rašant protokolą yra užduodamas toks klausimas „Ar pageidaujate, kad apie jūsų sulaikymą būtų pranešta kažkam iš artimųjų?“ (policijos tyrėjas, TYR-02)

Kaip ir Direktyva, BPK numato šios teisės ribojimą – pranešimą galima laikinai atidėti, jeigu jis pakenktų tyrimo sėkmei ar įtariamojo šeimos narių ar kitų asmenų saugumui.¹⁷⁰ BPK nenustato maksimalaus pranešimo atidėjimo termino. Šiuo atveju Direktyvoje yra įtvirtintas griežtesnis teisės ribojimo standartas, negu numatytasis BPK. Pagal Direktyvą, pranešimą apie laisvės apribojimą galima atidėti tik tuomet, kai yra neatidėliotinas poreikis išvengti rimtų neigiamų pasekmių trečiųjų asmenų gyvybei, laisvei arba fizinei neliečiamybei arba kai yra neatidėliotinas poreikis užkirsti kelią rimtam pavojui baudžiamajam procesui.¹⁷¹

Perkeliant Direktyvos nuostatas į nacionalinę teisę, 2017 m. gegužės mėn. BPK pakeitimais buvo įtvirtinta, kad minėtą teisę galima apriboti tik prokuroro „motyvuotu nutarimu“, kuris per 5 dienas gali būti apskustas ikiteisminio tyrimo teisėjui. Pastarasis turi išnagrinėti skundą per 7 dienas ir priimti neskundžiamą sprendimą.¹⁷² Šie pakeitimai yra sveikintini, tačiau jie neįtvirtinta aukščiau minėtų, Direktyvoje numatytų saugiklių („neatidėliotinas poreikis“, „rimtas pavojus“).

Tyrime dalyvavę tyrėjai ir prokurorai nurodė, kad praktikoje artimiesiems yra visuomet neatidėliotinai pranešama, jeigu sulaikytasis to pageidauja. Laikinais atidėti tokį pranešimą jie mato poreikį tik vienu atveju – nagrinėjant organizuoto nusikalstamumo bylas, kai vienas bendrininkas yra sulaikytas, o kiti slapstosi. Tokiu atveju, pareigūnų nuomone, ankstyvas pranešimas galėtų pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei.¹⁷³ Tyrėjai pažymėjo, kad jie patys praneša įtariamųjų šeimos nariams ar kitiems asmenims apie sulaikymą, sulaikytasis asmuo neturi galimybės pats to padaryti,¹⁷⁴ nors pagal BPK jam tokia teisė ir suteikta.

170 BPK 140 str. 7 d., 128 str. 1 d.

171 Direktyvos 5 str. 3 d.

172 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 10, 44, 48, 50, 52, 69, 69-1, 71-1, 72, 128, 140, 168, 190, 192, 196, 197, 233 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, 10 str.

173 Interviu Nr. TYR-01, TYR-02, P-01, P-02.

174 Interviu Nr. TYR-01, TYR-02, TYR-03.

Pareiga informuoti nepilnamečio tėvus apie jo laisvės apribojimą. Direktyva įpareigoja kuo greičiau pranešti nepilnamečio tėvams apie jo laisvės apribojimą ir šio apribojimo priežastis, išskyrus atvejus, kai toks pranešimas gali prieštarauti vaiko interesams. Tokiais atvejais turi būti informuojamas „kitas tinkamas suaugęs asmuo.“¹⁷⁵

Nepilnamečio sulaikymo ar suėmimo atveju yra taikomos bendros aukščiau aprašytos pranešimo šeimos nariams taisyklės. Jeigu vaiko tėvų ar kitų teisėtų atstovų nėra, apie jo laisvės apribojimą turi būti pranešama vaiko teisių apsaugos institucijai.¹⁷⁶ BPK, skirtingai negu Direktyva, ilgą laiką galimybę nepranešti apie vaiko laisvės apribojimą siejo ne su vaiko interesų apsaugos principu, bet su tyrimo sėkme ir trečiųjų asmenų interesų apsauga.¹⁷⁷

Šis neatitikimas buvo pašalintas priėmus 2017 m. gegužės mėn. BPK paketimus, kuriuose yra numatyta, kad tais atvejais, kai suimto nepilnamečio tėvų informavimas prieštarauja jo interesams, apie suėmimą/sulaikymą būtų informuojamas kitas asmuo.¹⁷⁸

Teisė bendrauti su trečiaisiais asmenimis. Direktyva įtvirtina suimtųjų teisę susisiekti (bendrauti) su trečiaisiais asmenimis. Galimybė šią teisę realizuoti turi būti užtikrinta nepagrįstai nedelsiant nuo suėmimo. Ši teisė gali būti apribojama vadovaujantis būtinumo ir proporcingumo principais.¹⁷⁹

Policijos areštiniuose laikomi asmenys gali bendrauti su artimais giminaičiais ir kitais asmenimis raštu, gautus ir išsiųstus laiškus administracija įteikia suimtam asmeniui per tris paras.¹⁸⁰ Jie taip pat gali pareigūno leidimu pasimatyti (iki 2 val. trukmės pasimatymas) tam skirtose patalpose su pasirinktu asmeniu.¹⁸¹

Kai suimtas asmuo yra perkeliamas į tardymo izoliatorių, tardymo izoliatoriaus administracija apie asmens atvykimą ne vėliau kaip kitą dieną praneša jo sutuoktiniui, sugyventiniui arba artimiesiems giminaičiams. Su artimaisiais ar kitais asmenimis, suimtas gali pasimatyti, bendrauti telefonu arba laiškais. Pasimatymų skaičius ir telefoninių pokalbių trukmė yra ribota, pvz. dviejų pasimatymų trukmė (kai

pasimatymas vyksta be tardymo izoliatoriaus atstovo) negali būti ilgesnė kaip dvi paras.¹⁸² Pažymėtina, kad toks reguliavimas ženkliai skiriasi nuo anksčiau galiojusios tvarkos, pagal kurią suimtieji asmenys turėjo teisę tik į dviejų valandų trukmės pasimatymą. 2013 m. byloje *Varnas prieš Lietuvą* toks ribojimas buvo pripažintas Europos žmogaus teisių konvencijos 8 ir 14 straipsnių pažeidimu.¹⁸³

Kaip jau minėta, suimtas turi galimybę per dieną paskambinti jo pasirinktam asmeniui (asmenims) vieną kartą, o pokalbio (pokalbių) trukmė neturi viršyti 15 minučių.¹⁸⁴ Prokuroras arba teismas gali raštu tardymo izoliatoriaus administracijai nurodyti neleisti suimtajam paskambinti telefonu.¹⁸⁵

Teisė pranešti apie laisvės apribojimą konsulinėms įstaigoms. Direktyva suteikia įtariamiesiems ir kaltinamiesiems teisę reikalauti, kad apie jų laisvės apribojimą nedelsiant būtų informuotos jų pilietybės valstybės konsulinės įstaigos bei teisė su jomis susisiekti.¹⁸⁶

BPK taip pat įtvirtina įtariamojo ir kaltinamojo teisę informuoti konsulinę įstaigą. Kai yra suimamas kitos valstybės pilietis, prokuroras turi nedelsdamas apie tai pranešti Užsienio reikalų ministerijai arba, jeigu įtariamasis pageidauja, - jo valstybės diplomatinei atstovybei ar konsulinei įstaigai.¹⁸⁷

Ši teisė yra išaiškinama įtariamajam raštu, įteikiant jam Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedą, kuriame nurodyta:¹⁸⁸

(ištrauka iš Teisių įtariamajam išaiškinimo protokolo priedo)

4. Informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį.

(...) Sulaikius kitos valstybės pilietį ar jam paskyrus suėmimą, jį sulaikęs ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras arba jam paskiriant suėmimą dalyvavęs prokuroras nedelsdamas praneša Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijai ir, jeigu sulaikytas arba suimtas įtariamasis pageidauja, – jo valstybės diplomatinei atstovybei ar konsulinei įstaigai. (...)

175 Direktyvos 5 str. 2 d.

176 Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, I-1234, 1996 m. kovo 14 d., 54 str. 2 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.26397/TECQCCHsybt>.

177 R. Ažubalytė, P. Ancelis, R. Burda, „Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams dirbantiems su nepilnamečiais“, 24 p., https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Teisine_informacija/Tyrimai_ir_analizės/Methodikos_rekomendacijos/Teisines_rekomendacijos.pdf

178 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 10, 44, 48, 50, 52, 69, 69-1, 71-1, 72, 128, 140, 168, 190, 192, 196, 197, 233 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, 10 str.

179 Direktyvos 6 str.

180 Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministro įsakymas „Dėl Policijos komisariatų areštinių veiklos nuostatų“ Nr. 88, 2000 m. vasario 17 d., 34.1 p., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.DA14BA090407/wgJGWuvNbl>

181 Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministro įsakymas „Dėl Policijos komisariatų areštinių veiklos nuostatų“ Nr. 88, 2000 m. vasario 17 d., 39-49 p.

182 Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro įsakymas „Dėl Tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ Nr. 1R-172, 61 p., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.345557/huRQLnLPIT>.

183 Europos žmogaus teisių teismo 2013 m. liepos 9 d. sprendimas byloje *Varnas prieš Lietuvą*, Paraiškos Nr. 42615/06.

184 Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro įsakymo „Dėl Tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ 75 p.

185 Suėmimo vykdymo įstatymo 23 str. 1 d.

186 Rekomendacijos 7 str. 2 d.

187 BPK 128 str. 3 d.

188 Generalinio prokuroro 2014 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. I-288 „Dėl baudžiamojo proceso dokumentų formų patvirtinimo“.

BPK tiksliai nenustato per kiek laiko diplomatinei atstovybei ar konsulinei įstaigai reikia pateikti informaciją. Taip pat nėra tiesiogiai nustatyta, kad įtariamasis gali pats susisiekti su šiomis įstaigomis.¹⁸⁹ Ilgą laiką pagal BPK, teisė informuoti ministeriją ar konsulines įstaigas buvo garantuojama tik suimtiems, bet ne sulaikytiems asmenims. Šis neatitikimas buvo pašalintas priėmus 2017 m. gegužės mėn. BPK pakeitimus ir sulyginus suimtų ir sulaiktų asmenų teises šioje srityje.¹⁹⁰

Teisė būti lankomam konsulinių įstaigų. Pagal Direktyvą, suimtieji turi teisę būti lankomi jų konsulinių įstaigų atstovų, teisę su jais bendrauti žodžiu bei susirašinėti ir teisę, kad jų konsulinės įstaigos pasirūpintų jų teisiniu atstovavimu.¹⁹¹

Policijos areštiniuose laikomi įtariamieji ir suimtieji gali pasimatyti su jų pilietybės valstybių ambasadų bei konsulinių įstaigų darbuotojais bylą tiriančio pareigūno ar teisimo raštišku sutikimu.¹⁹²

Tardymo izoliatoriuose esantys suimtieji užsieniečiai turi teisę palaikyti ryšius su savo valstybių diplomatinėmis atstovybėmis ir konsulinėmis įstaigomis.¹⁹³ Kadangi nėra numatyta speciali šios teisės įgyvendinimo tvarka, susitikimas su šių atstovybių ir įstaigų atstovais vyksta pagal bendras taisykles. Bendravimas telefonu ir susirašinėjimas taip pat vyksta bendra tvarka.

Nors teisės aktuose tiesiogiai nėra įtvirtinta teisė, kad įtariamųjų konsulinės įstaigos pasirūpintų jų teisiniu atstovavimu, ši teisė išplaukia iš bendros BPK nuostatos, kad įtariamasis gali pavesti bet kuriam asmeniui pakviesti jam gynėją.¹⁹⁴

PROBLEMINIAI TEISIŲ ĮGYVENDINIMO ASPEKTAI

Teisės turėti gynėją atsiradimo momentas

Šiuo metu BPK sieja teisės į gynėją atsiradimo momentą su dviem alternatyviomis aplinkybėmis – sulaikymu arba pirmąja apklausa. Vertindami ar asmenims yra užtikrinama teisė į gynėją „nuo sulaikymo momento“, tyrime dalyvavę advokatai buvo kritiški. Pirmia, dažniausiai skiriasi asmens faktinio sulaikymo ir sulaikymo protokolo surašymo laikas. Advokatai pastebėjo, kad tarp šių dviejų veiksmų gali praeiti nemažai laiko, kurio metu pareigūnai „neformaliai“ bendrauja su asmeniu.¹⁹⁵ Antra, pareiga informuoti asmenį apie jo teises, įskaitant teisę į gynėją, atsiranda tik prieš pirmąją apklausą, nors tarp sulaikymo ir pirmosios apklausos gali praeiti iki 24 val. Trečia, šios teisės praktinis įgyvendinimas yra tiesiogiai susijęs su gynėjo galimybe nedelsiant atvykti ir susitikti su įtariamuoju. Tai gali būti sudėtinga, kai asmuo yra gabenamas į atokesnio rajono komisariatą ar advokatas dirba kitame mieste.¹⁹⁶

Advokatai taip pat pastebėjo, kad BPK įtvirtinta formuluotė „(teisė turėti gynėją) jiems užtikrinama nuo (...) pirmosios apklausos“ nėra tiksli, nes aiškiai nesuteikia galimybės asmeniui pasikonsultuoti su gynėju prieš apklausą.¹⁹⁷ Šios konsultacijos svarbą pabrėžė ir tyrime dalyvavęs prokuroras. Anot jo, tik turėdamas laiko pabendrauti su įtariamuoju, be tyrėjo dalyvavimo, gynėjas galės jam tinkamai išaiškinti jo teises. Advokatai ir teisėjai vieningai palaikė pasiūlymą aiškiai numatyti asmens teisę pasimatyti su gynėju iki pirmosios apklausos, nes tai padėtų išvengti šiuo metu paplitusių skirtingų šio straipsnio interpretacijų.¹⁹⁸ BPK pakeitimui pritarė vienas tyrėjas ir vienas prokuroras.¹⁹⁹

189 BPK 128 str. 3 d.

190 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 10, 44, 48, 50, 52, 69, 69-1, 71-1, 72, 128, 140, 168, 190, 192, 196, 197, 233 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas, 10 str.

191 Direktyvos 7 str. 2 d.

192 Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministro įsakymas „Dėl Policijos komisariatų areštinių veiklos nuostatų“ Nr. 88, 2000 m. vasario 17 d., 31.18 ir 54 p.

193 Suėmimo vykdymo įstatymas, Nr. I-1175, 1996 m. sausio 18 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.11A8B08A7405/EuUHOspJXf>.

194 BPK 50 str. 2 d.

195 Pažymėtina, kad Direktyvos preambulės 20 p. yra nurodyta, kad „šioje direktyvoje apklausa neapima policijoje arba kitoje teisėsaugos institucijoje atliekamo preliminarus apklausimo siekiant nustatyti atitinkamo asmens tapatybę, patikrinti, ar neturima ginklų, arba išspręsti kitus panašius saugumo klausimus, arba nustatyti, ar tyrimas turėtų būti pradėtas“.

196 Dėl pastarosios aplinkybės Direktyva numato, jog ikiteisminiame etape galimos išimties, leidžiančios nukrypti nuo teisės turėti gynėją „kai dėl nuošailioje geografinėje vietovėje esančio įtariamojo arba kaltinamojo nepagrįstai nedelsiant po jo laisvės atėmimo neįmanoma užtikrinti jo teisės turėti advokatą.“ (Direktyvos 3 str. 5 d.).

197 Advokatų fokusuotos grupinės diskusijos buvo organizuotos 2017 m. kovo mėn., kai gegužės mėn. BPK pakeitimai dar nebuvo priimti. Advokatai buvo paprašyti įvertinti Teisingumo ministerijos pateiktą BPK pakeitimo projektą.

198 FGD-01, FGD-02, interviu Nr. T-01, T-02, T-03.

199 interviu Nr. TYR-02, P-01.

Šis (Teisingumo ministerijos siūlomas) patikslinimas turbūt labiausiai liestų policiją ir prokuratūrą ir įneštų tokio aiškumo. Manau, kad visą laiką, kai įstatymas yra aiškesnis, yra geriau. Tai aš būčiau už, tikrai. (teisėjas, T-02)

Tyrimė dalyvavę advokatai atkreipė dėmesį, kad netgi tais atvejais, kai jiems yra suteikiama galimybė pabendrauti su klientu prieš apklausą, dažnai jie tam turi vos 5-10 minučių. Dėl nepritaikytos komisariatų infrastruktūros šios konsultacijos vyksta tiesiog kabineto kampe arba koridoriuje, t.y. aplinkoje, kuri nėra suderinama su Direktyvoje įtvirtinta asmens teise „be pašalinių susitikti ir bendrauti su jiems atstovaujančiu advokatu, be kita ko, prieš apklausą policijoje“.²⁰⁰

Tyrėjas duoda kelias minutes dviese (su klientu), o po to beldžia į duris ir klausia ar jau baigėte? (advokatas, FGD-01)

Tyrimė dalyvavę tyrėjai nurodė, kad net ir nesant aiškiai BPK įtvirtintos teisės, jie leidžia įtariamiesiems pabendrauti su gynėju prieš apklausą, tačiau tokį norą pastarieji išreiškia labai retai.²⁰¹ Išsiskyrė tyrėjų požiūriai dėl to, kiek laiko įtariamasis gali praleisti su advokatu.

Jeigu tai yra žmogus sulaikytas, jis yra uždarytas į areštinę ir apklausą mes vykdome per 24 val. kaip numatyta, tai niekas neuždraus tam advokatui nueiti į areštinę ir pasikalbėti. Galbūt kabinete mes jų ir nepaliknūme vienu, nes jis (įtariamasis – aut. past.) vis tiek yra sulaikytas ir pabėgs, iššoks pro langą ir taip toliau. Bet į areštinę po sulaikymo ir iki apklausos advokatas gali įeiti ir būti ten kiek nori. (policijos tyrėjas, TYR-01)

200 Direktyvos 3 str. 3 d. a) p.

201 Interviu Nr. TYR-02.

Jeigu advokatas tikrai išreiškia pageidavimą, pristato šimtu procentu advokato orderį, tokiu atveju, aš, esant laikui, stengiuosi duoti galimybę asmeniui pasimatyti su įtariamoju. (...) Ne visada tenka išleisti į atskirą patalpą pabendrauti, bet jeigu matome, kad fiziškai telpame su laiku, tada visuomet leidžiu pasimatyti. Žinoma, ne pusvalandį. (...) Na, septynias minutes. Būna iki dešimt. (policijos tyrėjas, TYR-03)

Keli tyrimė dalyvavę advokatai pasiūlė, kad įtariamojo šaukime į ikiteisminio tyrimo apklausą (pvz. kitoje šaukimo pusėje) būtų išvardintos jo teisės, atkreipiant dėmesį į teisę turėti gynėją.²⁰² Šiuo metu šaukime yra nurodoma kas ir dėl ko šaukiamas, kur ir pas ką atvykti, atvykimo data ir valanda bei neatvykimo pasekmės. Jeigu asmuo žinotų apie galimybę gynėją pasikviesti anksčiau, tikėtina, kad jis pasirūpintų šios teisės įgyvendinimu prieš apklausą ir galėtų į komisariatą atvykti kartu su advokatu.

Gynėjo atsisakymas prieš pirmąją apklausą

Iš visų nagrinėtų baudžiamųjų bylų, 100 proc. atvejų asmuo buvo raštu informuotas apie teisę gauti nemokamą teisinę pagalbą prieš pirmąją apklausą. Tai patvirtina bylos medžiagoje esantis asmens pasirašytas „Teisių dėl gynėjo išaiškinimo protokolas“.

86 (55 proc.) atsisakė gynėjo ir tai buvo užfiksuota minėtame protokole. Visuose analizuotose protokoluose įrašai apsiribojo lakoniškomis formuluotėmis „sutinku, kad mane gintų advokatas“ arba „advokato atsisakau, ginsiuosi pats/pati“.

Tik viena tyrimo interviu dalyvavusi tyrėja nurodė, kad tais atvejais, kai įtariamasis atsisako gynėjo, ji visada prašo jo į protokolą įrašyti atsisakymo priežastis „savo žodžiais, trumpai“.²⁰³ Tokia praktika atitinka Direktyvos reikalavimą užfiksuoti ne tik gynėjo atsisakymo faktą, bet ir atsisakymo aplinkybes.²⁰⁴

Tyrimė dalyvavę advokatai pastebėjo, kad dalis įtariamųjų atsisako gynėjo per pirmąją apklausą, nes neįvertina savo padėties rimtumo ir mano, kad procesas pasibaigs greičiau, jeigu į jį nebus įtrauktas advokatas. Anot advokatų, žmonės taip pat nerimauja, kad neturi lėšų pasisamdyti gynėjo ir nesupranta, ar pagal jų pajamų ir turto lygį jiems priklauso valstybės garantuojama antrinė teisinė

202 FGD-02.

203 Interviu Nr. TYR-03.

204 Direktyvos 9 str. 2 d.

pagalba, bei ar iš jų vėliau nebus išieškotos advokato atstovavimo išlaidos. Tam požiūriui pritarė ir kai kurie tyrime dalyvavę prokurorai ir tyrėjai.

Kai kuriems advokatams kelia susirūpinimą, kad sprendimui dėl gynėjo atsisakymo gali turėti įtakos ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų spaudimas. Tokie atvejai nėra suderinami su BPK įtvirtinta nuostata, jog gynėjo atsisakymas leidžiamas tik įtariamojo arba kaltinamojo iniciatyva²⁰⁵ bei Direktyvos reikalavimu dėl teisės atsisakymo savanoriškumo ir nedviprasmiškumo.²⁰⁶

Pareigūnas žmogaus klausia: „Kam tas advokatas? Jau gi esi teistas, jau viską pats žinai. Ar padėjo tau praeitą kartą advokatas? Ne. Tai ir šįkart niekuo nepadės. Pagautas, kaltas – taigi viskas bus greičiau be advokato.“ (advokatas, FGD-02)

Analizuojant bylas buvo užfiksuoti 3 atvejai, kada gynėjas apklausoje nedalyvavo, nors asmuo jo aiškiai neatsisakė. Sprendžiant iš bylos medžiagos, ikiteisminio tyrimo metu nebuvo aplinkybių, leidžiančių teigti, jog gynėjo dalyvavimas buvo būtinas: visi trys buvo pilnamečiai, mokėjo lietuvių kalbą, buvo įtariami už nusikaltimus nuosavybei, neturėjo fizinės ar psichinės negalios ir pan.²⁰⁷ Dviem iš trijų atvejų gynėjas buvo pasamdytas arba VGTP advokatas paskirtas per antrąją apklausą.

Diagrama Nr. 1. Gynėjo dalyvavimas per pirmąją apklausą

Neatsisakė gynėjo	Gynėjas nedalyvavo	3
	Dalyvavo VGTP gynėjas	65
	Dalyvavo privatus gynėjas	3
Atsisakė gynėjo	Gynėjas nedalyvavo	86

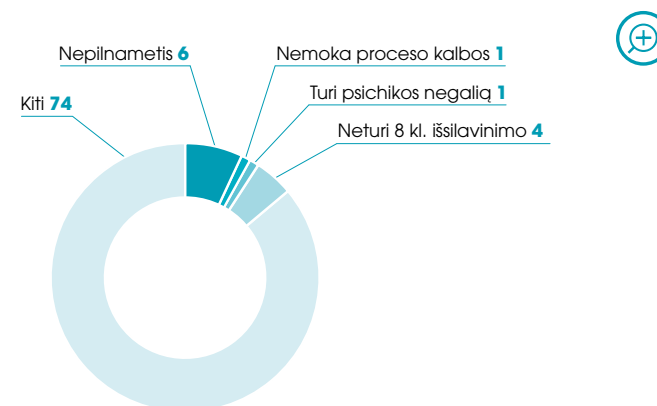
Vertinant 86 atvejus, kai asmuo atsisakė gynėjo ir apklausoje savo teisę į gynybą įgyvendino pats, abejonių kelia 12 atvejų.

205 BPK 52 str. 1 d.

206 BPK 9 str. 2 d. b p.

207 BPK 51 str.

Diagrama Nr. 2. Įtariamieji, kurie atsisakė gynėjo prieš pirmąją apklausą ir gynėjas nedalyvavo apklausoje

6 bylose gynėjo atsisakė nepilnamečiai, 3 iš kurių neturėjo jokio teisinio atstovavimo ikiteisminio tyrimo metu, o 1 – viso baudžiamojo proceso metu. 2 iš ikiteisminio tyrimo metu neatstovaujimų nepilnamečių buvo nubausti laisvės atėmimo bausmėmis.

Vienoje byloje 9-ųjų klasių išsilavinimą turintis Lietuvos Respublikos pilietis sunkiai kalbantis lietuvių kalba atsisakė gynėjo ir jo neturėjo per pirmąją ir vėlesniąją apklausas. Galiausiai VGTP gynėjas jam buvo paskirtas teismo nagrinėjimo metu, nes teismas įvertino, jog asmuo nepakankamai gerai moka valstybinę kalbą, kad tinkamai dalyvautų procese.

Dar vienoje byloje pagrindinį išsilavinimą turintis asmuo, kuriam buvo diagnozuotas adaptacijos sutrikimas, atsisakė gynėjo ir pirmoje apklausoje prisipažino padaręs nusikaltimą, kuriuo jis buvo įtariamas. Jam VGTP gynėjas buvo paskirtas tik per antrąją apklausą. Galiausiai jis buvo nubaustas trijų mėnesių laisvės atėmimo bausme.

Kaip jau minėta anksčiau, BPK įtvirtina ypatingą apsaugą nepilnamečiams, asmenims su fizine ar psichine negalia bei proceso kalbos nemokantiems asmenims. Jų pareikštas gynėjo atsisakymas nėra vertinamas kaip privalomas pareigūnams ar teismui. Tokiais atvejais gynėjo dalyvavimas tampa teisingo

proceso prielaida ir iš teisės turėti gynėją perauga į „pareigą“ turėti gynėją.²⁰⁸ Dėl to neigiamai vertinamos situacijos, kai asmenys iš ypatingai pažeidžiamų grupių yra neatstovaujami per pirmąją apklausą, kuri daugeliu atveju tampa lemiamą bylos baigčiai.

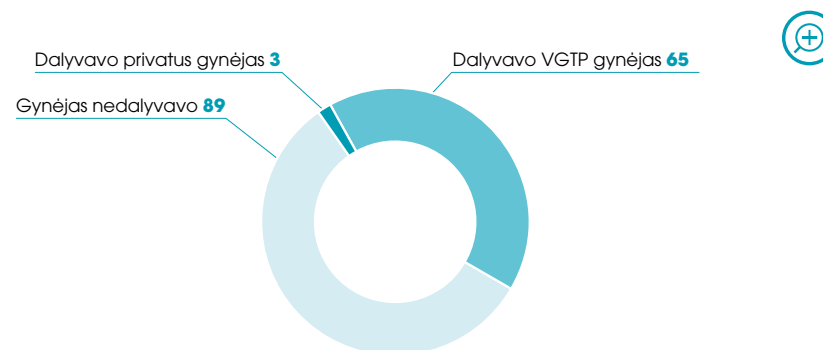
4 bylose savo teise turėti gynėją nepasinaudojo 8 klasių išsilavinimo neturintys asmenys (3 asmenys buvo baigę 7 klases, 1 asmuo – 4 klases). Pažymėtina, kad jie visi visiškai ar iš dalies prisipažino padarę nusikalstamą veiką jau pirmosios apklausos metu. Jie neturėjo gynėjo viso ikiteisminio tyrimo metu (jų gynėjai atsirado tik teisminiame nagrinėjime) ir galiausiai buvo nubausti laisvės atėmimo bausmėmis.

Manytina, kad tais atvejais, kai asmuo neturi pagrindinio išsilavinimo, turėtų būti kritiškai vertinamas jo gebėjimas tinkamai suprasti baudžiamąjį procesą ir jame efektyviai dalyvauti. Tokiais atvejais pareigūnai turi pasinaudoti jiems suteikta diskrecijos teise ir įvertinti ar gynėjo dalyvavimas nėra būtinas,²⁰⁹ nes priešingu atveju nebus tinkamai ginami įtariamojo teisės ir teisėti interesai. Tokiam požiūriui pritaria vienas tyrime dalyvavęs teisėjas bei prokuroras, ir jis atitinka Direktyvos reikalavimą atsižvelgti į specialiuosius pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų poreikius.²¹⁰ Baudžiamosios teisės specialistai taip pat pastebi, kad „jeigu yra bent teorinė galimybė, kad kvalifikuota teisinė pagalba galėtų palengvinti kaltinamojo padėtį, procesas, kuriame gynėjas nedalyvauja, gali būti laikomas nesąžiningu“.²¹¹

Gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu

Visi įtariamųjų, kurie turėjo gynėją, gynėjai per pirmąją apklausą dalyvavo. 65 nagrinėtose bylose - apklausoje dalyvavo VGTP gynėjas,²¹² 3 apklausose – privatus gynėjas, ir 89 apklausose (57 proc. atvejų) gynėjas nedalyvavo.

Diagrama Nr. 3. Gynėjo dalyvavimas per pirmąją apklausą (pagal gynėjo tipą)

Analizuotose bylose apklausos užtruko nuo 5 min. iki 3 val. Apklausoje, kuriose dalyvavo gynėjas (privatus arba VGTP), užtruko ilgiau – vidutiniškai 1 val. 48 min. Apklausoje, kuriose gynėjas nedalyvavo – trumpiau, vidutiniškai 1 val. 18 min. 95 proc. atvejų, nepriklausomai nuo to ar pirmoje apklausoje gynėjas dalyvavo ar ne, įtariamasis davė parodymus.²¹³

Visgi apklausoje, kuriose dalyvavo gynėjas ir kuriose įtariamasis neturėjo gynėjo, rezultatai skiriasi. Asmuo visiškai prisipažino padaręs jam inkriminuojamą nusikalstamą veiką 67 proc. atvejų, kai jis neturėjo gynėjo ir tik 41 proc. atvejų, kai kartu su juo apklausoje dalyvavo gynėjas (privatus arba VGTP). Tačiau prisipažinimų iš dalies santykis buvo procentaliai didesnis tais atvejais, kai asmuo turėjo gynėją (25 proc. atvejų, lyginant su 13 proc., kai gynėjas nedalyvavo apklausoje).²¹⁴

208 R. Ažubalytė, R. Jurgaitis, J. Zajančauskienė, J., „Specifinės baudžiamosios proceso rūšys“ Vilnius, MRU: 2011; J. Zajančauskienė, „Asmens, turinčio negalią, teisė gintis padedant gynėjui“, „Societal Innovations for Global Growth“, 2012, No. 1(1), p. 110

209 BPK 51 str. 3 d.

210 Interviu Nr. P-02, T-03. Direktyvos 13 str.

211 G. Goda, „Vertybinių prioritetų baudžiamajame procese“, Vilnius: Registrų centras, 2014, p. 96.

212 18 atvejų apklausiami asmenys buvo nepilnamečiai, 10 atvejų – nekalbėjo proceso kalba, 2 atvejais – turėjo psichikos negalią, papildomai 16 atvejų buvo suimti. 19 likusių atvejų nepavyko nustatyti, koks buvo būtino VGTP advokato dalyvavimo pagrindas, greičiausiai, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras nusprendė, kad be gynėjo pagalbos įtariamojo teisės ir teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami (BPK 51 str. 2 d.).

213 Trijose bylose nepavyko nustatyti ar asmuo davė parodymus.

214 Prisipažinimais „iš dalies“ buvo laikomi tie atvejai, kai asmuo prisipažindavo tik dėl dalies jam inkriminuojamų veikų arba dėl lengvesnės veikos negu ta, dėl kurios jam buvo pareikšti įtarimai.

Diagrama Nr. 4. Įtariamąjo prisipažinimas per pirmąją apklausą

Gynėjas nedalyvavo	NN/NT	5
	Įtariamasis prisipažino padaręs n. v.	56
	Įtariamasis neprisipažino padaręs n. v.	17
	Įtariamasis iš dalies prisipažino padaręs n. v.	11
Dalyvavo VGTP gynėjas	NN/NT	5
	Įtariamasis prisipažino padaręs n. v.	26
	Įtariamasis neprisipažino padaręs n. v.	18
	Įtariamasis iš dalies prisipažino padaręs n. v.	16
Dalyvavo privatus gynėjas	Įtariamasis prisipažino padaręs n. v.	1
	Įtariamasis neprisipažino padaręs n. v.	2

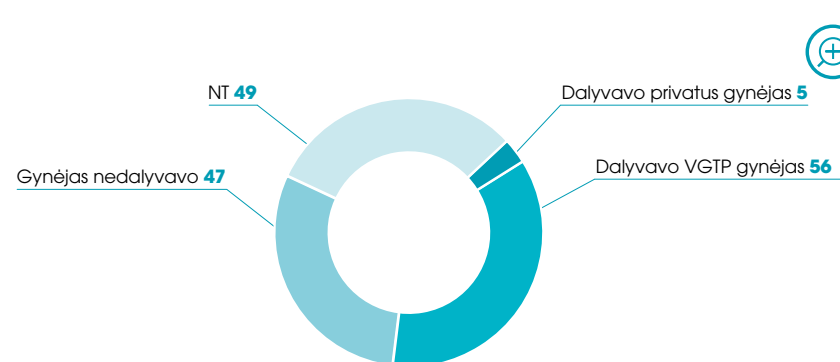
Lyginant su pirmąja apklausa, daugiau įtariamųjų²¹⁵ antroje apklausoje buvo atstovaujami privačių gynėjų. 2 įtariamieji, kurie neturėjo gynėjo per pirmąją apklausą, į antrąją apklausą atvyko su privačiu gynėju. Dar 1 įtariamasis, kuris pirmoje apklausoje turėjo VGTP gynėją, antroje apklausoje buvo atstovaujamas privačiai pasamdyto advokato. Šie asmenys buvo atstovaujami tų pačių advokatų ir teismo nagrinėjimo metu.

10 įtariamųjų, kurie pirmoje apklausoje neturėjo gynėjo, antrosios metu gavo VGTP gynėją. Iš analizuotų bylų medžiagos nebuvo aišku, ar asmenys patys kreipėsi į VGTP Tarnybą, ar gynėją jiems paskyrė ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras. Taip pat buvo užfiksuoti 2 atvejai, kai asmenys pirmosiose apklausose dalyvavę su VGTP gynėjais, antroje apklausoje neturėjo advokato. Iš bylų duomenų negalima teigti, kad bent vienu iš šių atvejų gynėjo dalyvavimas buvo būtinas.

Kalbant apie pažeidžiamas įtariamųjų grupes, per antrąją apklausą be gynėjo buvo apklausti 2 nepilnamečiai, 5 asmenys, neturintys pagrindinio išsilavinimo ir 1 įtariamasis, kuris nepakankamai gerai kalbėjo proceso kalba.

215 Iš visų analizuotų bylų, antroji apklausa buvo organizuota 108 atvejais iš 157.

Diagrama Nr. 5. Gynėjo dalyvavimas per antrąją apklausą

Apklaustų advokatų patirtys dalyvaujant įrodymų rinkimo veiksmuose išsiskyrė. Dalis per savo praktiką nesucidūrė su didesnėmis kliūtimis veiksmingai juose dalyvauti, kiti įžvelgė ikiteisminio tyrimo pareigūnų piktnaudžiavimą, pvz. kai su advokatais nėra iš anksto derinamas apklausos laikas, taip pažeidžiant šalių procesinio lygiateisiškumo principą.

Tyrimo dalyvavę policijos tyrėjai pažymėjo, kad kai kurie advokatai piktnaudžiauja savo teisėmis ir su jais nėra įmanoma suderinti apklausų atlikimo laiko.²¹⁶ Visgi, iš šio tyrimo surinktų duomenų negalima teigti, jog tai yra plačiai paplitusi struktūrinė problema.

Jeigu advokatas tuo metu negali, turi posėdį kitoje byloje – jo nelaukiama, apklausa vyksta be jo, arba su pakviestu valstybės garantuojamu gynėju. (advokatas, FGD-01)

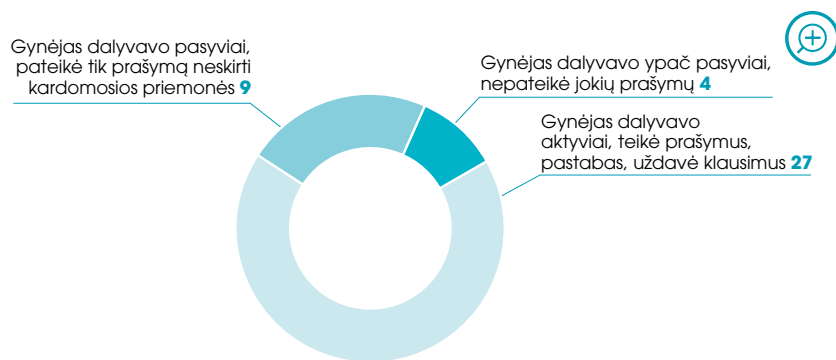
40 nagrinėtų bylų įvyko posėdžiai dėl kardamosios priemonės suėmimo skyrimo. Visuose posėdžiuose dalyvavo įtariamųjų gynėjai: 2 posėdžiuose asmuo buvo atstovaujamas privataus gynėjo, likusiose – VGTP advokato. Vertinant teismo posėdžio protokolus ir teismo nutartis dėl kardamosios priemonės skyrimo, matyti, jog 33 proc. posėdžių gynėjo dalyvavimas apsiribojo prašymu neskirti kardamosios priemonės arba gynėjas apskritai nepateikė jokių prašymų, pastabų ar klausimų.

216 Interviu Nr. TYR-01, TYR-02.

Analizuojant teismo posėdžio protokolus nebuvo įmanoma nustatyti aktyvių gynėjų dalyvavimo kokybės, tik patį faktą, kad gynėjai teikė arba neteikė papildomų prašymų, uždavė klausimus, pristatė savo poziciją. Gynėjų dalyvavimo kokybė posėdžių dėl suėmimo metu buvo vertinama anksčiau atliktuose tyrimuose.²¹⁷

Iš bylų medžiagos negalima nustatyti ar ir kiek laiko gynėjai turėjo pasiruošti posėdžiui bei ar jie susitiko su įtariamaisiais asmenimis iki posėdžio, tačiau iš analizuotų posėdžio protokolų matyti, kad ne vienu atveju advokatas nepateikė prašymo prieš posėdį susipažinti su bylos medžiaga arba pasikalbėti su įtariamuoju. Ši tendencija buvo pastebėta ir anksčiau atliktuose tyrimuose.²¹⁸

Diagrama Nr. 6. Gynėjo dalyvavimas posėdžiuose dėl kardamosios priemonės-suėmimo skyrimo

2014 m. Europos komitetas prieš kankinimą nurodė Lietuvai, kad „teisinę pagalbą policijos areštiniėje suteikti paskirti advokatai savo pareigas vykdytų kruopščiai ir, visų pirma, laiku“.²¹⁹

Vertindami VGTP advokatų veiklos kokybę ikiteisminio tyrimo metu, fokusuotų grupinių diskusijų dalyviai išreiškė susirūpinimą, kad dalis jų kolegų tyrimo veiksmuose dalyvauja formaliai, atlieka „nominalaus advokato“ vaidmenį ir tokiu būdu pakenkia klientui bei prisideda prie nepasitikėjimo visa advokatų

217 Žmogaus teisių stebėjimo institutas, „Suėmimo taikymas Lietuvoje“, 2015, p. 23-25, http://www.hrmi.lt/uploaded/TYRIMAI/Suemimo_proc.20taikymas_proc.20Lietuvoje_proc.20-proc.202015.pdf

218 Žmogaus teisių stebėjimo institutas, „Suėmimo taikymas Lietuvoje“, 2015, p. 24.

219 Europos komiteto prieš kankinimą ar kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą ataskaita dėl 2012 m. vykusio vizito, Nr. CPT/Inf (2014) 18, 2014 m. birželio 4 d., 19 p., <http://www.coe.int/en/web/cpt/lithuania>

profesija.²²⁰ Nors ir retai, bet pasitaiko tokių atvejų, kai antrinę teisinę pagalbą teikiantys advokatai *post factum* pasirašo bylos dokumentuose, kad dalyvavo apklausoje ar kitame tyrimo veiksmo, nors iš tikrųjų jų ten nebuvo.²²¹

Iš visų apklaustų tyrėjų ir prokurorų, tik vienas prokuroras sutiko, kad VGTP advokatai gerai atlieka savo pareigas. Jis taip pat pažymėjo, kad dažnai VGTP advokatai „elgiasi mandagiai“ negu privatūs gynėjai.²²² Kiti specialistai nurodė, kad VGTP advokatų veiklos kokybė yra žymiai prastesnė negu privačių gynėjų ir skalėje nuo 1 iki 10 įvertino jų darbą 5,75 balo. Jie taip pat pažymėjo, kad lyginant advokatus teikiančius antrinę teisinę pagalbą nuolat, su tais, kurie ją teikia prireikus, pastarieji vertintini geriau, nes jie būna aktyvesni ir efektyvesni.

Bet nereikia džiaugtis antrine teisine pagalba. (...) Aš esu tiek vieną-kitą kartą mačius, kaip kažkas iš antrinės teisinės pagalbos apskundžia suėmimą ar sulaikymą. Byloje kur yra mokami pinigai advokatai juos ir atidirba 100 proc., o ką veikia antrinė teisinė pagalba aš nežinau. Mano nuomone jie neveikia nieko. (policijos tyrėjas, TYR-01).

Palyginus, jis (VGTP advokato dalyvavimas – aut. past.) yra labai formalus: reikia – pabūsiu, reikia – pasėdėsiu, reikia – pasakysiu. (...) Be abejo, iš kitos pusės, mes džiaugiamės. Jeigu jau samdytas advokatas būna, jis, kaip taisyklė, netgi ir piktnaudžiauja savo teisėmis. Skundžia tą, ką BPK nenumato, o mes privalome atsakinėti. (prokuroras, P-02)

Gynėjo dalyvavimas teismo nagrinėjimo metu

Kaip jau minėta aukščiau, visi tyrime dalyvavę teisėjai teigia, kad jie išaiškina kaltinamiesiems teisės turėti gynėją ir teisės į nemokamą teisinę pagalbą turinį ir stengiasi tą daryti ne formaliai, o paprastai ir suprantamai.

220 Tai patvirtina ir dr. M. Gušauskienės atlikto tyrimo duomenys. Anot jos, gynėjai neretai ikiteisminiame procese dalyvauja formaliai (26,43 proc. valstybės paskirtų, 9,29 proc. privačiai samdomų gynėjų pagal įtariamųjų kaltinamųjų, nuteistųjų pateiktus duomenis). (P. Ancells ir kiti, „Sąžiningas baudžiamasis procesas“, Vilnius: Industrus, 2009, 230 p.)

221 FGD-01.

222 Interviu Nr. P-01.

Visi supranta, kad teismas kaltinamajam yra tam tikras stresas. Ir tas (teisių) išdėstymas tikrai neturėtų būti formalus: perskaičiau ir tuo viskas ir baigėsi. (...) Jau kokių dvylika metų kaip į tą reikalą teisėjai žiūri pakankamai rimtai ir aš pats dalyvaudamas naujų teisėjų apmokymuose, labai kreipdavau į tai dėmesį. (teisėjas, T-02).

Procedūrinio teisingumo tyrimai Lietuvoje taip pat rodo, kad lyginant 2004 ir 2011 m. teisėjų elgesio ypatumus išaiškinant kaltinamajam jo teisę į gynybą, nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas. Konkrečiai, jeigu 2004 m. šią teisę asmenims išaiškino 47,6 proc. teisėjų, tai 2011 m. šis rodiklis siekė 82,5 proc. Tačiau teismo posėdžiuose dalyvavę stebėtojai taip pat nustatė, kad „(b) aišges aiškinti pagrindines kaltinamojo teises, teisėjas neretai apsiriboja tik formaliu klausimu: „Ar supratote savo teises ir pareigas?“ ir faktiškai be pauzės pereina prie kitų dalykų.“²²³

Analizuojant bylas buvo sudėtinga tiksliai nustatyti ar visais atvejais teismo posėdžių metu kaltinamiesiems buvo tinkamai išaiškintos jų procesinės teisės. Kai kuriuose teismo posėdžių protokoluose ši informacija atsispindėjo, kituose – ne. Tais atvejais, kai kaltinamajam teismas skyrė VGTP gynėją, buvo galima preziumuoti, kad teisė į nemokamą teisinę pagalbą jam buvo išaiškinta.

3 nagrinėtų bylų teismo posėdžio protokoluose asmens buvo pasiteirauta „Ar sutinkate, kad jūsų byla būtų nagrinėjama be gynėjo?“, į ką kaltinamieji atsakė „taip“. Tačiau iš protokolų negalima daryti išvados, kad prieš užduodant klausimą asmeniui buvo išaiškintas teisės turinys. Manytina, kad teismo posėdžio protokoluose procesinių teisėjų išaiškinimo aspektas turi būti fiksuojamas tiksliau, kaip to reikalauja BPK.²²⁴

Iš visų teisme nagrinėtų bylų, kaltinamieji turėjo gynėją 79 proc. atvejų (3 proc. atvejų nebuvo galimybės aiškiai nustatyti, ar gynėjas dalyvavo); 119 bylų asmuo buvo atstovaujamas gynėjo pirmosios instancijos teisme, 4 bylose – tik apeliacinės instancijos teismuose.²²⁵

27 tyrimo metu analizuotos bylos buvo nagrinėjamos pagreitinoto proceso tvarka.²²⁶ Tokiose bylose gynėjo dalyvavimas yra būtinas.²²⁷ Jeigu gynėją paskiria teismas, tokiam gynėjui turi būti sudarytos sąlygos iki teismo posėdžio pradžios susitikti su ginamuoju ir susipažinti su teismui pateikta medžiaga.²²⁸ 25 analizuotose bylose pavyko aiškiai nustatyti, kad asmenį atstovavo VGTP gynėjas, 2 atvejais procesiniai dokumentai nebuvo pakankamai tikslūs, kad būtų galima padaryti tokią išvadą.

Diagrama Nr. 7. Gynėjo dalyvavimas teismo nagrinėjimo stadijoje

Pagreitintas procesas	NN	2	+
	Įtariamasis turėjo gynėją	25	
Įprastas procesas	NT	1	+
	NN	2	
	Įtariamasis turėjo gynėją tik apeliacinėje instancijoje	4	
	Įtariamasis turėjo gynėją	94	
	Įtariamasis neturėjo gynėjo	29	

Baudžiamojo proceso specialistai pastebi, kad bylų nagrinėjant pagreitinoto proceso tvarka užtikrinti kokybišką asmens atstovavimą yra ypač sudėtinga. Kai yra skiriamas VGTP advokatas, jis neretai sužino apie pranešimą nagrinėti bylą pagreitinoto proceso tvarka tik įėjęs į teismo salę. Tad jam nelieka laiko pasirengti gynybai – jis net nežino, dėl kokio asmens rengiamas teismo posėdis, kuo šis asmuo įtariamasis ar kaltinamas, kokia atstovaujamojo asmens turtinė padėtis, teistumai ir pan.²²⁹

Kalbant apie advokatų atstovavimo kokybę teisminiame nagrinėjime bendrai, tyrime dalyvavę teisėjai ją vertino skirtingai. Vienas teisėjas neįžvelgė darbo

223 G. Valickas, V. Justickis, K. Vanagaitė ir K. Voropaj, „Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisės saugos pareigūnais ir institucijomis“, Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 104, 114, http://www.vu.lt/site_files/LD/Proced%C5%ABrinis_teisingumas_ir_%C5%BEmoni%C5%B3_pasitik%C4%97jimas_teis%C4%97saugos_pareig%C5%ABnais_bei_institucijomis.pdf

224 BPK 261 str. 1 d.

225 Žr. diagramą Nr. 7: NN – iš bylų medžiagos nėra aišku ar kaltinamasis turėjo gynėją, NT – byloje ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas.

226 Jeigu veikos aplinkybės yra aiškios, o byla turi būti nagrinėjama apylinkės teisme, prokuroras ne vėliau kaip per 14 d. nuo ikiteisminio tyrimo pradžios dienos gali kreiptis į teismą, su pareiškimu dėl bylos nagrinėjimo pagreitinoto proceso tvarka. Tokiu atveju kaltinamasis aktas nėra surašomas (BPK 426 str.)

227 BPK 51 str. 3 d.

228 BPK 431 str.

229 D. Šneideris, „Žmogaus teisių garantijų užtikrinimas – teisės į teisingą teismą aspektas: valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimas civilinėse, administracinėse ir baudžiamosiose bylose“, Lietuvos teisės institutas: 2014, p. 21, <http://teise.org/wp-content/uploads/2014/10/Aktualiausias-ZT-problemos.pdf>.

kokybės skirtumų tarp privačių ir VGTP advokatų,²³⁰ tuo tarpu kiti du teisėjai pažymėjo, kad VGTP advokatai yra pasyvesni procese ir atstovauja klientus silpniau negu jų kolegos dirbantys privačiai.²³¹ Skalėje nuo 1 iki 10 teisėjai įvertino VGTP advokatų veiklos kokybę 6,5 balo.

Tyrimo metu atlikti interviu atskleidė, kad teisėjai susiduria su problema vertindami kaltinamųjų skundus dėl netinkamo gynėjo atstovavimo teisme.

Man ir pačiam buvo viename procese, kai reišė nušalinimą gynėjui, kadangi tas gynėjas nieko nedarė VGTP paskirtas. Bet kaip čia dabar išaiškinti? Yra advokatas, jįsai išlaikęs egzaminus, paskirtas ir patikrintas. Paskui tas advokatas yra su Tarnybą pasirašęs sutartį, reiškia vėl yra patikrinta jo asmenybė, kvalifikacija ir visa kita. Jeigu jis teikia paslaugas, reiškia Tarnyba yra juo kaip ir patenkinta. Tai dabar sakyti, kad mes tik tavo (kaltinamojo – aut. past.) žodžiais remiantis viską braukim ir neaišku, ką darysime irgi kaip ir negalima. Čia galbūt tas santykis turėtų būti tarp to asmens advokato ir Tarnybos, ir galbūt teismui tada reikėtų daryti pertrauką ir pasakyti: „Jūs tarpusavyje išsispreskite tą kvalifikacijos ir bendravimo klausimą“. Nes pasitaiko ir tokių atvejų, kai patys kaltinamieji piktnaudžiauja tuo ir bando užvilinti procesą, bandydami to gynėjo atsisakyti ar netgi patys (su gynėju) nebendradarbiaudami. (...) Reikia iš vienos pusės užkirsti kelią piktnaudžiavimui, iš kitos daryti tą procesą sąžiningą. Tai vat kur tas balansas yra? (teisėjas, T-02)

Bendrai, teisėjai nėra linkę įsitraukti į klientų ir advokatų ginčus dėl (ne)tinkamo atstovavimo. Jų manymu, gynėjo pasyvumas nebūtinai reiškia netinkamą savo pareigų atlikimą, nes tai gali būti gynybos strategijos dalis. Vienas teisėjas nurodė, kad jis pats imasi priemonių „tokius trūkumus taisyti“, užduodamas proceso dalyviams patikslinančius klausimus arba suteikdamas daugiau laiko susipažinti su bylos medžiaga.²³² Lietuvos teismų praktikoje taip pat yra laikomasi nuomonės, kad tai, „koku būdu gynėjas susipažįsta su byla, suderina su ginamuoju gynybos poziciją, yra organizaciniai dalykai, dėl kurių nesprendžia teismas.“²³³

230 Interviu Nr. T-01.

231 Interviu Nr. T-02 ir T-03.

232 Interviu Nr. T-02, T-03.

233 Žr. pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. kovo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-271/2007. Taip pat R. Ažubalytė, R. Jurka, J. Zajančauskienė, „Baudžiamojo proceso teisė: bendroji dalis“, Mykolo Romerio Universitetas, 2016, p. 270-271.

Kaip nurodė EŽTT, nors valstybė negali būti laikoma atsakinga už kiekvieno teisinę pagalbą teikiančio gynėjo darbo trūkumus, su tuo susiję skundai turėtų būti vertinami rimtai.²³⁴ Jeigu teisinę pagalbą teikiančio advokato atstovavimas yra akivaizdžiai neveiksmingas (pvz. advokatas nedalyvauja posėdžiuose, visą laiką tyli, neatlieka elementarių pareigų, yra interesų konfliktas), tuomet teismas turi įsikišti ir ištaisyti situaciją net ir tais atvejais, kai kaltinamasis neteikia skundo.²³⁵ Jeigu skundas yra pateiktas, teismas turi pareigą jį išnagrinėti ir pakeisti gynėją kitu arba priversti jį atlikti pareigas.²³⁶ Tokia pareiga nekyla, jeigu skundas yra nemotyvuotas, arba motyvai yra nepagrįsti (pvz. nurodomos advokato asmeninės savybės, tautybė, religija, arba mažareikšmės klaidos, nedarančios įtakos bylai).²³⁷

Tyrimo dalyvavę teisėjai teigė, kad jiems nėra tekę susidurti su atvejais, kuomet gynėjas neatliktų savo pareigų tokiu mastu, kad tai būtų pripažinta teisės turėti gynėją pažeidimu.²³⁸ Analizuotose bylose ne vienas gynėjas nebuvo nušalintas dėl netinkamo atstovavimo, tačiau pasitaikė kelios bylos, kuriose apeliaciniai skundai buvo ranka surašyti pačių nuteistųjų, nors pirmosios instancijos teismo procese juos atstovavo VGTP gynėjai.

Gynėjo pasirinkimas ir keitimas

Nors teorinė galimybė asmeniui pasirinkti VGTP gynėją egzistuoja, praktikoje ji yra sunkiai įgyvendinama. Kaip jau minėta aukščiau, sulaikyti asmenys neturi prieigos prie Interneto publikuojamų VGTP advokatų sąrašų, tad savo pageidavimą dėl konkretaus gynėjo gali išreikšti nebent tie, kas susiduria su teisėsauga nebe pirmą kartą ir nori, kad juos atstovautų tas pats advokatas, su kuriuo jie dirbo ankstesnėse bylose. Tai patvirtina ir tyrimo dalyvavę tyrėjai, kurie teigė, jog asmenys beveik niekada neprašo konkretaus VGTP advokato.²³⁹

Netgi tada, kai asmuo ir nurodo konkretų advokatą, jo pageidavimas gali būti neįgyvendintas dėl advokato užimtumo. Tyrimo dalyvavę advokatai taip pat pastebėjo, kad jų kolegos, teikiantys teisinę pagalbą prireikus, dažnai patys atsisako atstovauti vieną ar kitą asmenį, tokiu būdu rinkdamiesi jiems labiau priimtinas bylas.²⁴⁰

234 Europos žmogaus teisių teismo (EŽTT) 1989 m. gruodžio 19 d. sprendimas byloje *Kamasinski v. Austria*, Pareiškimo Nr. 9783/82, 65 paragrafas.

235 EŽTT 2012 m. birželio 19 d. sprendimas byloje *Moldoveanu v. Romania*, Pareiškimo Nr. 4238/03, 75 paragrafas; EŽTT 2002 m. spalio 10 d. sprendimas byloje *Czekalla v. Portugal*, Pareiškimo Nr. 38830/97, 68 paragrafas.

236 EŽTT 1980 m. gegužės 13 d. sprendimas byloje *Artico v. Italy*, Pareiškimo Nr. 6694/74, 33 paragrafas.

237 EŽTT 2012 m. liepos 3 d. sprendimas byloje *Falcao dos Santos v. Portugal*, Pareiškimo Nr. 50002/08, 44-45 paragrafai; EŽTT 2003 m. sausio 14 d. sprendimas byloje *Lagerblom v. Sweden*, Pareiškimo Nr. 26891/95, 61 paragrafas.

238 Interviu Nr. T-01, T-03.

239 Interviu Nr. TYR-01, TYR-02, TYR-03.

240 FGD-01.

Žmogus iš esmės gali pasirinkti advokatą, kurį nori, tačiau VGTP advokatų nėra tiek daug, kurie norėtų ar galėtų teikti pagalbą tam asmeniui. Todėl žmogus neturi galimybės rinktis. (advokatas, FGD-02)

Kitą kliūtį pasirinkti advokatą identifikavo tyrime dalyvavęs prokuroras.²⁴¹ Anot jo, kartais asmenys nori, kad juos atstovautų garsus advokatas, kurio pavardę jie žino iš žiniasklaidos, tačiau jie neturi lėšų jį pasisamdyti. Pagal VGTP, jeigu advokatas nėra įtrauktas į advokatų nuolat ar prireikus teikiančių teisinę pagalbą sąrašus, Tarnyba gali sudaryti su juo sutartį dėl antrinės teisinės pagalbos teikimo konkrečioje byloje. Tokiu atveju, asmuo turi pateikti rašytinį advokato sutikimą dėl atstovavimo.

Tačiau privatūs advokatai nėra motyvuoti sudaryti antrinės teisinės pagalbos teikimo sutartį dėl mažo valandinio užmokesčio. Jie laikosi pozicijos, kad jeigu įtariamasis išreiškia norą turėti konkretų advokatą kaip gynėją, jis arba jo šeimos nariai turi su tokiu advokatu sudaryti teisinės pagalbos teikimo sutartį ir už paslaugas mokėti pagal advokato nustatytus tarifus.²⁴² Tai patvirtina ir statistiniai duomenys. Per 2015 m. Tarnyba sudarė sutartį teikti teisinę pagalbą konkrečioje baudžiamojoje byloje tik su vienu advokatu, per 2016 metus – šiek tiek daugiau, su 12 advokatais.²⁴³

Tyrime dalyvavęs teisėjas pastebėjo, kad teismo nagrinėjimo metu, jeigu nėra nustatyta būtino gynėjo dalyvavimo pagrindų, asmeniui yra duodamas laikas pasirinkti ir pasisamdyti gynėją. Jeigu asmuo to padaryti nesugeba, teismas tokį atvejį gali pripažinti būtinu gynėjo dalyvavimo ir paskirti jam VGTP advokatą. Jeigu asmuo ikiteisminio tyrimo metu turėjo gynėją, kalbintas teisėjas savo nutartyje nurodo to advokato vardą ir pavardę, kad Tarnyba galėtų parinkti tą patį advokatą teisminei procedūrai.²⁴⁴

Tarnybai yra nurodoma toje nutartyje, kad Tarnyba neklaidžiotų, koks gynėjas gynė ikiteisminio tyrimo metu. Šiaip aš labai teigiamai vertinu šitą niuansą, kadangi jau pirmose apklausose ikiteisminio tyrimo metu konkretus advokatas yra dalyvavęs. Tai tas tęstinumas yra labai sveikintinas. (teisėjas, T-01)

241 Interviu Nr. P-01.

242 FGD-01.

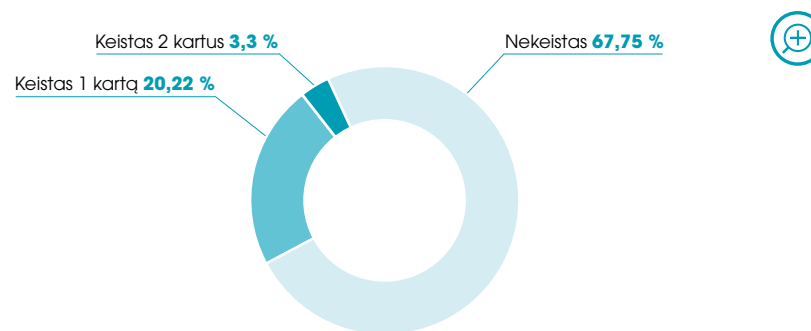
243 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos Tarnybos 2015 m. veiklos ataskaita, Nr. 1, 2016 m. vasario 29 d., 17 p.; Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos Tarnybos 2016 m. veiklos ataskaita, 2016 m. 53 p.

244 Interviu Nr. T-01.

Iš analizuotų bylų medžiagos buvo matyti, kad praktikoje yra stengiamasi užtikrinti teisinio atstovavimo nuoseklumą ir nepertraukiamumą ir imtis priemonių, kad visuose bylos etapuose asmenį atstovautų tas pats advokatas. Visgi, buvo pastebėti nukrypimai nuo šio principo.

Bylose, kuriose ikiteisminio tyrimo metu įtariamąją atstovavo VGTP advokatas arba VGTP ir privatus advokatas, VGTP advokatas buvo bent vieną kartą keistas 23 atvejais (25 proc.) (20 bylų – 1 kartą keistas, 3 bylose – keistas 2 kartus). Iš šių bylų, absoliučioje daugumoje bylų VGTP advokatas buvo pakeistas kitu VGTP advokatu. 3 bylose vietoje VGTP advokato asmuo pasisamdė privatų gynėją.²⁴⁵ Nebuvo užfiksuota bylų, kuriose asmuo būtų pakeitęs privatų gynėją VGTP advokatu arba kitu privačiu advokatu.

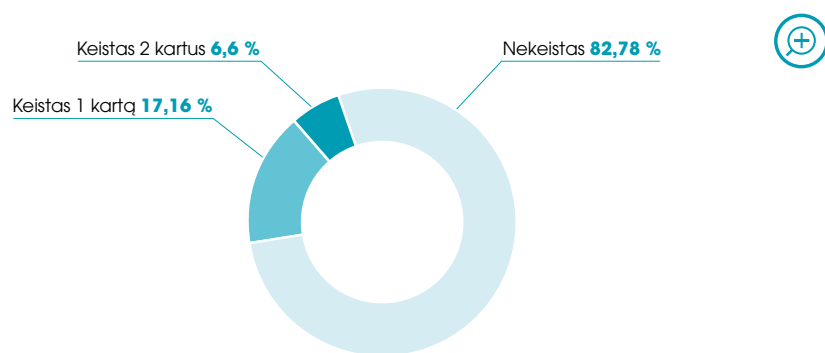
Diagrama Nr. 8. VGTP advokato keitimas ikiteisminio tyrimo metu

Teismo nagrinėjimo metu VGTP advokatas buvo keistas taip pat 23 bylose arba 22 proc. visų bylų, kuriuose teismo nagrinėjimo metu dalyvavo VGTP gynėjas arba VGTP ir privatus gynėjas. Visais atvejais, išskyrus vieną, VGTP advokatas buvo pakeistas kitu VGTP advokatu ir tik vienoje byloje asmuo pasisamdė privatų advokatą.

Buvo identifikuota 1 byla, kurioje teismas savo iniciatyva turėjo pakeisti VGTP gynėją kitu, nes kaltinamąjį teisme atstovavęs advokatas nepakankamai gerai mokėjo valstybinę kalbą. Kitoje analizuotoje byloje gynėjas buvo pakeistas teismo posėdžio dieną, nes paskirtas VGTP advokatas pranešė, kad negali posėdyje dalyvauti.

245 Iš bylų medžiagos gynėjų pakeitimo priežastys nebuvo aiškios.

Diagrama Nr. 9. VGTP advokato keitimas teismo nagrinėjimo metu

Kaip matyti, daugiau asmenų buvo atstovaujami VGTP advokatų teismo nagrinėjimo metu, negu ikiteisminėje stadijoje. Tai yra iš dalies susiję su anksčiau aprašyta problema dėl skirtingo „būtinio gynėjo dalyvavimo“ sąlygų interpretavimo. Tyrėjai ir prokurorai šią nuostatą interpretuoja siauriau negu teisėjai ir rečiau pasinaudoja savo teise paskirti gynėją kitais nei BPK išvardintais atvejais.

Tyrimė dalyvavę teisėjai pastebėjo, kad jie retai susiduria su situacijomis, kada gynėjas be svarbios priežasties neatvyksta į teismo posėdį ir dėl to yra būtina taikyti sankcijas ar jį keisti. Analizuotose bylose tokių atvejų nebuvo užfiksuota. Dviem iš trijų kalbintų teisėjų yra tekę dėl to nors vieną kartą skirti baudą advokatui, bet ne vienas nėra pasinaudojęs BPK įtvirtinta galimybe skirti areštą.²⁴⁶

Kartais neatvyksta, tada yra paskiriama bauda ir žiūrima, kaip toliau tas procesas gali vystytis. Jeigu tai yra kažkoks vienkartinis atvejis, ir tas advokatas prieš tai procese dalyvavo be jokių problemų, nekėlė niekam susirūpinimo, greičiausiai niekas ir nesikeičia. Jeigu, tarkim, atėjo senatis ir prasideda žaidimai, kartais, norint „ištraukti“ iki senaties, tada aišku skiriamas valstybės garantuojamas teisinės pagalbos gynėjas ir yra nesirūpinama, ar tai yra tas gynėjas, kurio jis (kaltinamasis – aut. past.) pageidauja, ar nėra. (teisėjas, T-02)

Vienas teisėjas pastebėjo, jog prieš kelerius metus ši problema buvo opesnė, tačiau dėl griežto tokių atvejų vertinimo Advokatų taryboje, advokatai nenori susigadinti savo reputacijos ir posėdžiuose dalyvauja pareigingai. Taip pat

246 Interviu Nr. T-01, T-02, T-03.

buvo teigiamai įvertintas VGTP darbas šiuo klausimu – šiuo metu ypač retai pasitaiko situacijos, kai Tarnybos atstovai netinkamai praneša arba nepraneša VGTP advokatams apie numatytą posėdį.²⁴⁷

Manau, tai yra susiję su naujos Advokatų tarybos atėjimu. (...) Advokatai bijo dėl savęs, nes jiems tai (neatvykimas į teismo posėdį – aut. past.) yra pakankamas pagrindas drausmės bylai kelti. Tada jie netenka galimybės dirbti ir susigadina reputaciją (...) Vilniaus mieste man tikrai neteko girdėti, kad advokatai neatvyktų. Jie saugo savo reputaciją. (teisėjas, T-01)

Antrinės teisinės pagalbos organizavimas

Tyrimė dalyvavę tyrėjai, prokurorai ir teisėjai iš esmės buvo patenkinti VGTP Tarnybos veikla. Jie nurodė, kad po 2015 m. įvykusio VGTP Tarnybų centralizavimo bendradarbiavimas su Tarnybos koordinatoriiais pagerėjo ir advokatų paskyrimas į bylas vyksta sklandžiau.²⁴⁸ Tik vienas tyrimė dalyvavęs tyrėjas pažymėjo susiduriantis su dideliais sunkumais bendraujant su Tarnybos koordinatoriiais, ypač kai advokato reikia vakarais ir savaitgaliais.²⁴⁹

Aš sakyčiau dabar, paskutiniu metu, viskas gerai yra, nusistovėję. Kai koordinavimas buvo perduotas Kauno miestui, tai čia 15-tais metais, tuo metu kildavo daug nesklaidumų: jie ten nerasdavo, pasimedavo, nerasdavo advokatų, būdavo... Ir patys advokatai labai buvo pasimetę ir piktindavosi, ir mums būdavo problema. Bet pastaruosius metus ar pusę metų sklandžiai gynėjo paskyrimas vyksta. (T-01)

Patys VGTP advokatai daugiausia skundėsi neproporcinga administracine našta, kai VGTP Tarnybai reikia pristatyti dokumentus, patvirtinančius jų darbą. Kai kurie jautėsi, kad jais yra netikima ir nepasitikima. Dalis pažymėjo, kad keičiantis dokumentų formoms, jie nėra tikri, kaip juos reikia teisingai pildyti ir jiems trūksta mokymų šiuo klausimu.²⁵⁰ Kai kurie nuolat teisinę pagalbą teikiantys advokatai

247 Interviu Nr. T-01.

248 Interviu Nr. T-01, T-03, T-01, P-02, P-03.

249 Interviu Nr. TYR-01.

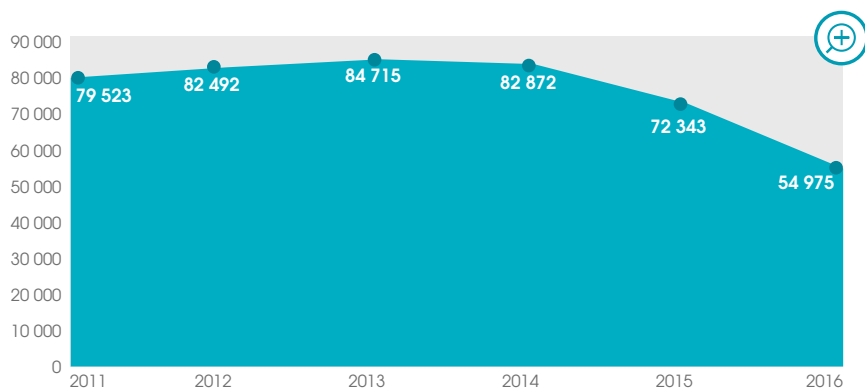
250 FGD-01, FGD-02.

išskyrė, kad VGTP Tarnyba, siekdama patikrinti jų atliktų procesinių veiksmų tikrumą ir pagrįstumą, prašo atskleisti perteklinę informaciją (pvz. bylos metu darytų skambučių *turinį*), sudarančią advokato profesinę paslaptį. Tokiu būdu, advokatas turi arba pažeisti konfidencialumo principą, arba, nepateikęs reikalaujamos informacijos, jis negauna apmokėjimo už suteiktas paslaugas.²⁵¹

Daugumos (90 proc.) tyrime dalyvavusių specialistų manymu, VGTP advokatų, teikiančių pagalbą baudžiamosiose bylose, darbo kokybė nėra patenkinama. Kaip šios problemos priežastis, specialistai nurodė per didelį advokatų darbo krūvį, žemą atlyginimą ir nemotyvuojančią atlyginimo sistemą, bei nepakankamai efektyvų veiklos kokybės vertinimo mechanizmą.

Lietuvoje 2016 m. antrinę teisinę pagalbą baudžiamosiose bylose *nuolat* teikė 34 advokatai,²⁵² kuriems per metus buvo paskirta 7125 bylų. Vienam advokatui buvo paskirta beveik 210 bylų per metus. Lyginant su 2015 m. pastebima advokatams paskirtų bylų mažėjimo tendencija (↓23 proc., lyginant su 2014 m. -↓30 proc.), kurią lemia mažėjantis užregistruotų veikų skaičius. Šiuo metu vienam advokatui vidutiniškai paskiriama šiek tiek mažiau nei 18 bylų per mėnesį.

Diagrama Nr. 10. Lietuvoje užregistruotų nusikalstamų veikų skaičius²⁵³

251 FGD-01.

252 Informacija apie antrinę teisinę pagalbą čia ir žemiau yra gauta iš Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos Tarnybos viešai skelbiamų ataskaitų, <http://vilnius.teisinepagalba.lt/lt/tm/veiklos-ataskaitos/>.

253 Lietuvos statistikos departamentas, <http://osp.stat.gov.lt/> ir Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos informacija, <http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/>.

Advokatų, teikiančių teisinę pagalbą *prireikus* (jie savo paslaugas teikia ir privatiems klientams), darbo krūvis yra mažesnis – šiek tiek daugiau nei 5 bylos per mėnesį arba virš 60 bylų per metus. Nors advokatų darbo krūvis nuo 2011 metų sumažėjo net 33 proc., per pastaruosius metus jis nežymiai padidėjo (↑3 proc.)

Lentelė Nr. 1. Advokatų nuolat teikiančių antrinę teisinę pagalbą darbo krūvis (baudžiamosios bylos)

Metai	Advokatų skaičius	Bendras paskirtų baudžiamųjų bylų skaičius (per metus)	Vienam advokatui vid. paskirtų bylų skaičius (per metus)	Vienam advokatui vid. paskirtų bylų skaičius (per mėnesį)
2014	36	10 191	283,10	24
2015	34	9 213	270,97	22,58
2016	34	7 125	209,56	17,46

Lentelė Nr. 2. Advokatų ir advokatų padėjėjų, *prireikus* teikiančių antrinę teisinę pagalbą, darbo krūvis (civilinės, baudžiamosios ir administracinės bylos):

Metai	Advokatų skaičius	Bendras paskirtų bylų skaičius, (per metus)	Vienam advokatui paskirtų bylų skaičius (per metus)	Vienam advokatui paskirtų bylų skaičius (per mėnesį)
2011	365	32 890	90,10	7,51
2012	408	35 061	85,93	7,16
2013	416	31 041	81,82	6,22
2014	437	34 676	79,4	6,61
2015	459	27 002	58,83	4,90
2016	469	28 444	60,65	5,05

Viešojoje erdvėje VGTP advokatų darbo krūvis 2015 m. buvo ne kartą įvardintas kaip „milžiniškas“, lyginant su privačių advokatų darbo krūviu.²⁵⁴ Tyrime dalyvavę antrinę teisinę pagalbą pastoviai teikiantys advokatai pažymėjo, kad jų darbo krūvis yra labai didelis, dėl ko jie negali skirti pakankamai laiko įsigilinti į bylos dokumentus, aptarti gynybos strategiją su klientu ir dėl ko nukenčia jų teikiamų paslaugų kokybė.²⁵⁵

Tyrime dalyvavę VGTP advokatai kritiškai vertino darbo krūvio apskaičiavimą bylomis, nes tai neatspindi tikrojo advokatų užimtumo ir darbo specifikos. Advokatai nurodė, kad bylos skiriasi savo sudėtingumu, procesinių veiksmų skaičiumi ir dažnumu, atitinkamai skiriasi ir laikas, kiek advokatas turi skirti pasiruošimui atstovauti ikiteisminiame tyrime ir teisminiame nagrinėjime.

Advokatai, kurie teikia teisinę pagalbą nuolat, gauna fiksuotą užmokestį iš valstybės. 2016 m. jis sudarė 1894,49 EUR/mėn *brutto*.²⁵⁶ Kai Tarnyba su tokiu advokatu sudaro sutartį, šioje sutartyje minimalus ir maksimalus darbo krūvis nėra nustatytas, tik yra įtvirtintas Tarnybos įsipareigojimas užtikrinti „tinkamą“ advokato darbo krūvį. Taip pat yra nurodyta, kad advokatas dirbs 40 val./savaitę darbo dienomis ir tam tikrais atvejais nedarbo dienomis. Į šią problemą dar 2009 m. dėmesį buvo atkreipusi Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolė.²⁵⁷

Teisinę pagalbą prireikus teikiančių advokatų darbo valandos užmokestis 2016 m. buvo 11,58 EUR.²⁵⁸ Procesinių veiksmų atlikimui yra numatyti tam tikri laiko limitai, pvz. pasirengti nagrinėti bylą gali būti skiriama ne daugiau kaip viena 1 val. prieš kiekvieną teismo posėdį, apeliacinio skundo parengimas tyčinių labai sunkių ir tyčinių sunkių nusikaltimų bylose gali užtrukti ne ilgiau 6 val. ir pan.²⁵⁹ Jeigu šios normos yra viršijamos, advokatas gali kreiptis į Tarnybą prašydamas priimti sprendimą dėl papildomo užmokesčio, bet jo faktinis darbo laikas turi būti patvirtintas teisėsaugos pareigūno, teisėjo ar kliento parašu.²⁶⁰

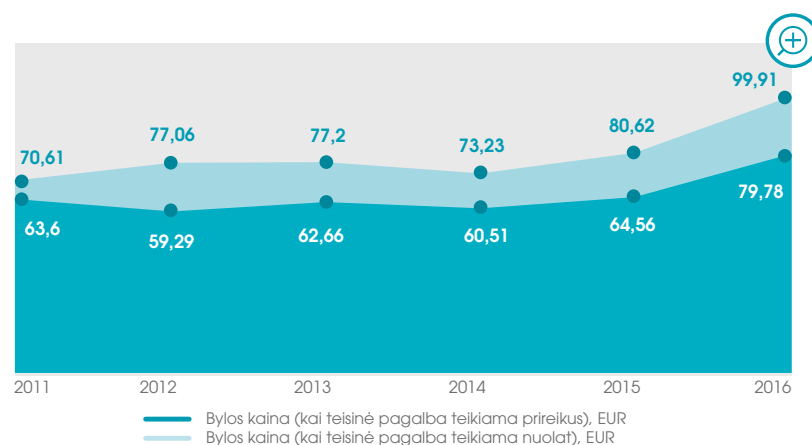
Antrinę teisinę pagalbą teikiantiems advokatams taip pat yra apmokamos

išlaidos, susijusios su teisinės pagalbos teikimu, pvz. kelionės į procesinių veiksmų atlikimo vietą, dokumentų kopijavimo, vertimo ir kitokio rengimo išlaidos ir pan.²⁶¹ Teisinę pagalbą nuolat teikiantiems advokatams taip pat yra neatlyginčiai skiriamos patalpos ir darbo priemonės.²⁶²

Tyrime dalyvavę advokatai nurodė, kad užmokestis už jų teikiamas paslaugas nėra pakankamas ir kad jis nėra reguliariai perskaičiuojamas.²⁶³

Diagrama Nr. 11 rodo, kiek valstybei per metus kainavo viena baudžiamoji byla, kurioje buvo teikiama antrinė teisinė pagalba. VGTP pažymi, kad vienos baudžiamosios bylos kaina 2016 m. išaugo dėl to, kad dalis advokatų, nuolat teikiančių antrinę teisinę pagalbą, dalyvauja didelės apimties bylose tarp kurių pagrindinė yra „Sausio 13-osios“ byla.²⁶⁴

Diagrama Nr. 11. Vidutinė vienos baudžiamosios bylos, kurioje yra teikiama antrinė teisinė pagalba, kaina (EUR)

254 V. Urbonas, „Advokatai skundžiasi: mūsų atlyginimai mažesni nei kirpėjų“, 2015 m. birželio 21 d., *tv3.lt*, <http://www.tv3.lt/naujiena/838003/advokatai-skundziasi-musu-atlyginimai-mazesni-nei-kirpeju>

255 FGD-01, FGD-02.

256 Vyriausybės nutarimas „Už antrinės teisinės pagalbos teikimą, koordinavimą ir taikinamąjį tarpininkavimą mokamo užmokesčio dydžių ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo“, Nr. 364, 2016 m. balandžio 13 d., 4 p.

257 Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl Antrinės teisinės pagalbos teikimo pavyzdinių sutarčių patvirtinimo“, IR-123, 2005 m. balandžio 27 d., 2.2.2. ir 3.1.8. p., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.B3C5B5A871CB>. Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolė, „Valstybinio audito ataskaita. Valstybės garantuojama antrinė teisinė pagalba“, Nr. VA-P-40-12-15, 2009 m. rugpjūčio 7 d., 13 p., <https://www.vkontrolė.lt/failas.aspx?id=1948>

258 Vyriausybės nutarimas „Už antrinės teisinės pagalbos teikimą, koordinavimą ir taikinamąjį tarpininkavimą mokamo užmokesčio dydžių ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo“, Nr. 364, 2016 m. balandžio 13 d., 2 p. Teisingumo ministerija, atsižvelgdama į ekonominius rodiklius, užmokestį turi perskaičiuoti kasmet.

259 *Ibid.*, 10-20 p.

260 *Ibid.*, 11 p.

261 Vyriausybės nutarimas „Už antrinės teisinės pagalbos teikimą, koordinavimą ir taikinamąjį tarpininkavimą mokamo užmokesčio dydžių ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo“, Nr. 364, 2016 m. balandžio 13 d., 30 p.

262 Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl Antrinės teisinės pagalbos teikimo pavyzdinių sutarčių patvirtinimo“, IR-123, 2005 m. balandžio 27 d., 3.1 p.

263 FGD-01, FGD-02.

264 Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos Tarnybos 2016 m. veiklos ataskaita, 2017 m. 67 p.; Algirdas Acus, „Lithuania is handing to court the case of an attempted Soviet coup“, 2015 m. sausio 11 d., *Lrt.lt*, http://www.lrt.lt/en/news_in_english/29/112623/lithuania_is_handing_to_court_the_case_of_an_attempted_soviet_coup_

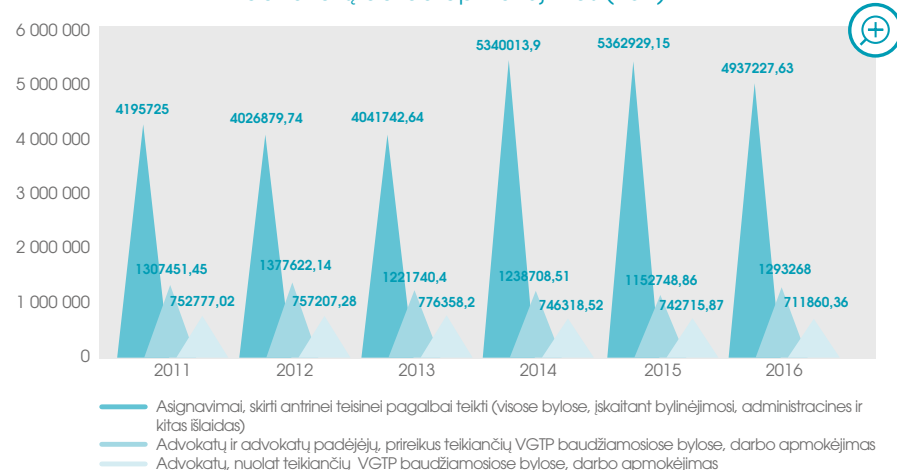
Palyginimui pateikiame vidutinį teisinę pagalbą baudžiamosiose bylose teikiančių advokatų užmokesčius kai kuriose ES valstybėse (2011-2015 m. informacija).

Lentelė Nr. 3. Išlaidos teisinei pagalbai ES valstybėse narėse (2011-2015 m.)²⁶⁵

Valstybė	Teisinę pagalbą teikiančio advokato vidutinis užmokesčio už baudžiamąją bylą	Bendros išlaidos teisinei pagalbai baudžiamosiose bylose (per metus)	Išlaidos teisinei pagalbai baudžiamosiose bylose per capita (per metus)
Belgija	365-400 EUR	12,9 mln EUR	2,10 EUR
Prancūzija	398 EUR	119 mln EUR	1,8 EUR
Olandija	530 EUR	168,1 mln EUR	9,3 EUR
Suomija	694 EUR	N/I Visose bylose: 67,7 mln EUR	N/I Visose bylose: 12 EUR
Italija	1000-1500 EUR	87 mln EUR	1,45 EUR
Lenkija	N/I	23 mln EUR	0,59 EUR

Pažymėtina, kad nors nuo 2011 iki 2015 antrinei teisinei pagalbai kasmet buvo skiriama vis daugiau lėšų, dalis, tenkanti advokatų darbo užmokesčių apmokėjimui, kasmet šiek tiek mažėjo (žr. Diagramą Nr. 12). 2016 m. situacija nežymiai pasikeitė. Nors asignavimai, skirti VGTP buvo sumažinti 8 proc., dalis, tenkanti advokatų darbo užmokesčiui, išaugo 6 proc.

Diagrama Nr. 12. Antrinę teisinę pagalbą baudžiamosiose bylose teikiančių advokatų darbo apmokėjimas (EUR)²⁶⁶

Kaip vieną didžiausių VGTP sistemos ydų, tyrime dalyvavę specialistai nurodė žemą antrinę teisinę pagalbą teikiančių advokatų atstovavimo kokybę. Tačiau jie nebuvo tikri, ar įmanoma advokatų veiklai nustatyti kokybės rodiklius ir pamatuoti jų laikymąsi.²⁶⁷

2012 m., atsiskaitydama Europos Tarybos Komitetui prieš kankinimą, Vyriausybė nurodė, kad „skiria didelį dėmesį teisinės pagalbos efektyvumo ir kokybės užtikrinimui“ ir kokybės užtikrinimo mechanizmą apibrėžė taip:²⁶⁸

Sutartinių įsipareigojimų kontrolė, kurią vykdo valstybės garantuojamos teisinės pagalbos organizavimą įgyvendinančios institucijos – valstybės garantuojamos teisinės pagalbos Tarybos.

Lietuvos advokatūros, kaip advokatų savivaldą įgyvendinančios institucijos, vykdoma advokatų kontrolė bendra tvarka.

Teisingumo ministerijos organizuojami mokymai valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiantiems asmenims.

²⁶⁵ Open Society Justice Initiative, „Teisinė pagalba: informacijos suvestinės“, 2015 m., <https://www.opensocietyfoundations.org/fact-sheets/legal-aid-netherlands>

²⁶⁶ Informacija apie antrinę teisinę pagalbą čia ir žemiau yra gauta iš Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos Tarybos viešai skelbiamų ataskaitų, <http://vilnius.teisinepagalba.lt/lt/fm/veiklos-ataskaitos/>.

²⁶⁷ FGD-01, FGD-02, Interviu Nr. T-03.

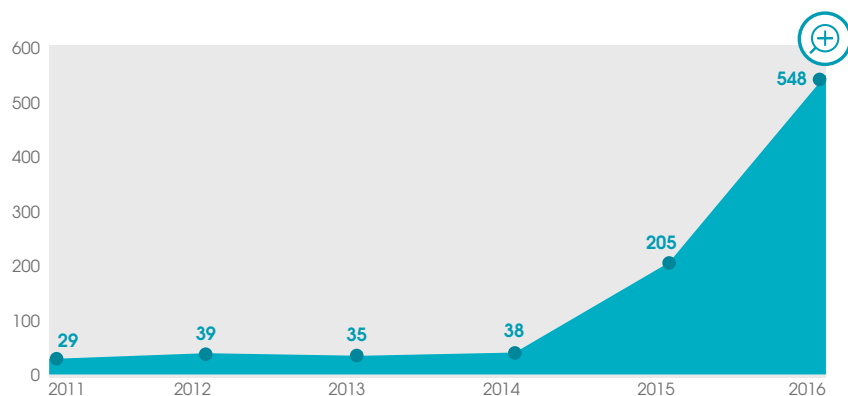
²⁶⁸ Vyriausybės ataskaita dėl priemonių, kurių buvo imtasi ar kurių numatoma imtis, siekiant įgyvendinti Europos komiteto prieš kankinimą ar kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (CPT) 2012 m. lapkričio 27 d. – gruodžio 4 d. vizito Lietuvoje ataskaitoje nurodytas rekomendacijas, 5-6 p., <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680697369>

Vadovaujantis VGTP įstatymu, advokatų veiklos kokybės tikrinimas turėtų būti atliekamas pagal „Lietuvos advokatūros patvirtintas antrinės teisinės pagalbos kokybės vertinimo taisyklės.“ Tačiau šios taisyklės nebuvo patvirtintos, nes, kaip nurodė Lietuvos advokatūra, „Lietuvos advokatūros advokatų taryba antrinę teisinę pagalbą teikiančių advokatų veiklos kokybę, esant pagrindui, vertina vadovaudamasi bendrais visiems advokatams teisės aktais, o specialių advokatų kokybės vertinimo taisyklių, taikytinų tik antrinę teisinę pagalbą teikiantiems advokatams, Advokatų taryba nėra patvirtinusi ir mano, kad taisyklių, galiosiančių tik tam tikram advokatų ratui nustatymas nebūtų suderinamas su advokatų veiklos principais.“²⁶⁹

Tad šiuo metu *ex post* kokybės vertinimas yra atliekamas tik tais atvejais, kai asmuo ar suinteresuota institucija kreipiasi į VGTP Tarnybą, Lietuvos advokatūrą, Teisingumo ministeriją, teismą, Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigą ar kitą Tarnybą. Kaip jau minėta anksčiau, oficialioje VGTP Tarnybos svetainėje nėra pateikiama informacija apie advokato (ne)veikimo apskundimo galimybes.

2016 m. VGTP Tarnyboje buvo gauta rekordiškai daug skundų dėl advokatų²⁷⁰ suteiktos ar teikiamos antrinės teisinės pagalbos. Lyginant su 2015 m. skundų skaičius išaugo daugiau nei 2,5 kartų (↑267 proc.), lyginant su 2011 m. – beveik 20 kartų.

Diagrama Nr. 13. VGTP Tarnyboje gauti skundai dėl antrinės teisinės pagalbos:

²⁶⁹ Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolė, „Valstybinio audito ataskaita. Valstybės garantuojama antrinė teisinė pagalba“, Nr. VA-P-40-12-15, 2009 m. rugpjūčio 7 d., 21 p.

²⁷⁰ Tai yra bendras skaičius, apimantis pagalbą nuolat ir prireikus teikiančius advokatus visų kategorijų bylose. Detalesnė statistinė informacija nėra prieinama.

2016 m. Tarnyba Lietuvos advokatūrai persiuntė 46 skundus (palyginimui 2015 m. – 30 skundų). Tais metais Teisingumo ministerija Lietuvos advokatūrai persiuntė 3 skundus dėl advokatų veiksmų ar neveikimo (2015 m. tokių skundų persiųsta nebuvo). Iš viso tais metais Teisingumo ministerija gavo 14 skundų dėl advokatų veiklos, tačiau nepriėmė ne vieno sprendimo iškelti drausmės bylą advokatui.²⁷¹

Iš viso 2016 m. Advokatų taryba gavo 57 skundus dėl antrinės teisinės pagalbos teikimo, tuo tarpu 2015 m. – 22 skundus.²⁷² 2016 metais buvo priimti 8 sprendimai iškelti drausmės bylas VGTP advokatams, 35 sprendimai bylų nekelti ir 14 skundų nagrinėjimas vis dar tęsiasi.²⁷³

2015 m. Advokatų tarybos drausmės komitetas savo išvadose rekomendavo rengti VGTP advokatams „papildomus kvalifikacijos kėlimo seminarus, nes per ataskaitinį laikotarpį skundų gausa dėl teiktų VGTP paslaugų ženkliai padidėjo.“²⁷⁴ Tais metais Advokatų garbės teismas iš viso nagrinėjo 38 bylas, bent dvi bylos buvo susijusios su netinkamu antrinės teisinės pagalbos teikimu. Vienoje iš bylų Tarnybos paskirtas advokatas atsisakė susitikti su klientu įkalinimo įstaigoje, nes „jam už atėjimą į įkalinimo įstaigą niekas nemoka“, taip pat neatvyko į teismo posėdį. Abejose bylose buvo nustatyti Advokatūros įstatymo ir Advokatų etikos kodekso pažeidimai.²⁷⁵

Pareiškėjų skundais paremtos kokybės kontrolės sistemos trūkumas yra tas, kad pareiškėjui, neturinčiam teisinių žinių ir finansinių galimybių, reikia pačiam rinkti ir teikti įrodymus apie advokato netinkamai teikiamą paslaugą. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriai nagrinėdami asmens skundą dėl efektyvios antrinės teisinės pagalbos neužtikrinimo identifikavo kitą sistemine problemą. Tais atvejais, kai asmeniui yra suteikiama antrinė teisinė pagalba, apskųsti Advokatų tarybos atsisakymą iškelti drausmės bylą advokatui, VGTP advokatai atsisako atstovauti asmenį tokiam procese. Vienoje byloje pareiškėją atsisakė atstovauti net du advokatai, grįsdami savo atsisakymą tuo, kad su skundžiamu advokatu palaiko „dalykinius profesionalius“ arba „ne tik kolegiškus, bet ir draugiškus“ santykius.²⁷⁶

Apibendrinant, šiuo metu Lietuvoje nėra įdiegta nuolatinė teisinių paslaugų teikimo kokybės stebėseną, veiklos audita, ekspertinis vertinimas ar analogiški kitose

²⁷¹ Teisingumo ministerijos atsakymas į Žmogaus teisių stebėjimo instituto informacijos užklausą Nr. IS-XII-8, 2017 m. balandžio 27 d.

²⁷² Lietuvos advokatūros raštas Žmogaus teisių stebėjimo institutui, „Dėl informacijos suteikimo“, Nr. 236, 2017 m. balandžio 7 d.

²⁷³ Ibid.

²⁷⁴ Visuotinis advokatų susirinkimas, „2016 m. Advokatų tarybos veiklos ataskaita“, 2016, 60 p.

²⁷⁵ Ibid., p. 179 ir 195.

²⁷⁶ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, „Pažyma dėl skundo prieš Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos Tarnybą“, Nr. 4D-2016/1-1601, 2017 m. kovo 2 d.

valstybėse taikomi teisinių paslaugų teikėjų kokybės vertinimo mechanizmai.²⁷⁷ Tuo tarpu Rekomendacijoje dėl teisės į teisinę pagalbą yra nurodyta, kad valstybėse turi funkcionuoti sistemos, kuriomis užtikrinama teisinę pagalbą teikiančių advokatų darbo kokybė.²⁷⁸ Taip pat Rekomendacija reikalauja sukurti teisinę pagalbą teikiančių advokatų akreditavimo sistemą.²⁷⁹

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

Teisė turėti gynėją

- 1** Kadangi Lietuvoje teisė į gynybą turi konstitucinės teisės statusą ir negali būti suvaržyta jokiais pagrindais ir jokiais sąlygomis, BPK nenumato Direktyvoje įtvirtintų teisės į gynybą apribojimų ir nustato aukštesnį šios teisės gynimo standartą lyginant su ES instrumentu.
- 2** Asmens teisė turėti gynėją „nuo sulaikymo momento“ turinys praktikoje yra interpretuojamas skirtingai. Ne visais atvejais įtariamiesiems yra sudaromos sąlygos su gynėju konfidencialiai pasikonsultuoti *prieš* pirmąją apklausą, taip pat reikšmingai skiriasi tyrėjų požiūris į leistiną tokios konsultacijos trukmę.
- 3** Daugiau nei pusėje analizuotų bylų asmenys atsisakė gynėjo per pirmąją apklausą. Specialistų nuomone, įtariamieji atsisako gynėjo, nes neįvertina savo padėties rimtumo ir dėl to, kad neturi finansinių galimybių pasisamdyti advokato. Daliai advokatų kelia susirūpinimą, kad gynėjo atsisakymas gali būti įtakojamas ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų spaudimo.
- 4** Ne visais atvejais yra tinkamai užtikrinamas būtinas gynėjo dalyvavimas. Nustatyti atvejai, kai nepilnamečiai, asmenys su psichine negalia ir proceso kalbos nemokantys asmenys nebuvo atstovaujami gynėjo per pirmąją apklausą arba viso baudžiamojo proceso metu. Nėra aiškių gairių, skirtų įvertinti aplinkybes ir įtariamojo pažeidžiamumą, siekiant nustatyti ar gynėjo dalyvavimas yra būtinas.
- 5** 95 proc. išanalizuotų bylų, nepriklausomai nuo to ar pirmoje apklausoje gynėjas dalyvavo ar ne, įtariamasis davė parodymus. Asmenys be gynėjų buvo labiau linkę prisipažinti padarę jiems inkriminuojamą nusikaltimą veiką, tuo tarpu advokatų atstovaujami asmenys dažniau prisipažindavo tik dėl dalies jiems inkriminuojamų veikų arba dėl lengvesnės veikos negu ta, dėl kurios jiems buvo pareikšti įtarimai.

Teisė į nemokamą teisinę pagalbą

- 6** Tyrėjai ir prokurorai VGTP advokatų darbo kokybę ikiteisminio tyrimo metu vertina vidutiniškai - 5,75 balais iš 10. Dauguma pareigūnų geriau įvertino advokatus, teikiančius antrinę teisinę pagalbą prireikšus negu tuos, kurie ją teikia nuolat.

277 A.Limantė ir M. Limantas, „Teisė į teisinę pagalbą Europoje“, Vilniaus universitetas: Teisė, 2016-99, 137 p., *supra note* 71, www.zurnalai.vu.lt/teise/article/download/10117/8120

278 Rekomendacijos 17 p.

279 Rekomendacijos 19 p.

- 7** VGTP advokatai išreiškė susirūpinimą, kad dalis jų kolegų ikiteisminio tyrimo veiksmuose dalyvauja formaliai, atlieka „nominalaus advokato“ vaidmenį. Jie nurodė, kad kai kurie antrinę teisinę pagalbą teikiantys advokatai *post factum* pasirašo bylos dokumentuose, kad dalyvavo apklausoje ar kitame tyrimo veiksmo, nors iš tikrųjų jų ten nebuvo.
- 8** Teisėjai vertina VGTP advokatų darbo kokybę teisminiame nagrinėjime 6,5 balais iš 10. Daugumos teisėjų nuomone, VGTP advokatai atstovauja klientus silpniau negu privatūs advokatai. Esminio skirtumo tarp advokatų, teikiančių teisinę pagalbą nuolat ir prireikus teisėjai neįžvelgė.
- 9** Teisėjai nėra linkę įsitraukti į klientų ir VGTP advokatų ginčus dėl atstovavimo kokybės. Jų manymu, gynėjo pasyvumas nebūtinai reiškia netinkamą savo pareigų atlikimą, nes tai gali būti gynybos strategijos dalis. Teisėjams nėra visiškai aišku kaip teisingai vertinti situacijas, kai yra reiškiamas VGTP advokato nušalinimas dėl galimai nekokybiško atstovavimo.
- 10** Specialistų manymu, nepakankamai aukštą VGTP advokatų veiklos kokybę lemia šių veiksnių visuma: per didelis advokatų darbo krūvis, žemas atlyginimas ir nemotyvuojanti atlyginimo sistema, bei nepakankamai efektyvus darbo kokybės vertinimo mechanizmas. Advokatai buvo ypač kritiškai vertino darbo krūvio apskaičiavimą bylomis, nes tai neatspindi tikrojo advokatų užimtumo ir darbo specifikos.
- 11** Asmens galimybė pasirinkti VGTP advokatą praktikoje yra sunkiai realizuojama. Sulaikyti asmenys neturi priėjimo prie Interneto publikuojamų VGTP advokatų sąrašų. Savo pageidavimą turėti konkretų gynėją gali išreikšti nebent tie, kas susiduria su teisėsauga nebe pirmą kartą ir nori, kad juos atstovautų tas advokatas, su kuriuo jie dirbo ankstesnėse bylose.
- 12** Praktikoje yra stengiamasi užtikrinti teisinio atstovavimo nuoseklumą ir nepertraukiamumą. Teisėjai imasi priemonių, kad teisminiame nagrinėjime asmenį atstovautų tas pats VGTP advokatas, kuris jį atstovavo ikiteisminio tyrimo metu. Analizuotose bylose buvo pastebėti nukrypimai nuo šio principo – VGTP advokatas buvo pakeistas 25 proc. bylų.
- 13** Dauguma tyrime dalyvavusių teisėsaugos pareigūnų iš esmės teigiamai vertina VGTP Tarnybos veiklą. Jų manymu, po 2015 m. įvykusių reformų pagerėjo bendradarbiavimas su Tarnybos koordinatoriais ir sklandžiau vyksta advokatų paskyrimas į bylas. Tuo tarpu advokatai nurodė, kad jų darbą apsunkina neproporcinga administracinė našta bei VGTP Tarnybos reikalavimai, patikros tikslais, atskleisti perteklinę informaciją, sudarančių advokato profesinę paslaptį.
- 14** 2016 m. VGTP Taryboje buvo gauta rekordiškai daug skundų dėl VGTP advokatų suteiktos ar teikiamos antrinės teisinės pagalbos. Lyginant su

2015 m. skundų skaičius išaugo daugiau nei 2,5 kartų. Šiuo laikotarpiu Advokatų taryboje taip pat daugiau nei dvigubai išaugo skundų dėl VGTP advokatų veiklos.

- 15** Lietuvoje šiuo metu nėra įdiegta efektyvios antrinės teisinės pagalbos kokybės užtikrinimo sistemos. Kokybės vertinimas yra didžioja dalimi paremtas pareiškėjų skundais. Pareiškėjai dažniausiai neturi nei teisinių žinių nei finansinių galimybių surinkti ir pateikti įrodymus apie VGTP advokatų netinkamai teikiamas paslaugas.

Kiti aspektai

- 16** Nors asmuo turi teisę pats pranešti šeimos nariui ar kitam asmeniui apie savo sulaikymą ar suėmimą, praktikoje ši teisė nėra įgyvendinama. Dažniausiai apie laisvės apribojimą nurodytam asmeniui tyrėjai praneša patys.
- 17** Baudžiamojo proceso kodeksas numato galimybę nepranešti apie nepilnamečio laisvės apribojimą jo tėvams, jeigu toks pranešimas pakenktų tyrimo sėkmei ar trečiųjų asmenų teisių apsaugai. Tokia nuostata neatitinka geriausių vaiko interesų principo ir Direktyvos reikalavimų.
- 18** Kai kurių teisėjų manymu, specialiojo liudytojo institutu baudžiamajame procese yra piktnaudžiaujama – asmuo yra apklausiamas kaip specialusis liudytojas, nors pagal faktines aplinkybes, jis turėtų būti apklausiamas kaip įtariamasis.
- 19** Didžioji dauguma tyrime dalyvavusių specialistų nebuvo susipažinę su Direktyva dėl teisės į advokatą ir Rekomendaciją dėl nemokamos teisinės pagalbos, taip pat jie neturėjo informacijos apie kitus, ES „Stokholmo programos“ rėmuose priimtus teisinius instrumentus.

Rekomendacijos

Teisingumo ministerijai

- Konsultuojantis su antrinę teisinę pagalbą teikiančiais advokatais, imtis visų organizacinių ir administracinių priemonių, kad būtų įgyvendinti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos kokybės ir efektyvumo principai. Konkrečiai:
 - nustatyti aiškią teisinę pagalbą teikiančių advokatų faktinio darbo krūvio apskaičiavimo ir proporcingo paskirstymo sistemą;

- patikslinti antrinės teisinės pagalbos teikimo pavyzdines sutartis, numatant adekvatų atlyginimą už viršyto darbo krūvio normą;
 - perskaičiuoti už antrinės teisinės pagalbos teikimą mokamo užmo-kesčio bazinį dydį.
- Bendradarbiaujant su Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos Tarnyba ir Lietuvos advokatūra, konsultuojantis su antrinę teisinę pagalbą teikiančiais advokatais, užtikrinti, kad Lietuvoje yra taikoma nuolatinė teisinių paslaugų teikimo kokybės stebėseną, veiklos auditai, ekspertinis vertinimas ar kitokia pasaulyje pripažinta teisinių paslaugų teikimo kokybės vertinimo sistema.
- Peržiūrėti Teisingumo ministerijos 2011 m. rekomendaciją dėl BPK 51 str. 2 d. taikymo. Jos pagrindu parengti naują rekomendaciją/išaiškinimą, kuriame būtų atsižvelgta į Europos žmogaus teisių teismo suformuotus kriterijus dėl nemokamos teisinės pagalbos teikimo ir Europos Komisijos Rekomendaciją dėl nemokamos teisinės pagalbos.

Policijos departamentui

- Užtikrinti, kad sulaikytiems įtariamiesiems yra sudaromos sąlygos be pašalinių asmenų susitikti ir bendrauti su jiems atstovaujančiu advokatu iki pirmosios apklausos, nepagrįstai neribojant tokios konsultacijos trukmės.
- Užtikrinti, kad policijos pareigūnai prieš apklausą įtariamiesiems paprasta ir suprantama kalba išaiškintų jų teisę turėti gynėją bei teisę gauti nemokamą teisinę pagalbą, šios pagalbos gavimo sąlygas ir tvarką. Netoleruoti situacijų, kai įtariamiesiems yra tiesiogiai ar netiesiogiai siūloma atsisakyti gynėjo.
- Imtis priemonių, kad įtariamųjų nepilnamečių, proceso kalbos nemokančių asmenų ir asmenų turinčių psichinę negalia bylose visais atvejais būtų užtikrintas būtinas gynėjo dalyvavimas.
- Sudaryti galimybes įtariamiesiems praktikoje įgyvendinti visas procesines teises, įskaitant teisę patiems pranešti apie savo suėmimą ar sulaikymą šeimos nariui ar kitam asmeniui.

Generalinei prokuratūrai

- Įtariamojo šaukimo į apklausą formoje trumpai išdėstyti įtariamojo procesines teises, įskaitant teisę turėti gynėją ir teisę į nemokamą teisinę pagalbą.
- Atlikti vidinį tyrimą bylų, kuriose asmenys buvo apklausti kaip specialieji

liudytojai. Nustatyti ar tokiais atvejais nebuvo faktinio pagrindo šiuos asmenis iš karto pripažinti įtariamaisiais su visomis iš šio statuso išplaukiančiomis procesinėmis garantijomis, įskaitant teisę į advokatą ir teisę į nemokamą teisinę pagalbą.

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos Tarnybai

- Konsultuojantis su antrinę teisinę pagalbą teikiančiais advokatais, iš esmės peržiūrėti advokatams taikomus administracinius reikalavimus, siekiant sumažinti administracinę našta. Užtikrinti, kad iš advokatų nėra reikalaujama pažeisti konfidencialumo principą ir Tarnybai pateikti informaciją, sudarančią jų profesinę paslaptį.
- Internetinėje svetainėje www.teisinepagalba.lt patalpinti informaciją apie atsisakymo suteikti teisinę pagalbą apskundimo sąlygas ir tvarką, bei nekokybiškai suteiktų arba nesuteiktų teisinių paslaugų apskundimo sąlygas ir tvarką.
- Bendradarbiaujant su Policijos departamentu, užtikrinti, kad sulaikytieji asmenys turi priėjimą prie VGTP advokatų sąrašų ir gali praktiškai pasinaudoti Rekomendacijoje įtvirtinta teise pasirinkti teisinę pagalbą.

Nacionalinei teismų administracijai

- Parengti susisistemintą Europos žmogaus teisių teismo praktikoje išvystytą Europos žmogaus teisių konvencijos 6 str. 3 d. (c) p. standartų vadovą, kuriame būtų apžvelgti kriterijai į kuriuos teismai turi atsižvelgti, vertindami teisinę pagalbą teikiančio gynėjo atstovavimo kokybę.

Visoms aukščiau paminėtoms institucijoms

- Organizuoti specializuotus mokymus, kuriuose būtų pristatyti Europos Vadovų Tarybos patvirtintos „Stokholmo programos“ rėmuose priimti teisės aktai bei aktuali Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika.

TEISĖ TURĖTI ADVOKATĄ IR TEISĖ GAUTI NEMOKAMĄ TEISINĘ PAGALBĄ: TARPTAUTINIAI STANDARTAI

Autorius: dr. Krassimir Kanev, tarptautinės žmogaus teisių teisės profesorius, Bulgarijos Helsinkio Komiteto vadovas²⁸⁰

Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartijos 47 straipsnyje yra įtvirtinta:²⁸¹

- Kiekvienas asmuo, kurio teisės ir laisvės, garantuojamos Sąjungos teisės, yra pažeistos, turi teisę į veiksmingą jų gynybą teisme šiame straipsnyje nustatytais sąlygomis.
- Kiekvienas asmuo turi teisę, kad jo bylą per kiek įmanoma trumpesnę laiką viešai ir teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir nešališkas teismas. Kiekvienas asmuo turi turėti galimybę gauti teisinę pagalbą, būti ginamas ir atstovaujamas.
- Asmenys, neturintys pakankamai lėšų, turi gauti nemokamą teisinę pagalbą, jei tai reikalinga užtikrinti teisę į veiksmingą teisingumą.

Kaip jau minėta šio leidinio pirmajame skyriuje, Chartijos nuostatos yra detalizuojamos Europos Sąjungos antriniuose teisės aktuose: teisė turėti advokatą yra taip pat įtvirtinta Direktyvoje dėl teisės turėti advokatą (2013/48/ES),²⁸² o teisė į teisinę pagalbą – Rekomendacijoje dėl nemokamos teisinės pagalbos (2013/C

280 Dr. Krassimir Kanev jau dešimt metų dėsto tarptautinės žmogaus teisių teisės kursą Sofijos universitete (Bulgarijoje), anksčiau jis dėstė Plovdivo universitete, Oregono universitete, Sarajevo universitete ir Vidurio Europos universitete. Savo veiklą žmogaus teisių srityje K. Kanev pradėjo 1988 metais, o nuo 1994 m. jis yra Bulgarijos žmogaus teisių organizacijos Bulgarijos Helsinkio Komitetas direktorius. Tarp 1998 ir 2010 m. jis dalyvavo Helsinkio žmogaus teisių Federacijos, JT Savanoriško fondo kankinimų aukoms, Europos romų teisės centro veikloje, kaip šių organizacijų patariamųjų ir valdančiųjų organų narys. Nuo 2015 jis yra ES Pagrindinių teisių agentūros valdybos narys. K. Kanev išleido keturias knygas ir dešimtis mokslinių ir publicistinių straipsnių teisės į teisingą teismą, kankinimų prevencijos, saviraiškos laivės ir kitomis žmogaus teisių temomis.

281 Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartija, 2012 m. spalio 26 d., OJ C 326, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT>

282 Direktyva 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu, 2013 m. spalio 22 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1450449360102&uri=CELEX:32013L0048>

378/03)²⁸³ ir Direktyvoje dėl nemokamos teisinės pagalbos (2016/1919/ES).²⁸⁴

Visgi pastebėtina, kad šios nuostatos nėra pakankamai išsamios, ir palieka daug prielaidų interpretacijoms. Direktyvose aiškiai nurodomi šaltiniai, kuriais reikia remtis aiškinant nuostatas: tai Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (ESTT) precedentinė teisė aiškinant ES teisę, taip pat Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) precedentinė teisė aiškinant aktualias Europos žmogaus teisių ir konvencijos (EŽTK, Konvencija)²⁸⁵ nuostatas.

ESTT precedentinės teisės nepakanka mūsų aptariamai sričiai, todėl, šiame skyriuje analizuodami įtariamųjų ir kaltinamųjų baudžiamajame procese teisės turėti advokatą ir teisės į nemokamą teisinę pagalbą turinį, kaip pagrindiniais šaltiniais remsimės EŽTT precedentine teise ir mažesniu mastu Europos žmogaus teisių komisijos (toliau – EŽTK, Komisija)²⁸⁶ precedentine teise. Be to, geriau suprasti standartus mums padės keletas kitų tarptautinių sutarčių, dokumentų, kuriuose įtvirtinti „negrįžti“ žmogaus teisių standartai, ir kelių pasauliniu ir regioniniu mastu veikiančių tarptautinių organizacijų praktika²⁸⁷.

283 Komisijos rekomendacija 2013/C 378/03 dėl įtariamųjų arba kaltinamųjų teisės į teisinę pagalbą baudžiamajame procese, 2013 m. lapkričio 27 d., [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H1224\(03\)&from=en](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H1224(03)&from=en)

284 Direktyva 2016/1919/ES dėl teisinės pagalbos įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vykstant baudžiamajam procesui ir prašomiesiems perduoti asmenims vykstant Europos arešto orderio vykdymo procedūroms, 2016 m. spalio 26 d., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016L1919&from=EN>

285 Žr. direktyvos 2013/48/ES 14 straipsnį bei preambulės 53 ir 54 pastraipą, direktyvos (ES) 2016/800 preambulės 66 ir 67 pastraipą, Direktyvos (ES) 2016/1919 preambulės 10, 14, 17 ir 23 pastraipą. Rekomendacijos dėl pažeidžiamų asmenų preambulės 16 pastraipoje pateikiama nuoroda į JT neįgalųjų teisių konvencijos 13 straipsnį.

286 Europos žmogaus teisių komisija buvo panaikinta, 1998 m. įsigaliojus Konvencijos Protokolui Nr. 11.

287 Svarbesni „negrįžti“ standartai, kuriuos reikia paminėti, yra šie: ŽTK bendrasis komentaras Nr. 32: Jungtinių Tautų tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės; Jungtinių Tautų naudojimosi teisine pagalba baudžiamosios teisės sistemoje principai ir gairės (toliau – JT principai ir gairės); Pagrindiniai advokatų vaidmens principai (Havanos deklaracija dėl advokatų vaidmens); Europos komiteto prieš kankinimą 2, 6, 12 ir 21 bendrieji komentarai, kuriuose pateikti reikalavimai dėl naudojimosi teisine pagalba kardomojo kalnimo metu.

PAGRINDINIŲ STANDARTŲ APŽVALGA

Europos Sąjungos teisės aktai

Remiantis Direktyva 2013/48/ES, valstybės narės įpareigojamos užtikrinti, kad įtariamieji ir kaltinamieji „turėtų teisę turėti advokatą tokiu laiku ir būdu, kad atitinkami asmenys galėtų praktiškai ir veiksmingai pasinaudoti savo teisėmis į gynybą“²⁸⁸. Ši galimybė reiškia, kad įtariamieji ir kaltinamieji gali naudotis advokato pagalba prieš apklausą policijoje, atliekant kai kuriuos tyrimo veiksmus (asmens atpažinimą, akistatą ir nusikaltimų atkūrimą), kuriuose įtariamieji ar kaltinamieji privalo ar gali dalyvauti²⁸⁹, taip pat iškart po jų sulaikymo arba juos pašaukus atvykti į kompetentingą teismą – atsižvelgiant į tai, kuris iš šių įvykių įvyksta anksčiausiai. Advokatui turi būti suteikiama teisė atvykti ir veiksmingai dalyvauti įtariamųjų ir kaltinamųjų apklausoje²⁹⁰. Įtariamiesiems ir kaltinamiesiems turėtų būti suteikta teisė „be pašalinių susitikti ir bendrauti su jiemis atstovaujančiu advokatu“, o jų bendravimas su šiais advokatais turėtų būti konfidencialus²⁹¹. Valstybės narės turėtų suteikti reikiamos informacijos, kad įtariamiesiems arba kaltinamiesiems būtų sudarytos palankesnės sąlygos gauti advokatą²⁹². Direktyva 2013/48/ES tik išimtiniais atvejais ir tik ikiteisminio tyrimo metu leidžia nesuteikti advokato iškart po arešto ir laikinai nedalyvauti advokatui minėtuose trijuose tyrimo veiksmuose.

Direktyvos 2013/48/ES taikymo sritis neapima administracinių sankcijų, taikomų už nedidelius pažeidimus, už kuriuos valstybės narės įstatymais nenumatyta laisvės atėmimo baismė. Tokiais atvejais Direktyvos garantijos taikomos tik baudžiamųjų bylų jurisdikcijos teismo procesui²⁹³. Be to, preambulės 13 pastraipoje nustatyta, kad procesai, susiję su nedideliais kalėjime padarytais pažeidimais, ir procesai, susiję su pažeidimais, padarytais vykdant karinę veiklą, nelaikomi baudžiamaisiais procesais. Abiem atvejais direktyvos taikymo srities susiaurinimas prieštarauja EŽTT precedentinei teisei, kuria remiantis tokie procesai negali būti atskirti nuo Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto taikymo srities²⁹⁴.

288 Direktyva 2013/48/ES, 3 straipsnio 1 dalis.

289 Išsamus tyrimo veiksmų sąrašas, kurį iš pradžių pasiūlė Europos Komisija, vėliau buvo apribotas atsižvelgiant į kelių valstybių narių prieštaravimus. Žr. Winter, L.B. „The EU Directive on the Right to Access to a Lawyer: A Critical Assessment“: Ruggeri, S. (sud.), *Human Rights in European Criminal Law*, Heidelberg, etc.: Springer, 2015, p. 121–122.

290 Direktyva 2013/48/ES, 3 straipsnio 3 dalies b punktas.

291 *Ten pat*, 3 straipsnio 3 dalies a punktas, 4 straipsnis.

292 *Ten pat*, 3 straipsnio 4 dalis.

293 *Ten pat*, 2 straipsnio 4 dalis.

294 Tokio požiūrio kritiką žr. Peers, S., T. Hervey, J. Kenner, A. Ward. *The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary*, Oxford and Portland: Hart Publishing, 2014, p. 1337–1338. Stekiant išvengti šio prieštaravimo, 14 straipsnyje ir preambulės 13 punkte nustatyta, kad apribojimai turėtų būti taikomi nepažeidžiant valstybių narių įsipareigojimų pagal Konvenciją.

Apibrėžiant teisės akto dalyką ir taikymo sritį, Direktyvoje 2013/48/ES pabrėžiama, kad joje yra išdėstytos būtiniausios taisyklės, kaip pasinaudoti teise turėti advokatą baudžiamajame procese, kuri taikoma „įtariamiesiems arba kaltinamiesiems baudžiamajame procese nuo to momento, kai valstybės narės kompetentingos valdžios institucijos oficialiu pranešimu arba kitu būdu jiems buvo pranešta, kad jie įtariamai arba kaltinami padarę nusikalstamą veiklą, nepriklausomai nuo to, ar jų laisvė atimta“²⁹⁵.

Direktyvoje 2016/1919/ES išdėstytos garantijos, skirtos sulaikytų įtariamųjų ir kaltinamųjų teisei į nemokamą teisinę pagalbą realizuoti, kai jie turi tokią teisę pagal Europos Sąjungos arba nacionalinę teisę arba kai jie dalyvauja atliekant minėtus tyrimo veiksmus (asmens atpažinimą, akistatą ir nusikaltimų atkūrimą). Direktyvos taikymo srities apribojimai yra tokie pat kaip ir Direktyvos 2013/48/ES. Ji taip pat taikoma Europos arešto orderio procedūroms²⁹⁶. Įtvirtinama teisinės pagalbos standartus, Direktyva 2016/1919/ES iš esmės laikosi EŽTT precedentinės teisės²⁹⁷. Panašiai kaip Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktu, Direktyva nustatoma, kad įtariamieji ir kaltinamieji, neturintys pakankamai pajamų, turi teisę į teisinę pagalbą, kai tai reikalinga teisingumo interesams. Direktyvoje ir jos preambulės punktuose bendrai apibrėžti pagrindiniai teisingumo interesai ir teisėsaugos institucijų įgaliojimai veikti taip, kad konkrečiais atvejais būtų užtikrintas šių interesų laikymasis.

Rekomendacijoje dėl pažeidžiamų asmenų yra vos keletas konkrečių procesinių garantijų, taikytinų aptariamai sričiai. Dvi iš jų ypač svarbios. 3 skirsnio 7 dalyje nustatyta *pažeidžiamumo prezumpcija*, taikoma įtariamųjų ir kaltinamųjų, kurie turi rimtų psichologinių, protinių, fizinių ar jutimo sutrikimų, serga psichikos ligomis ar turi kognityvinių sutrikimų, trukdančių jiems suprasti procesą ir veiksmingai jame dalyvauti, atžvilgiu. 3 skirsnio 11 dalyje nurodyta, kad jeigu pažeidžiamas asmuo nesugeba suprasti ir sekti proceso, vadovaujantis Direktyva 2013/48/ES jam *neturėtų* būti suteikta galimybė atsisakyti teisės į advokatą²⁹⁸.

Europos Tarybos ir Jungtinių Tautų teisės aktai

Direktyvų taikymo sritis asmenų atžvilgiu atrodo platesnė negu panašių nuostatų, įtvirtintų Europos žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkte ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto (TPPTP, Paktas) 14 straipsnio 3 dalies d punkte. Toliau panagrinėsime šias nuostatas.

295 Direktyva 2013/48/ES, 1 ir 2 straipsniai. Taip pat žr. direktyvos (ES) 2016/1919 1 ir 2 straipsnius; direktyvos (ES) 2016/800 1 ir 2 straipsnius.

296 Direktyva (ES) 2016/1919, 2 straipsnis.

297 Apie direktyvos taikymo srities ir EŽTT teisės skirtumus žr. toliau.

298 Rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiesiems baudžiamosiose bylose, 3 skirsnio 7 ir 11 daly.

Europos žmogaus teisių konvencijos
6 straipsnio 3 dalis, c punktas

Kiekvienas kaltinamas nusikaltimo padarymu asmuo turi mažiausiai šias teises:
(...)
c) gintis pats arba padedamas savo paties pasirinkto gynėjo arba, jei neturi pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti ir, kai tai reikalinga teisingumo interesams, nemokamai gauti advokato pagalbą.

Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto
14 straipsnio 3 dalis, d punktas

Kiekvienas asmuo, nagrinėjant bet kurį jam pareiktą kaltinimą, visiškos lygybės sąlygomis turi teisę bent į šias garantijas: (...)
d) kad jis būtų teisiamas jam dalyvaujant ir galėtų gintis pats arba padedamas savo pasirinkto gynėjo; jeigu jis neturi gynėjo, jis turi būti informuotas apie teisę turėti gynėją; turėti paskirtą jam gynėją kiekvienu atveju, kai teisingumo interesai to reikalauja, ir kiekvienu atveju nemokamai, kai jis neturi pakankamai lėšų tam gynėjui užmokėti.

Jau pateiktuose tekstuose akivaizdūs direktyvų nuostatų taikymo srities ir pateiktų dviejų tarptautinių sutarčių taikymo srities skirtumai. Teisės, užtikrinamos Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktu ir Pakto 14 straipsnio 3 dalies d punktu, yra suformuluotos kaip **kaltinamųjų** teisės. Tačiau direktyvose kalbama apie abiejų – kaltinamųjų ir įtariamųjų – teises.

Tiesa, EŽTT precedentinėje teisėje „įtariamo“ ir „baudžiamųjų kaltinimų“ sąvokos išplečiamos. Pavyzdžiui, bylose *Šabelnik prieš Ukrainą* (2009) ir *Brusco prieš Prancūziją* (2010) Teismas nusprendė, kad garantijos, numatytos 6 straipsnio 3 dalyje, turėtų būti taikomos, kol asmeniui bus oficialiai pareikšti kaltinimai, jam davus parodymus teisėsaugos institucijai, kuri turi pakankamą pagrindą įtarti šį asmenį įvykdžius nusikaltimą²⁹⁹. Kita vertus, bylos *Hovanesian prieš Bulgariją* sprendime (2010) Teismas nenustatė 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimo, kai parodymai, kuriuos pareiškėjas davė prieš save (jis buvo užsienietis ir prastai mokėjo proceso kalbą) nedalyvaujant advokatui ir nesant jokių įrodymų, kad jis buvo informuotas apie savo teises sulaikius policijai, buvo pripažinti neteisėtais tolesniame ikiteisminiame procese pagal Bulgarijos baudžiamojo proceso kodeksą, nors pareiškėjas šiuos parodymus prieš save pakartotinai davė ir vėliau, dalyvaujant advokatui, ir tada, remiantis šiais pareiškėjo parodymais, buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, o šis asmuo oficialiai pripažintas kaltinamuoju. Teismo nuomone, šiuo atveju „policijos apklausa buvo reikalinga tik norint nustatyti būtinumą pradėti baudžiamąjį procesą“³⁰⁰. Tačiau nekyla abejonių, kad *Hovanesian* byloje antrą kartą duoti parodymai prieš save buvo pirmą kartą duotų parodymų padarinys, atsiradęs iškart po jų.

299 EŽTT, *Šabelnik prieš Ukrainą*, Nr. 16404/03, 2009 m. vasario 19 d. sprendimas, 56–57 pastr.; EŽTT, *Brusco prieš Prancūziją*, Nr. 1466/07, 2010 m. spalio 14 d. sprendimas, 47 pastr.

300 EŽTT, *Hovanesian prieš Bulgariją*, Nr. 31814/03, 2010 m. gruodžio 21 d., 37 pastr. Medžiagos faktų ir nacionalinės teisės sistemos analizė šiame sprendime yra gana nepatenkinama.

Panašioje byloje *Misūris prieš Seibert* (2004) Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas pripažino, kad antrą kartą duotais parodymais prieš save, nors ir duotais po to, kai kaltinamas buvo tinkamai informuotas ir įspėtas, kaip reikalaujama bylos *Miranda prieš Arizoną* sprendime, baudžiamajame procese nebuvo galima remtis, nes „būtų nerealu traktuoti dvi integruotas ir betarpiškai atliktas apklausas kaip savarankiškus epizodus, įvertinant jas kaip savarankiškas vien tik dėl to, kad *Miranda* įspėjimai oficialiai atskiria jas per vidurį“³⁰¹.

Net jeigu ir sutiksime, kad sprendimas *Hovanesian* byloje prieštarauja ir anksčiau, ir vėlesnei Teismo praktikai, šis sprendimas pagrindžia standartą, kuris iki šiol nebuvo aiškiai keičiamas. Kita vertus, akivaizdu, kad pareiškėjas, kuris buvo oficialiai sulaikytas policijos nuovadoje 24 valandoms remiantis informacija, kad įvykdė sunkų nusikaltimą, buvo įtariamasis abiem – ir Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies c punkto, Direktyvų prasme. Taigi šiuo atveju garantijos turėtų būti taikomos.

Savarankiškas teisės į advokatą statusas Direktyvose – dar vienas svarbus Konvencijoje ir direktyvose įtvirtintų standartų skirtumas. Daugelyje sprendimų, pradedant *Imbrioscia prieš Šveicariją* (1993), Teismas konstatavo, kad „6 straipsnis, o ypač 3 dalis, gali būti svarbus iki bylos perdavimo į teismą, kai tikėtina (atsižvelgiant į poveikį), kad buvo grubiai pažeistas bylos nagrinėjimo teisingumas, iš pat pradžių nesilaikant šių nuostatų“³⁰².

Teismas savo precedentinėje teisėje dažnai aiškina šį standartą konstatuodamas, kad buvo pažeistas 6 straipsnio 3 dalies c punktas – ir ne atskirai, bet kartu su 6 straipsnio 1 dalimi. Teismas nekalba apie atskirą 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimą, laikydamas, kad nors šios nuostatos ir nebuvo paisoma, kaltinamojo byla, kaip visuma, buvo išnagrinėta teisingai³⁰³. Bylos *Sarikaya prieš Turkiją* (2004) ir

301 JAV Aukščiausiasis Teismas, *Misūris prieš Seibert*, 542 U.S. 600 (2004), 12 pastr. Byloje *Miranda prieš Arizoną* JAV Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad įtariamojo / kaltinamojo parodymai prieš save, kuriuos jis išsakė policijos apklausos metu, gali būti pripažinti įrodymu baudžiamajame procese tik tuo atveju, jeigu kaltintojas galėtų įrodyti, kad šis asmuo buvo informuotas apie savo teisę pasitarti su advokatu, jeigu būtina, *ex officio*, ir kad abu jie prieš apklausą ir jos metu buvo įspėti apie tai, kad parodymai prieš save gali būti panaudoti prieš įtariamąjį / kaltinamąjį, taip pat apie tai, kad įtariamasis / kaltinamasis supranta šią informaciją ir, jeigu jis atsisako savo teisiu, jis padaro tai savanoriškai (JAV Aukščiausiasis Teismas, *Miranda prieš Arizoną*, 384 U.S. (1966), 467–491 pastr.

302 EŽTT, *Magée prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 28135/95; 2000 m. birželio 6 d. sprendimas, 41 str.; EŽTT, *Brennan prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 39846/98, 2001 m. spalio 16 d. sprendimas, 45 pastr.; EŽTT, *Berliński prieš Lenkiją*, Nr. 27715/95 ir 30209/96, 2002 m. birželio 20 d. sprendimas, 75 pastr.; EŽTT, *Sarikaya prieš Turkiją*, Nr. 36115/97, 2004 m. balandžio 22 d. sprendimas, 64 pastr.; EŽTT, *Vožigov prieš Rusiją*, Nr. 5953/02, 2007 m. balandžio 26 d. sprendimas, 42 pastr.; EŽTT, *Šaman prieš Turkiją*, Nr. 35292/05, 2011 m. balandžio 5 d. sprendimas, 30 pastr.; EŽTT, *Chopenko prieš Ukrainą*, Nr. 17735/06, 2015 m. sausio 15 d. sprendimas, 48 pastr.; EŽTT, *Simeonovi prieš Bulgariją*, Nr. 21980/04, Didžiosios kolegijos 2017 m. gegužės 12 d. sprendimas, 114 str.

303 Šiame neseniai, 2016 m., priimtame sprendime byloje *Ibrahim ir kiti prieš Jungtinę Karalystę* Didžioji kolegija pateikė dešimties veiksnių, į kuriuos reikia atsižvelgti įvertinant procesinių pažeidimų ikiteisminio tyrimo metu įtaką visam baudžiamosios bylos nagrinėjimui, „nebaigtinį sąrašą“ (EŽTT, *Ibrahim ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 50541/08 ir kt., Didžiosios kolegijos 2016 m. rugsėjo 13 d. sprendimas, 274 pastr.). Į šį sąrašą įtraukti įvairūs bylos nagrinėjimo aspektai, tokie kaip įrodymų rinkimas, galimybė juos ginčyti, įrodymų naudojimas, tačiau neatsižvelgiama į tai, ar šiuose veiksmuose dalyvavo advokatas.

Mamac ir kiti prieš Turkiją (2004)³⁰⁴ – tipiniai tokio Teismo požiūrio pavyzdžiai, galioje iki Didžiosios kolegijos sprendimo byloje *Salduz prieš Turkiją*. Po *Salduz* sprendimo tipiniu pavyzdžiu tapo Didžiosios kolegijos 2017 metų sprendimas byloje *Simeonovi prieš Bulgariją*³⁰⁵. Palyginus su Direktyvų deklaruojamais standartais, šis Teismo požiūris sumažino apsaugos lygį. Palaikant tokią Teismo poziciją teigiama, kad neprotinga priemonėms suteikti didesnę reikšmę negu bendrajam tikslui, t. y. teisingam bylos nagrinėjimui³⁰⁶. Tačiau neaišku, kodėl priemonės turėtų prieštarauti tikslui; taip pat neaišku, ar įmanoma iš principo ir *post factum* nustatyti, ar byla buvo išnagrinėta teisingai, jeigu buvo pažeista viena iš pagrindinių proceso sudedamųjų dalių – teisė į advokatą. Toks požiūris leidžia teigti, kad teismo procesas buvo teisingas atsižvelgiant į faktines aplinkybes, kurios atsirado iš pat pradžių neužfikrinus pagrindinės kaltinamojo teisės. Tačiau pareiškėjas buvo išteisintas, o tai reiškia, kad 6 straipsnio 3 dalies c punktas nebuvo pažeistas.

Vis dėlto jeigu teisei advokatą būtų suteikiamas nepriklausomas statusas, tokios aplinkybės neturėtų sukliudyti konstatuoti pažeidimą³⁰⁷. Tokiu atveju jos būtų iš tiesų reikšmingos ne tik bylos kaip visumos nagrinėjimo teisingumo požiūriu, bet ir kitais su baudžiamuoju procesu susijusiais tikslais: siekiant užtikrinti teisę apskųsti sulaikymą, galimybę išvengti netinkamo teisės saugos pareigūnų elgesio ir teisės į pagarbą asmeniniam ir šeimos gyvenimui baudžiamąjį proceso metu pažeidimo. Direktyvoje 2013/48/ES pabrėžiama, kad teisė pasinaudoti advokato pagalba baudžiamajame procese skatina ne tik Konvencijos 6 straipsnio 1 atitinkamų Chartijos nuostatų, bet ir Konvencijos 3, 5 ir 8 straipsnių taikymą³⁰⁸.

Lūžio taškas: Salduz prieš Turkiją

EŽTT Didžiosios kolegijos 2008 m. sprendimas byloje *Salduz prieš Turkiją* yra reikšmingiausias Teismo žingsnis teisės į advokatą plėtimo kryptimi. Tai svarbiausia byla Teismo istorijoje, susijusi su 6 straipsnio 3 dalies c punktu. Pareiškėjas – nepilnametis, sulaikytas policijos pareigūnų įtariant, kad jis dalyvavo kurdų darbininkų partijos antivyriausybiniame demonstracijoje. Kitą dieną jis buvo apklaustas nedalyvuojant advokatui. Prieš apklausą įtariamasis užpildė formą, kurioje buvo pateikti keli paaiškinimai apie jam inkriminuojamus kaltinimus ir jo teisę neduoti parodymų. Apklausos metu įtariamasis prisipažino, kad dalyvavo demonstracijoje ir kitoje neteisėtoje veikoje. Vėliau, įskaitant ikiteisminio tyrimo teisėjo apklausą, kurioje turėjo advokatą, įtariamasis savo parodymų atsisakė. Tačiau jis buvo nuteistas remiantis pirminiu prisipažinimu ir kai kuriais kitais įrodymais. Teismas konstatavo, kad buvo pažeistas Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktas ir 6 straipsnio 1 dalis. Kartu su šia byla Teismas pirmą kartą nustatė standartą, kuris buvo taikomas daugelyje vėlesnių bylų:

„Teismas pripažįsta, kad siekiant išlaikyti pakankamai „veiksmingą praktinę“ teisę į teisingą bylos nagrinėjimą, (...) pagal 6 straipsnio 1 dalies reikalavimą galimybė pasinaudoti advokato pagalba paprastai turėtų būti suteikiama nuo pirmosios įtariamojo apklausos policijoje, jeigu nėra tam tikrų aplinkybių, rodančių, kad dėl įtikinamų priežasčių šią teisę reikėtų apriboti“³⁰⁹.

Reikalavimas leisti pasinaudoti advokato pagalba nuo pirmos įtariamojo apklausos policijoje neabejotinai suteikia šiai teisei nepriklausomą statusą³¹⁰. Laikydamasis Europos Komiteto prieš kankinimą principų, Teismas pabrėžia ankstyvos galimybės pasinaudoti advokato pagalba svarbą siekiant užtikrinti teisingą bylos nagrinėjimą ir išvengti netinkamo pareigūnų elgesio³¹¹. Taip pat Teismas nurodo, kad „gynybinės teisės iš principo bus nepataisomai pažeistos, jeigu inkriminuojantys parodymai, duoti apklausos policijoje metu, nesuteikus galimybės pasinaudoti advokato paslaugomis, taps pagrindu apkaltinamajam nuosprendžiui priimti“³¹².

304 EŽTT, *Sarikaya prieš Turkiją*, 67 pastr.; EŽTT, *Mamac ir kiti prieš Turkiją*, Nr. 29486/95, 29487/95 ir 29853/96, 2004 m. balandžio 20 d. sprendimas, 48 pastr. Abiejose bylose policijos apklausiami pareiškėjai, sulaikyti už sunkius nusikaltimus, priklausančius specialaus valstybės saugumo teismo jurisdikcijai, pateikė parodymus prieš save, nors ir prašė advokato. To meto įstatymuose nebuvo numatyta galimybė pasinaudoti advokato pagalba iškart po sulaikymo už nusikaltimus, priklausančius šio Turkijos teismo jurisdikcijai. Nė vienoje byloje EŽTT nenustatė 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimo.

305 Pareiškėjas šioje byloje nurodė, kad tris dienas po pirmojo sulaikymo, pateikus kaltinimus dėl sunkaus nusikaltimo įvykdymo, jis buvo apklausiamas nedalyvuojant advokatui, nors jo prašė, o prašymas buvo atmestas. Teismas konstatavo, kad negali nuspręsti, kas yra teisingas, tačiau nutarė, kad bet kokiu atveju jis nustatytas, ar nebuvo pažeistas 6 straipsnio 3 dalies c punktas, remdamasis tuo, ar pareiškėjo bylos nagrinėjimas kaip visuma buvo teisingas. Pabaigoje Teismas konstatavo, kad pažeidimo nebuvo, nes bylos nagrinėjimas buvo teisingas, nors nacionaliniai įstatymai, reglamentuojantys kaltinamųjų informavimą apie jų teises ir pasinaudojimą advokato pagalba, daugeliu atveju buvo ar galėjo būti pažeisti.

306 Žr. Lemmens, P. „The right to a fair trial and its multiple manifestations“; Brems E, ir J. Gerards. *Shaping Rights in the ECHR*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013, p. 311–313. Autoriaus, EŽTT teisėjo, nuomone, teisės, įtvirtintos 6 straipsnio 3 dalies c punkte, yra taip pat svarbios, kaip ir teisės, įtvirtintos 6 straipsnio 3 dalies d punkte (teisė dalyvauti apklausiant liudytojus). ES teisėje, kuri sukūrė išsamius teisės į teisingą pagalbą ir teisingą gynybą standartus, bet nesukūrė antrinių teisės aktų, susijusių su liudytojų apklausa baudžiamajame procese, šios teisės, deja, neatrodo lygios.

307 Žr. Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*, Oxford / New York: Oxford University Press, 2006, p. 248–249. Panašią nuomonę taip pat žr. teisėjo Serghides atskirosios nuomonės 57 pastr. byloje *Simeonovi prieš Bulgariją*.

308 Direktyva 2013/48/ES, preambulės 12 p.

309 EŽTT, *Salduz prieš Turkiją*, Nr. 36391/02, Didžiosios kolegijos 2008 m. lapkričio 27 d. sprendimas, 55 pastr. Taip pat žr. EŽTT, *Piščanikov prieš Rusiją*, Nr. 7025/04, 2009 m. rugsėjo 24 d. sprendimas, 70 pastr.; EŽTT, *Laska ir Lika prieš Albaniją*, Nr. 12315/04 ir 17605/04, 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas, 62 pastr.; EŽTT, *Leonid Lazarenko prieš Ukrainą*, Nr. 22313/04, 2010 m. spalio 28 d. sprendimas, 49 pastr.; EŽTT, *Nechiporuk ir Yonkalo*, Nr. 42310/04, 2011 m. balandžio 21 d. sprendimas, 262 pastr.; EŽTT, *Nechto prieš Rusiją*, Nr. 24893/05, 2012 m. sausio 24 d. sprendimas, 102 pastr.; EŽTT, *Todorov prieš Ukrainą*, Nr. 16717/05, 2012 m. sausio 12 d. sprendimas, 76 pastr.; EŽTT, *Gonja prieš Rumuniją*, Nr. 38494/04, 2013 m. spalio 1 d. sprendimas, 63 pastr.; EŽTT, A. T. *prieš Liuksemburgą*, Nr. 30460/13, 2014 m. balandžio 9 d. sprendimas, 63 pastr.; EŽTT, *Turbylev prieš Rusiją*, Nr. 4722/09, 2015 m. spalio 6 d. sprendimas, 96 pastr.; EŽTT, *Borg prieš Maltą*, Nr. 37537/13, 2016 m. sausio 12 d. sprendimas, 57 pastr.

310 Taip pat žr. Lemmens, P. „The right to a fair trial and its multiple manifestations“, . 312.

311 EŽTT, *Salduz prieš Turkiją*, 54 pastr.

312 *Ten pat*, 55 pastr.

Teisės turėti advokatą reikšmę Teismas pagrindė *Dayanan prieš Turkiją* (2009) byloje:

„Kaltinamasis turi teisę iškart po sulaikymo naudotis advokato pagalba, ir ne tik apklausos metu (...). Iš tiesų teisingas bylos nagrinėjimas reiškia, kad kaltinamasis turi gauti visas paslaugas, susijusias su konkrečia teisine pagalba. Šiuo atžvilgiu advokatas turi gebėti be apribojimų užtikrinti pagrindinius šio asmens gynybos aspektus: bylos aptarimą, gynybos organizavimą, kaltinamajam naudingų įrodymų rinkimą, pasiruošimą apklausai, paramą kaltinamajam nelaimėje ir sulaikymo sąlygų patikrinimą“³¹³.

Pareiškėjas šioje byloje nedavė parodymų visą laiką, kol buvo sulaikytas policijos areštinėje, taip pat teismo proceso metu. Jis buvo pripažintas kaltu dėl priklausymo teroristų grupuotei, remiantis kitais įrodymais. Vis dėlto Teismas pripažino, kad buvo pažeistas Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktas ir 6 straipsnio 1 dalis, nes kaltinamajam nebuvo suteikta galimybė pasinaudoti advokato pagalba sulaikymo policijos areštinėje metu.

Sprendimas *Dayanan* byloje reiškia, kad norint konstatuoti 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimą, nebūtina įrodyti, kad advokato nedalyvavimas sulaikius asmenį policijos areštinėje turėjo neigiamą poveikį kaltinamojo interesams, pvz., dėl to, kad kaltinamasis davė parodymus prieš save³¹⁴. Taigi nebūtina nagrinėti, kokį poveikį advokato nedalyvavimas nuo proceso pradžios turėjo tolesniam bylos nagrinėjimo teisingumui. Todėl 6 straipsnio 3 dalies c punktas lyg ir įgyja savarankišką reikšmę.

Vis dėlto pažymėtina, kad šiuo atžvilgiu EŽTT precedentinė teisė po *Dayanan* bylos yra nenuosekli. Viena vertus, Teismas išlaiko *Dayanan* standartą, taikydamas jį daugelyje sprendimų³¹⁵. Bylos *Aras prieš Turkiją* (Nr. 2) sprendime (2014) Teismas pažengia dar toliau, konstatuodamas 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimą situacijoje, kai pareiškėjas, apklausiamas nedalyvaujant advokatui, davė parodymus, kurie nebuvo nukreipti prieš save patį ir kuriuos jis nuosekliai palaikė bylos nagrinėjimo metu, kai jau turėjo galimybę pasinaudoti advokato pagalba³¹⁶. Kita vertus, tuo pat metu daugelyje kitų sprendimų Teismas toliau

atkakliai teigia apie šios teisės ir teisingo bylos kaip visumos nagrinėjimo neatšiejamą ryšį. Nukrypimas nuo *Dayanan* ir *Aras* sprendimų standarto labiausiai matomas Didžiosios kolegijos sprendime *Simeonovi prieš Bulgariją* byloje.³¹⁷ Šis sprendimas, atrodo, sugrąžino Teismo standartą buvusį iki *Salduz* bylos. Jame teismas suteikė teisei į advokatą ikiteisminio tyrimo metu tik instrumentinę reikšmę – anot Teismo, šios teisės paskirtis yra padėti „teisingai išnagrinėti bylą kaip visumą“, ir dėl to yra leidžiami jos gana platūs apribojimai³¹⁸.

313 EŽTT, *Dayanan prieš Turkiją*, Nr. 7377/03, 2009 m. spalio 13 d. sprendimas, 32 pastr.

314 Plg. Reid, K. *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*, London: Sweet & Maxwell, 2012, p. 188.

315 Žr. EŽTT, *Adamkiewicz prieš Lenkiją*, Nr. 54729/00, 2003 m. kovo 2 d. sprendimas, 32 pastr.; EŽTT, *Hovanesian prieš Bulgariją*, 34 pastr.; EŽTT, *Šamardakov prieš Rusiją*, Nr. 13810/04, 2015 m. balandžio 30 d. sprendimas, 164 pastr.; EŽTT, *Širghi prieš Rumuniją*, Nr. 19181/09, 2016 m. gegužės 24 d. sprendimas, 41 pastr.

316 EŽTT, *Aras prieš Turkiją* (Nr.2), Nr. 15065/07, 2014 m. lapkričio 18 d. sprendimas. Žr. teisėjų Spano ir Lemmens atskirąją nuomonę šioje byloje, kuri aiškiai parodo Teismo skilimą. Požiūris, kuriuo grindžiama ši atskiroji nuomonė, po pustrėčių metų taps vyraujančiu Teismo standartu Didžiosios kolegijos 2017 m. bylos *Simeonovi prieš Bulgariją* sprendime.

317 Žr. ankstesnę 35 išnašą.

318 Žr. penkių iš 17 Teismo teisėjų kategoriškas atskiras nuomones.

TEISĖ Į GYNYBA

Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktu ir Pakto 14 straipsnio 3 dalies d punktu užtikrinamos dvi pagrindinės teisinės gynybos baudžiamajame procese formos: gynyba asmeniui pačiam arba gynyba pasinaudojant advokato pagalba. Pastaroji gali būti įgyvendinama kaltinamajam pasisamdant advokatą, kompetentingoms valdžios institucijoms paskiriant advokatą tam tikromis sąlygomis arba derinant samdyto ir paskirto advokato paslaugas.

Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto Bendrajame komentare Nr. 32 pabrėžiama, kad minėtos dvi teisinės gynybos formos „nėra tarpusavyje nesuderinamos“³¹⁹. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas savo ruožtu teikia didelę reikšmę teisei gintis pačiam. Bylos *Faretta prieš Kaliforniją* sprendime (1975) Aukščiausiasis Teismas nurodo, kad „kaltinamojo vertimas naudotis teisine pagalba, kai jis to nepageidauja, pažeidžia pagrindinę asmens teisei gintis pačiam, jeigu jis tikrai to nori“. Teismas taip pat pabrėžia, kad advokatas, kaip ir kitos gynybos priemonės, užtikrinamos Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucijos šešta pataisa, „turi būti pagalba jos pageidaujančiam teisiamajam, o ne Valstijos organas, įterptas tarp jo paslaugų nepageidaujančio teisiamojo ir pastarojo teisės gintis pačiam“³²⁰.

Ankstyvojoje precedentinėje teisėje, byloje *Pakelli prieš Vokietiją* (1983), EŽTT pripažino, kad pagal Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto nuostatą reikalaujama, jog kaltinamasis „kuris nepageidauja gintis pats, turi turėti galimybę savo nuožiūra pasinaudoti teisine pagalba; jeigu jis neturi užtektinai lėšų susimokėti už šią pagalbą, jis turi teisę pagal Konvenciją gauti ją nemokamai, kai to reikalauja teisingumo interesai“³²¹.

Savo ruožtu Europos žmogaus teisių komisija konstatavo, kad „jeigu kaltinamajam atstovauja advokatas, kaltinamasis paprastai turėtų įgyvendinti savo procesines teises per jį“³²². Kai kurie apžvalgininkai nekritikuoja požiūrio, kai vietoj šių dviejų teisių tarpusavio papildomumo pabrėžiamas jų nesuderinamumas, netgi priešingai – ši požiūrį palaiko. Pavyzdžiui, J. Fawcett teigia, kad, jeigu kaltinamajam atstovauja advokatas, kaltinamasis „pagal 6 straipsnį negali reikalauti teisės asmeniškai dalyvauti nagrinėjant bylą bet kuriuo proceso metu“³²³. Tačiau

šis požiūris kritikuojamas, o kai kurie kritikai tai vadina netgi „nesusipratimu“ ir pabrėžia, kad prašymas pasitelkti gynėją nereiškia teisės į gintis pačiam atsisakymo, bet reiškia pageidavimą, kad gynybai vadovautų profesionalus gynėjas³²⁴. Kiti aiškina, kad 6 straipsnio 3 dalies c punktas, kuriuo kaltinamajam užtikrinama teisė dalyvauti liudytojo apklausoje, nesuteikia teisės į asmeninį dalyvavimą ir asmeninę gynybą bylos nagrinėjimo metu³²⁵. Jeigu bylos nagrinėjimo metu teisiamojo gynybinė padėtis prieštarauja jo teisėto atstovo gynybinei padėčiai, nacionalinis teismas turėtų teikti pirmenybę teisiamojo pozicijai³²⁶.

Kol kas EŽTT praktika dėl teisės į gintis pačiam atrodo griežtesnė už ŽTK praktiką. Tai labiausiai matyti *Correia de Matos prieš Portugaliją* byloje, kurią peržiūrėjo ir Teismas, ir Komitetas. Bylos esmė: pareiškėjui – kvalifikuotam auditoriui ir teisininkui, kuris buvo kaltinamas įžeidęs teisėją, – buvo neleista gintis pačiam. Pirmosios instancijos teismas prieš pareiškėjo valią paskyrė advokatą, kuriuo pareiškėjas nepasitikėjo. EŽTT netenkino pareiškėjo prašymo kaip akivaizdžiai nepagrįsto ir pripažino, kad sprendimas, ar leisti teisiamajam, kuris yra teisininkas, gintis pačiam, ar pasitelkiant gynėją, priklauso valstybių narių diskrecijai – tik jos gali priimti objektyvų sprendimą, atsižvelgdamos į teisingumo interesus³²⁷.

Po EŽTT sprendimo ši byla buvo perduota ŽTK. Priešingai negu EŽTT, Komitetas priėmė sprendimą Maltos naudai. Pirmiausia Komitetas konstatavo, kad advokato, kuriuo teisiamasis nepasitikėjo, paskyrimas yra nepriimtinas ir galimai žalingas teisiamojo interesams³²⁸. Be to, nors kai kuriais atvejais ir būtų galima sutikti su gynėjo paskyrimu prieš teisiamojo valią, veiksmas, kuris suvaržo teisiamojo teisę gintis pačiam, turėtų būti pagrįstas objektyviu ir pakankamai rimtu tikslu. Šioje byloje Komitetas tokio tikslo nenustatė. Komitetas, be kita ko, atsižvelgė į palyginti nereikšmingą pažeidimo pobūdį ir teisiamojo kvalifikaciją³²⁹.

Neatsižvelgdamas į skirtingus EŽTT ir ŽTK standartus, Komitetas apskritai neatmetė galimybės paskirti baudžiamajame procese advokatą prieš kaltinamojo valią. Tarptautinis baudžiamasis tribunolas buvusiai Jugoslavijai laikosi to paties požiūrio. Priešingai teisiamųjų pageidavimui gintis patiems, tribunolas paskyrė advokatus, kai tai buvo būtina teisingumo interesams, pavyzdžiui, dėl teisiamojo

319 ŽTK, *Bendrasis komentaras Nr. 32: 14 straipsnis „Teisė į lygybę prieš teismo institucijas ir į teisingą bylos nagrinėjimą“*, CCPR/C/GC/32, 2007 m. rugpjūčio 23 d., 37 pastr.

320 JAV Aukščiausiasis Teismas, *Faretta prieš Kaliforniją*, 422 U.S. 806 (1975), 807.

321 EŽTT, *Pakelli prieš Vokietiją*, 31 pastr.

322 EŽTK, *X. prieš Austriją*, Nr. 7138/75, 1977 m. liepos 5 d. sprendimas.

323 Fawcett, J.E.S. *The Application of the European Convention on Human Rights*, 2-as leidimas, Oxford: Clarendon Press, 1987, p. 190. Taip pat žr. Velu, J., R. Ergec. *Convention européenne des droits de l'homme*, 2-as leidimas, Brussels: Bruylant, 2014, p. 607; Reid, K. *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*, p. 187.

324 Garlicki, L. (sud.). *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, I tomas, Warszawa: C.H. Beck, 2010, p. 428; Spronken, T. ir kt. *EU Procedural Rights in Criminal Proceedings*, Antwerp/Apeldoorn/Portland: Maklu, 2009, p. 28.

325 Reed, R., J. Murdoch. *Human Rights Law in Scotland*, 3-as leidimas, Haywards Heath: Bloomsbury Professional, 2011, p. 688.

326 Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*, p. 264.

327 EŽTT, *Correia de Matos prieš Portugaliją*, Nr. 48188/99, 2001 m. lapkričio 15 d. sprendimas.

328 ŽTK, *Correia de Matos prieš Portugaliją*, Nr. 1123/2002, 2006 m. kovo 28 d. nuomonė, 7.3 pastr.

329 *Ten pat*, 7.5 pastr. Šiuo metu to paties pareiškėjo pateiktas prašymas EŽTT, kuriame išdėstyti panašūs faktai, perduotas Didžiajai kolegijai.

blogos sveikatos būklės arba tada, kai teisišiamasis nuolat trukdė tinkamai ir operatyviai nagrinėti baudžiamąją bylą³³⁰.

Teisė dalyvauti nagrinėjant bylą

Teisė gintis pačiam yra glaudžiai susijusi su asmens teise dalyvauti bet kuriuo metu nagrinėjant bylą, t. y. visuose baudžiamąjo proceso etapuose. Kai kuriais atvejais ši teisė yra neatsiejama teisės į viešą bylos nagrinėjimą, numatytą Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje, dalis. EŽTT nustatė bendrąjį principą, kad „šio straipsnio dalykas ir tikslas, kaip visuma, rodo, kad asmuo, kuriam „pareikšti kaltinimai padarius nuskalstamą veiktą“, turi teisę dalyvauti nagrinėjant bylą“³³¹. Vis dėlto EŽTT leido apriboti teisę asmeniui dalyvauti ir pačiam gintis nagrinėjant bylą. Kalba eina apie tokius atvejus, kai teisišiamasis nesilaiko taisyklių teismo posėdžių salėje, atrodo apsvaigęs ar rodo agresiją kitų dalyvių atžvilgiu. Tokiais atvejais Strasbūro teismo praktika leidžia pašalinti teisišiamąjį iš teismo posėdžių salės ir tęsti bylos nagrinėjimą jam nedalyvaujant³³².

Bylos nagrinėjimas *in absentia* yra kitas leistinas teisės gintis pačiam apribojimo pavyzdys. Ir EŽTT, ir Komisijos precedentinėje teisėje šis apribojimas leidžiamas teisingumo interesais, kurie nacionalinėse baudžiamosios teisės sistemose paprastai susiję su senaties terminų laikymusi ir įrodymų praradimo pavojumi³³³. Vis dėlto bylos nagrinėjimas kaltinamajam nedalyvaujant galimas tik tam tikromis sąlygomis, išvardytomis Bendrajame komentare Nr. 32:

„Teismo procesas nedalyvaujant kaltinamajam gali būti leidžiamas tik tam tikromis aplinkybėmis, atsižvelgiant į tinkamo teisingumo vykdymo interesus, t. y., jeigu kaltinamieji, nors ir buvo gerokai iš anksto informuoti apie bylos nagrinėjimą, atsisakė pasinaudoti savo teise dalyvauti nagrinėjant bylą. Toks bylos nagrinėjimas suderinamas su 14 straipsnio 3 dalies d punktu tik tuo atveju, jeigu buvo imtasi reikiamų priemonių, kad kaltinamieji būtų laiku iškvieisti į bylos nagrinėjimą ir iš anksto informuoti apie bylos nagrinėjimo laiką bei datą, taip pat buvo paprašyta, kad jie dalyvautų nagrinėjant bylą“³³⁴.

330 Išsamiau apie tribunolo precedentinę teisę žr. Kay, S. G. Higgins. *The Right of Self-Representation – The Lawyers in the Eye of the Storm*, International Criminal Law Bureau, 2010: <http://www.internationalcrlawbureau.com/blog/wp-content/uploads/2010/08/Lawyers-Self-Representation-Kay-Higgins.pdf>.

331 EŽTT, *Colozza prieš Italiją*, Nr. 9024/80, 1985 m. vasario 12 d. sprendimas, 27 pastr. Taip pat žr. EŽTT, *Hermi prieš Italiją*, Nr. 18114/02, Didžiosios kolegijos 2006 m. spalio 18 d. sprendimas, 59 pastr. ir vienas iš naujesnių EŽTT sprendimų: *Arps prieš Kroatiją*, Nr. 23444/12, 2016 m. spalio 25 d. sprendimas, 28 pastr.

332 Žr., pavyzdžiui, EŽTK, *X. prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 8386/78, 1980 m. spalio 9 d. sprendimas.

333 EŽTT, *Colozza prieš Italiją*, 29 pastr.

334 ŽTK, *Bendrasis komentaras Nr. 32*, 36 pastr.

*EŽTT taip pat įpareigoja teismus suteikti teisinę pagalbą kaltinamajam, kai byla nagrinėjama in absentia*³³⁵.

Neleisti gynėjui dalyvauti nagrinėjant bylą dėl to, kad kaltinamasis atsisakė atvykti į teismą, yra nepriimtina³³⁶. Teismo praktikoje taip pat reikalaujama, kad asmeniui, kuris buvo nuteistas nagrinėjant bylą jam nedalyvaujant, vėliau būtų suteikta galimybė atnaujinti procesą jam dalyvaujant ir suteikiant visas teisingo bylos nagrinėjimo garantijas. Priešinga situacija reikštų teisingumo neužtikrinimą³³⁷. Tačiau teisingumas užtikrinamas ir Konvencijos 6 straipsnis nepažeidžiamas, jeigu kaltinamasis dalyvauja ikiteisminiame tyrime ir jam pasibaigus ir žino apie kaltinimus, bet atsisako dalyvauti toliau nagrinėjant bylą, o vėliau jo prašymas iš naujo nagrinėti bylą atmetamas. Teismo nuomone, tokiu atveju „pareiškėjas sukūrė situaciją, kurioje jis negalėjo būti informuotas apie baudžiamąją bylą ir dalyvauti ją nagrinėjant“³³⁸.

Teisė dalyvauti apeliaciniame procese

Valstybių pozityvūs įpareigojimai užtikrinti kaltinamojo asmeninį dalyvavimą ir asmeninę gynybą įvairiose baudžiamosios bylos teismo etapo stadijose yra skirtingi. Įpareigojimai yra griežčiausi ikiteisminio tyrimo metu. EŽTT keletą kartų yra pabrėžęs, kad „asmeninis teismo dalyvavimas apeliaciniame procese ne toks svarbus (...) kaip ikiteisminiame bylos nagrinėjime“³³⁹. Apibrėždamas kaltinamojo dalyvavimo apeliaciniame procese būtinumą, Teismas atsižvelgia į bylos rūšį, bylos išnagrinėjimo pirmojoje instancijoje išsamumą, galimybę išsamiai peržiūrėti bylą apeliaciniame instancijoje³⁴⁰, tai, kuo apeliantas rizikuoja, t.

335 EŽTT, *Sejdovic prieš Italiją*, Nr. 56581/00, Didžiosios kolegijos 2006 m. kovo 1 d. sprendimas, 93 pastr.

336 EŽTT, *Van Geyselghem prieš Belgiją*, Nr. 26103/95, Didžiosios kolegijos 1999 m. sausio 21 d. sprendimas, 34 pastr.

337 *Ten pat*, 82 pastr. Taip pat žr. EŽTT, *Somogyi prieš Italiją*, Nr. 67972/01, 2004 m. gegužės 18 d. sprendimas, 66 pastr.; *TT, Demebukov prieš Bulgariją*, Nr. 68020/01, 2008 m. vasario 28 d. sprendimas, 45 pastr.; EŽTT, *Stoyanov prieš Bulgariją*, Nr. 39206/07, 2012 m. sausio 31 d. sprendimas, 35 pastr.; EŽTT, *Stoyanov-Kobuladze prieš Bulgariją*, Nr. 25714/05, 2014 m. kovo 25 d. sprendimas, 36 pastr.; EŽTT, *Coniac prieš Rumuniją*, Nr. 56581/00, 2015 m. spalio 6 d. sprendimas, 49 pastr.; EŽTT, *Gyuleva prieš Bulgariją*, Nr. 38840/08, 2016 m. birželio 9 d. sprendimas, 37 pastr.

338 EŽTT, *Demebukov prieš Bulgariją*, 57 pastr.

339 EŽTT, *Kamasinski prieš Austriją*, Nr. 9783/82, 1989 m. gruodžio 19 d. sprendimas, 106 pastr.; EŽTT, *Belziuk prieš Lenkiją*, Nr. 23103/93, 1998 m. kovo 25 d. sprendimas, 37 pastr.; EŽTT, *Samochvalov prieš Rusiją*, Nr. 3891/03, 2009 m. vasario 12 d. sprendimas, 43 pastr.; EŽTT, *Sibgatullin prieš Rusiją*, Nr. 32165/02, 2009 m. balandžio 23 d. sprendimas, 34 pastr.; EŽTT, *Konono prieš Rusiją*, Nr. 41938/04, 2011 m. sausio 27 d. sprendimas, 32 pastr.; EŽTT, *Abdulgadirov prieš Azerbaidžaną*, Nr. 24510/06, 2013 m. birželio 20 d. sprendimas, 34 p.; *Faig Mammadov prieš Azerbaidžaną*, Nr. 60802/09, 2017 m. sausio 26 d. sprendimas, 27 pastr.

340 Jeigu nacionaliniai teisės aktai leidžia aukštesnės instancijos teismui peržiūrėti faktines ir teises aplinkybes, peržiūrėti bylą kaltinamasis būtinai turėtų dalyvauti asmeniškai. Šio reikalavimo išimtis Teismo precedentinėje teisėje yra smulkūs nusizengimų bylos, kuriose „nekilojamųjų klausimų dėl faktų ar teisinių dalykų, kurie, remiantis bylos medžiaga, galėjo būti išspręsti netinkamai“ (EŽTT, *Fejde prieš Švediją*, Nr. 12631/87, 1991 m. spalio 29 d. sprendimas, 33 pastr.).

y. kaltinamojo padėties pablogėjimo apeliacinėje instancijoje galimybę (*reformatio in peius*), ir kaltinimą palaikančios šalies dalyvavimą apeliacinėje instancijoje³⁴¹. Bylos *Monnell ir Morris prieš Jungtinę Karalystę* (1987) sprendime EŽTT, atsižvelgęs į bylos rūšį ir pareiškėjo galimybę tikėtis *sėkmingos bylos baigties, nurodė*, kad 6 straipsnio 3 dalies c punktas nebuvo pažeistas. Teismas pripažino, kad „atsižvelgiant į aplinkybes, teisingumo ir nešališkumo interesus visiškai atitiktų pareiškėjams sudaryta galimybė pateikti atitinkamus argumentus ir motyvus raštu“³⁴².

Minėtais veiksniais – ir kiekvienu atskirai, ir visais bendrai – galima arba negalima pagrįsti Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimo. Štai byloje *Kremzow prieš Austriją* (1993) EŽTT nustatė pažeidimą vien dėl to, kad pareiškėjas neturėjo galimybės gintis asmeniškai Aukščiausiąjame Teisme, kuris nagrinėjo tik bausmės griežtumo klausimą, neatsižvelgdamas į tai, kad pareiškėjas buvo pateikęs ir daugiau klausimų, kuriuos sprendžiant jo dalyvavimas nebūtinas³⁴³. Kita vertus, byloje *Belziuk prieš Lenkiją* (1998) Teismas nustatė 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimą, nes pareiškėjui nebuvo suteikta galimybė apeliacinės instancijos teisme gintis asmeniškai. Pažeidimas buvo nustatytas dėl trijų aspektų: apeliacinis teismas peržiūrėjo ir teises, ir faktines bylos aplinkybes; buvo nustatyta pareiškėjo rizika byloje – gresianti kelerių metų laisvės atėmimo bausmė; kaltinimą palaikanti šalis dalyvavavo apeliacinės instancijos teisme³⁴⁴. Ir trečia, byloje *Meffah ir kiti prieš Prancūziją* (2002) EŽTT nenustatė 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimo, kai pareiškėjams nebuvo leista asmeniškai kreiptis į kasacinį teismą po to, kai jų bylą peržiūrėjo du teismai, tinkamai laikydamiesi visų teisingo bylos nagrinėjimo principų ir procedūrų; tačiau kasacinis teismas galėjo peržiūrėti tik teises bylos aplinkybes, šiame procese dalyvaujant profesionaliems advokatams. Teismo nuomone, profesionalių advokatų išimtinę teisę pasisakyti kasaciniame teisme galima pagrįsti ypatingu proceso kasacinėje instancijoje pobūdžiu³⁴⁵. Jeigu nacionalinės baudžiamosios teisės sistemos reikalauja, kad kaltinamajam atstovautų advokatas, tačiau kaltinamasis neturi finansinės galimybės jo pasisamdyti, advokatas turi būti suteikiamas nemokamai, kai tai reikalinga teisingumo interesams³⁴⁶.

341 Gera ir išsami atitinkamų veiksmų santrauka, remiantis Strasbūro organų precedentine teise, pateikiama čia: Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*, p. 257–261.

342 EŽTT, *Monnell ir Morris prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 9562/81 ir 9818/82, 1987 m. kovo 2 d. sprendimas, 68 pastr.

343 Žr. EŽTT, *Kremzow prieš Austriją*, Nr. 12350/86, 1993 m. rugsėjo 21 d. sprendimas, 65–69 pastr.

344 EŽTT, *Belziuk prieš Lenkiją*, Nr. 23103/93, 1998 m. kovo 25 d. sprendimas, 38–39 pastr.

345 EŽTT, *Meffah ir kiti prieš Prancūziją*, Nr. 32911/96, 35237/97 ir 34595/97, Didžiosios kolegijos 2002 m. liepos 26 d. sprendimas, 47 pastr.

346 Plg. Van Dijk, P., F. van Hoof, A. van Rijn, L. Zwaak (sud.), *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, 4-as leidimas, Antwerpen / Oxford: Intersentia, 2006, p. 638.

Gynybinių argumentų naudojimo apribojimai

Bylos *Brandstetter prieš Austriją* (1991) sprendime EŽTT pabrėžė, kad teisės gintis pačiam įgyvendinimas nereiškia leidimo naudoti bet kokius argumentus, įskaitant užgaulius ar šmeižkiškus pasisakymus kitos šalies ar kitų proceso dalyvių atžvilgiu. Ši byla susijusi su pareiškėju, kuris, įgyvendindamas savo teisę į asmeninę gynybą, buvo nuteistas už šmeižtą. Teismas nenustatė 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimo, pareiškdamas:

„Asmenų, kuriems pateikti kaltinimai padarius baudžiamąją veiką, teisės į gynybą idėja būtų iškreipta, jeigu darytume prielaidą, kad šių asmenų negalima patraukti baudžiamojon atsakomybėn už tai, kad jie, įgyvendindami šią savo teisę, tyčia sukelia klaidingus įtarimus dėl liudytojų ar kitų procese dalyvaujančių asmenų galimai baustino elgesio“³⁴⁷.

Žinoma, teisės į gynybą apribojimas naudojant teisėtas priemones taikomas ne tik asmeninei gynybai, bet ir procesiniams atstovams. Vis dėlto sankcijos už neteisėtą priemonių naudojimą turi būti proporcingos³⁴⁸. Priešingu atveju tai turės įtakos ir kaltinamojo teisėms, ir galimai kitoms jo kaip žmogaus teisėms, pavyzdžiui, saviraiškos laisvei.

347 EŽTT, *Brandstetter prieš Austriją*, Nr. 11170/84, 12876/87 ir 13468/87, 1991 m. rugpjūčio 28 d. sprendimas, 52 pastr.

348 *Ten pat*, 53 pastr.

TEISĖ TURĖTI ADVOKATĄ

Teisė į savo pasirinkto gynėjo teisinę pagalbą ir teisinę gynybą reiškia galimybę kaltinamajam savo ar artimųjų lėšomis pasisamdyti advokatą/gynėją, kuris kaltinamojo vardu dalyvautų nagrinėjant bylą. Europos šalyse gynėjas dažniausiai būna advokatas, nors juo gali būti ir kiti asmenys. Teisinė pagalba reiškia, kad gynėjas turi turėti pakankamai teisinių žinių, kad galėtų veiksmingai dalyvauti teisminėse procedūrose³⁴⁹. Taigi visiškai teisėta yra neleisti asmeniui, neturinčiam reikiamo teisinio išsilavinimo, dalyvauti nagrinėjant bylą, jeigu teisiamasis gynėju pasirenka tik šį vienintelį asmenį³⁵⁰.

ŽTK praktikoje yra nemažai bylų, kai ir pirmosios³⁵¹, ir apeliacinės³⁵² instancijos teismuose kaltinamiesiems, kurie turėjo lėšų pasisamdyti savus advokatus, vietoje to buvo paskirti valstybės paskirti advokatai. Tokiose bylose Komitetas paprastai nustato Pakto 14 straipsnio 3 dalies d punkto pažeidimą. Bylos *Domukovsky ir kiti prieš Gruziją* sprendime (1998) Komitetas pažvelgia dar giliau, pripažindamas, kad bylos nagrinėjimo procese, kur galimas mirties bausmės paskyrimas, kaltinamojo negalima versti priimti *ex-officio* advokato paslaugų³⁵³. Ir nors Komiteto požiūris dėl šios nuostatos laikymosi nėra nuoseklus, sprendimu pabrėžiama, kokia svarbi yra teisė į pagalbą, teikiamą paties teisiamojo pasirinkto gynėjo. Panašų požiūrį išsakė Stefanus Trechselis (Stefan Trechsel), pavadindamas teisę į teisinę gynybą, kurią teikia savo pasirinktas advokatas, „praktiškai absoliučia teise“ ir neabejotinai geriausia iš trijų alternatyvų, siūlomų pagal Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktą³⁵⁴.

EŽTT precedentinė teisė šiuo atžvilgiu atrodo gerokai griežtesnė negu Komiteto. Jau ankstyvuosiuose sprendimuose Teismas (o anksčiau – Komisija) numatė galimybę teisingumo interesais apriboti kaltinamojo teisę pasirinkti advokatą. Byloje *Engel ir kiti prieš Nyderlandus* (1976) EŽTT pasisakė, kad teisinė pagalba, suteikta pareiškėjams ginkluotose pajėgose vykdomose drausminėse procedūrose, kurias pagal Konvenciją galima laikyti baudžiamosiomis, atitinka 6 straipsnio 3 dalies c punkto reikalavimus, net jeigu ji ribojama tik teisinėmis bylos aplinkybėmis, o faktinių aplinkybių išaiškinimas paliekamas pareiškėjams

pagrindžiant, kad šios aplinkybės „labai paprastos“³⁵⁵. Šis ribotas požiūris buvo pagrįstai kritikuojamas³⁵⁶. Kitoje byloje Komisija nustatė, kad gerai žinomų teroristinės Raudonosios Armijos frakcijos lyderių byloje taikytas advokatų skaičiaus apribojimas iki trijų atitinka 6 straipsnio 3 dalies c punktą. Šį ribojimą keliems advokatams dalyvauti teismo procese Komisija pagrindė poreikiu subalansuoti dviejų priešingų proceso šalių interesus, taip pat aplinkybe, kad kai kuriems iš pašalintų advokatų buvo pareikšti baudžiamieji kaltinimai, pripažįstant juos kaltinamųjų bendrininkais. Komisija taip pat atsižvelgė į bylos kaip visumos nagrinėjimo teisingumą ir konstatavo, kad, nepaisant ribojimų, byla buvo išnagrinėta teisingai³⁵⁷.

Jau ankstyvojoje praktikoje Komisija atmetė galimybę advokatams bylos nagrinėjimo procese veikti tarsi akliems savo klientų tarpininkams. Byloje *X. prieš Šveicariją* (1981) ji pripažino, kad Konvencija neužtikrina kaltinamiesiems teisės reikalauti iš savo advokatų tokios gynybinės pozicijos, kokia pastariesiems yra nepriimtina, ypač atsižvelgiant į aplinkybę, kad bylos nagrinėjimo metu klientas turėjo galimybę kreiptis į teismą asmeniškai³⁵⁸.

Bylos *Croissant prieš Vokietiją* sprendimas (1992) – svarbiausias sprendimas, atspindintis EŽTT požiūrį dėl advokato pasirinkimo ribojimo. Pareiškėjas yra advokatas, 1976 metais apkaltintas Raudonosios Armijos frakcijos rėmimu. Bylą nagrinėjo Štutgarto apygardos teismas. Iš pradžių pareiškėjas pasirinko du advokatus, kurie anksčiau kaip jo atstovai neužsiėmė praktine veikla Štutgarte. Vėliau teismas paskyrė juos pareiškėjo *ex officio* gynėjais. Be to, teismas paskyrė trečią advokatą, kuris jau vykdė praktinę veiklą Štutgarte. Pareiškėjas iš pat pradžių paprašė šiam paskyrimui, pagrįsdamas jo ir gynėjo politinių pažiūrų skirtumais, ir paprašė paskirti kitą advokatą. Savo ruožtu trečiasis *ex officio* advokatas taip pat paprašė atleisti jį nuo prievolės atstovauti pareiškėjui. Teismas atmetė abu prašymus, pagrįsdamas tuo (kaip ir aukštesnės instancijos teismai, kuriems buvo apskųstas atmetimas), kad, atsižvelgiant į trečio advokato kvalifikaciją ir į faktą, kad Štutgarte, kur nagrinėjama byla, jis turi savo biurą, jį paskirti buvo būtina vadovaujantis veiksmingos kaltinamojo gynybos ir operatyvaus bylos nagrinėjimo interesais. Teismas nerado jokių įrodymų, kad kaltinamasis arba jo pasirinkti advokatai būtų bandę manipuliuoti bylos nagrinėjimu. Pareiškėjas buvo pripažintas kaltu ir nuteistas dvejų metų ir šešių mėnesių laisvės atėmimo bausme, taip pat jam priteista apmokėti išlaidas trims *ex officio* advokatams, įskaitant ir prieš jo valią paskirtą advokatą. EŽTT nenustatė 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimo – nei kalbant

349 Žr. Harris, D.J., M. O’Boyle, E.P. Bates, C.M. Buckley ir kt., *Law of the European Convention on Human Rights*, 3-as leidimas, Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 478.

350 EŽTT, *Mayzit prieš Rusiją*, Nr. 63378/00, 2005 m. sausio 20 d. sprendimas, 68 pastr. Šioje byloje pareiškėjas, būdamas kaltinamuoju, paprašė, kad jo gynėjomis būtų jo mama ir sesuo – abi be teisinio išsilavinimo. Šį prašymą valstybė atmetė, o EŽTT nenustatė 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimo.

351 Žr., pavyzdžiui, ŽTK, *López Burgos prieš Urugvajų*, Nr. 52/1979, 1981 m. liepos 29 d. nuomonė; ŽTK, *Juan Larrañaga prieš Filipinus*, Nr. 1421/2005, 2006 m. liepos 24 d. nuomonė; ŽTK, *Ismailov prieš Uzbekistaną*, Nr. 1769/2008, 2011 m. kovo 25 d. nuomonė.

352 ŽTK, *Pinto prieš Trinidadą ir Tobagą*, Nr. 232/1987, 1989 m. liepos 18 d. nuomonė.

353 ŽTK, *Domukovsky ir kiti prieš Gruziją*, Nr. 23/1995 ir kt., 1998 m. balandžio 6 d. nuomonė, 18.9 pastr.

354 Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*, p. 266.

355 EŽTT, *Engel ir kiti prieš Nyderlandus*, Nr. 5100/71 ir kt., 1976 m. birželio 8 d. sprendimas, 91 pastr.

356 Velu, J., R. Ergéc. *Convention européenne des droits de l’homme*, p. 606. Autoriaus nuomone, „tai panašu į teigimą, kad kaltinamasis praranda teisę būti atstovaujamas advokato visada, kai valdžios institucijos mano, kad jis sugebės apsiginti pats“. Panaši kritika išsakyta ir čia: Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*, p. 267.

357 EŽTK, *Enslin, Baader ir Raspe prieš Vokietiją*, Nr. 7572/76, 7586/76 ir 7587/76, 1978 m. liepos 8 d. sprendimas.

358 EŽTK, *X. prieš Šveicariją*, Nr. 9127/80, 1981 m. spalio 6 d. sprendimas.

apie *ex officio* advokato paskyrimą prieš kaltinamojo valią, nei dėl to, kad jam buvo priteista sumokėti už šio advokato paslaugas. Teismo nuomone, nacionalinių teismų argumentai dėl trečiojo advokato paskyrimo buvo tinkami ir pakankami³⁵⁹. Taip pat teismas pripažino, kad reikalavimas kaltinamajam sumokėti visus mokesčius už *ex officio* advokatus neturėjo jokios įtakos bylos nagrinėjimo teisingumui pagal Konvencijos 6 straipsnį³⁶⁰.

Teismo požiūris *Croissant* byloje išeiškia du teisės į savo pasirinkto gynėjo teisinę gynybą aspektus: kliento **subjektyvųjį** pasitikėjimą advokatu ir įsitikinimą, kad pasirinktas advokatas sugebės užtikrinti klientui tinkamą gynybą, ir **objektyvųjį** teisingumo interesą, kuris reiškia, kad advokatą skirianti institucija įvertina, ar jis turi reikiamą kvalifikaciją atsižvelgiant į bylos sudėtingumą, taip pat įvertina proceso spartumo reikalavimus ir tinkamą bylos nagrinėjimo organizavimą. *Croissant* byloje Teismas mažai paisė pirmojo aspekto ir toks jo požiūris neigiamai paveikė pačią teisės esmę, asmens galimybę *pasirinkti* advokatą. Be to, klientas pats buvo kvalifikuotas teisininkas, kuris tikriausiai galėjo pagrįstai nuspręsti dėl advokato pasirinkimo, atsižvelgdamas ir į savo poreikius nagrinėjant bylą, ir į pasirinkamo advokato kvalifikaciją.

Teisės apribojimai

Salduz bylos sprendime EŽTT pabrėžė, kad teisė gauti advokato pagalbą iškart po sulaikymo gali būti apribota, jeigu, atsižvelgiant į tam tikras kiekvienos bylos aplinkybes, tam nustatomos „įtikinamos priežastys“. Tokia galimybė numatyta ir Direktyvoje 2013/48/ES. Vadovaujantis šios direktyvos nuostatomis, galimybė turėti advokatą gali būti apribota dviem atvejais: kai siekiama išvengti rimtų neigiamų padarinių asmens gyvybei, laisvei arba fizinei neliečiamybei ir kai ikiteisminio tyrimo institucijos turi skubiai imtis veiksmų, norėdamos užkirsti kelią rimtam baudžiamojo proceso sutrikdymui³⁶¹.

EŽTT keliuose sprendimuose išaiškino savo požiūrį į teisės pasinaudoti advokato pagalba iškart po sulaikymo apribojimą. Svarbiausias iš šių sprendimų – Didžiosios kolegijos sprendimas byloje *Ibrahim ir kiti prieš Jungtinę Karalystę* (2016). Byla susijusi su keturių asmenų apklausa nedalyvaujant advokatui. Kai kurie iš šių asmenų buvo areštuoti įtarus, kad padėjo sprogmenis Londono metropolitene ir kitose dviejuose Londono vietose, praėjus dviem savaitėms po 2005 m. liepos 7 d. incidento, kai šiame mieste susisprogdino savizudis. Su trimis įtariamaisiais iškart po sulaikymo įvyko „saugumo pokalbiai“, neleidiančiant jiems susisiekti su advokatu nuo keturių iki

aštuonių valandų. Per pokalbius visi trys neigė dalyvavimą su sprogdiniais susijusiose įvykiuose. Vėliau, bylos nagrinėjimo metu, jie prisipažino dalyvavę minėtuose įvykiuose ir buvo nuteisti. Ketvirtasis pareiškėjas nebuvo sulaikytas ir nebuvo įtariamasis, jis buvo apklaustas kaip liudytojas. Apklauskos metu jis davė parodymus prieš save ir remiantis šiais parodymais vėliau buvo nuteistas. EŽTT nenustatė Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimo pirmųjų trijų pareiškėjų atžvilgiu. Teismas pripažino, kad „saugumo pokalbiai“ turėjo konkretų tikslą: išvengti galimų rimtų neigiamų pasekmių kitų asmenų gyvybei arba fizinei neliečiamybei, kai buvo siekiama skubiai surinkti informaciją apie planuotas atakas ir apie konspiraciniu būdu veikiančių asmenų tapatybes. Teismas pripažino svarbią aplinkybę, kad ribojančios priemonės buvo aiškiai reglamentuotos nacionaliniuose teisės aktuose³⁶². Kalbant apie ketvirtą pareiškėją, Teismas nustatė 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimą. Teismas tai argumentavo aplinkybe, kad apklausa nebuvo nutraukta, kai pareiškėjas, būdamas liudytoju, pradėjo duoti parodymus prieš save; jis nebuvo įspėtas apie galimus padarinius ir jam nebuvo suteikta galimybė pasinaudoti advokato pagalba. Sprendimas tęsti apklausą nebuvo pagrįstas valstybės įstatymais, ir pirminiai procesiniai pažeidimai nebuvo nagrinėjami tolesniame teismo procese, kuris kaip visuma buvo neteisingas³⁶³.

Vėliau bylos *Artur Parhomenko prieš Ukrainą* sprendime (2017) Teismas leido suvaržyti teisę į advokatą, nors atrodo, kad šis suvaržymas gerokai viršytų Direktyvoje dėl teisės turėti advokatą nustatytus leistinus apribojimus. Pareiškėjas, kuris buvo sulaikytas ir apkaltintas plėšimu, iš pradžių ikiteisminio tyrimo metu kelis kartus atsisakė savo teisės turėti advokatą. Jis buvo apklaustas nedalyvaujant advokatui ir davė parodymus prieš save. Vis dėlto vienu metu jis paprašė advokato paslaugų, tačiau jo prašymas buvo atmestas ir jis vėl buvo apklaustas nedalyvaujant advokatui. Apklauskos metu jis davė parodymus prieš save, į kuriuos vėliau buvo atsižvelgta priimančią apkaltinamąjį nuosprendį. EŽTT teigia, kad „jeigu pareiškėjas pateikė prašymą dėl advokato, jo ankstesni advokato atsisakymai turėjo būti laikomi netekusiais galios“³⁶⁴. Teismas taip pat pripažino, kad „iš bylos aplinkybių negalima daryti išvados, kad buvo kokių nors įtikinamų priežasčių, pagrindžiančių šį apribojimą“³⁶⁵. Vis dėlto Teismas nenustatė Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimo, nes, jo nuomone, baudžiamasis procesas kaip visuma buvo teisingas: parodymai, kuriuos pareiškėjas davė nedalyvaujant advokatui, buvo gauti po panašių ankstesnių parodymų; nors į parodymus buvo atsižvelgta priimančią apkaltinamąjį nuosprendį, jie nuosprendžiui neturėjo lemiamos reikšmės; buvo atsižvelgta į kitus teisingo bylos nagrinėjimo reikalavimus, įtvirtintus EŽTT praktikoje³⁶⁶.

359 EŽTT, *Croissant prieš Vokietiją*, Nr. 13611/88, 1992 m. rugsėjo 25 d. sprendimas, 30 pastr.

360 *Ten pat*, 36 pastr.

361 Direktyva 2013/48/ES, preambulės 31, 32 past.

362 EŽTT, *Ibrahim ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, 276–277 pastr.

363 *Ten pat*, 301–311 pastr.

364 EŽTT, *Artur Parhomenko prieš Ukrainą*, Nr. 40464/05, 2017 m. vasario 16 d. sprendimas, 81 pastr.

365 *Ten pat*, 82 pastr.

366 *Ten pat*, 83–91 pastr.

Sulaikymo svarba

Direktyvoje 2013/48/ES ir EŽTT praktikoje įvertinimas, ar būtina pasinaudoti teisine pagalba baudžiamajame procese, labai priklauso nuo to, ar įtariamasis / kaltinamasis buvo sulaikytas. Tokių sąsają nustatė ir Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas byloje *Miranda prieš Arizoną* ir vėlesnėje precedentinėje teisėje³⁶⁷.

Vadovaudamosi Direktyvos 2013/48/ES preambulės 27 ir 28 pastraipomis, valstybės narės neprivalo imtis aktyvių veiksmų siekdamas užtikrinti, kad įtariamieji arba kaltinamieji, iš kurių neatimta laisvė, gautų advokato pagalbą. Laisvės atėmimo atveju valstybės narės turi konkrečius pozityvius įsipareigojimus užtikrinti, kad įtariamieji arba kaltinamieji galėtų veiksmingai naudotis savo teise turėti advokatą. Į šiuos įsipareigojimus įskaitomas būtinosis *ex officio* gynybos suteikimas arba advokatų sąrašo sulaikytajam pateikimas, kad jis galėtų pasirinkti advokatą³⁶⁸. Kitos pozityvios priemonės – tai valdžios institucijų veiksmai pagal Direktyvos 3 straipsnį, t. y. informacijos suteikimas ir advokato parūpinimas „nepagrįstai nedelsiant“, taip pat veiksmingas advokato dalyvavimas apklausoje ir tyrimo veiksmuose.

EŽTT praktikoje taip pat pabrėžiama ypatinga sulaikymo svarba, nes sulaikius įtariamąjį ar kaltinamąjį iškart privalu jam suteikti teisinę konsultaciją. Šią aplinkybę puikiai atskleidžia byla *Aleksandr Zaičenko prieš Rusiją* (2010). Pareiškėjas dirbo vairuotoju privačioje bendrovėje. Bendrovės vadovas ėmė įtarti vairuotojus vagiant degalus iš transporto priemonių ir kreipėsi į policiją, kad ši patikrintų įtariamąjį pagrįstumą. Iš darbo namo vykstantį pareiškėją sustabdė du policijos pareigūnai ir rado jo automobilyje du pilnus kanistrus dyzelino. Patikrinimo gatvėje metu pareiškėjas davė parodymus prieš save, kurie buvo užregistruoti patikrinimo protokole. Vėliau pareiškėjas buvo nubaustas lygtine šešių mėnesių laisvės atėmimo bausme. Bylos nagrinėjimo metu pareiškėjas neigė, kad prisipylė degalus į kanistrus iš tarnybinių automobilių, ir pateikė degalų pirkimo kvitą, tačiau jis nebuvo pripažintas įrodymu. Pareiškėjas pasiskundė, kad patikrinimo gatvėje metu, duodamas parodymus prieš save, jis buvo apklaustas nedalyvaujant advokatui. Tačiau EŽTT Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimo nenustatė. Teismas pareiškėjo situaciją palygino su pareiškėjo situacija *Salduz* byloje ir padarė išvadą, jog situacijos skyrėsi tik tuo, kad pareiškėjas nebuvo sulaikytas. Šis faktas turėjo lemiamos įtakos Teismo galutinei išvadai:

„Nors pareiškėjas šioje byloje neturėjo galimybės laisvai išseiti, Teismas laikosi nuomonės, kad bylos aplinkybės, kurias nurodė šalys ir kurias

nustatė Teismas, neįrodo, kad pareiškėjo teisė į judėjimo laisvę buvo reikšmingai apribota ir kad šio apribojimo pakaktų reikalauti advokato jau šiame baudžiamojo proceso etape“³⁶⁹.

Vis dėlto šioje byloje Teismas aiškiai nenurodo, koku tikslu vyraujantis teisingumo interesas „užgožė“ pareiškėjo teises, o tiksliau, kas neleido policijos pareigūnams išaiškinti pareiškėjui jo teisių patikrinimo gatvėje metu ir, suteikus reikiamas teisių įgyvendinimo garantijas, nugabenti pareiškėją į policijos nuovadą duoti parodymų³⁷⁰.

Teisės atsisakymas

Direktyvos 2013/48/ES 9 straipsnis leidžia įtariamiesiems ir kaltinamiesiems atsisakyti teisės į advokatą, išskyrus atvejus, kai advokato dalyvavimas yra privalomas – tada jo atsisakyti negalima. Atsisakyti advokato pagalbos galima, jeigu prieš tai įtariamajam arba kaltinamajam raštu arba žodžiu buvo suteikta pakankamai aiškios informacijos jam suprantama kalba apie teisės turėti advokatą turinį ir galimus jos atsisakymo padarinius. Be to, reikėtų užtikrinti, kad teisės atsisakymas būtų išreikštas savanoriškai ir nedviprasmiškai, taip pat jis turi būti įformintas dokumentu laikantis nustatytos tvarkos³⁷¹. Teisės atsisakymas gali būti atšauktas bet kuriame baudžiamojo proceso etape³⁷².

EŽTT praktikoje taip pat pripažįstama, kad Konvencijos 6 straipsnis neatmeta galimybės asmeniui atsisakyti teisės turėti advokatą su sąlyga, kad šios teisės atsisakymas bus išreikštas nedviprasmiškai ir susietas su minimaliomis garantijomis, proporcingomis šios teisės svarbai³⁷³. Iš visų 6 straipsnyje nurodytų garantijų Teismas pačia svarbiausia ir užtikrinančia kitas teisingo bylos nagrinėjimo garantijas laiko teisę į gynybą. Šį požiūrį Teismas pirmą kartą išsakė bylos *Piščalnikov prieš Rusiją* (2009) sprendime:

„Teismo nuomone, teisė į gynybą, esanti viena iš pagrindinių teisių, be kurių neįsivaizduojamas teisingas bylos nagrinėjimas ir kitų Konvencijos 6 straipsnyje įtvirtintų garantijų veiksmingumas, yra svarbiausias teisių, kurias reikia apsaugoti ypač sąmoningo ir protingo atsisakymo standartu, pavyzdys. (...) Tačiau Teismas pabrėžia, kad

369 EŽTT, *Aleksandr Zaičenko prieš Rusiją*, Nr. 39660/02, 2010 m. vasario 18 d. sprendimas, 48 pastr.

370 Žr. šiuo aspektu įtikinamą, iš dalies kitokią teisėjo Spielmann nuomonę.

371 Direktyva 2013/48/ES, 9 straipsnio 1 dalis ir 9 straipsnio 2 dalis.

372 *Ten pat*, 9 straipsnio 3 dalis.

373 EŽTT, *Sejdovic prieš Italiją*, 86 pastr.; EŽTT, *Piščalnikov prieš Rusiją*, 77 pastr.; EŽTT, *Makarenko prieš Rusiją*, Nr. 5962/03, 2009 m. gruodžio 22 d. sprendimas, 135 pastr.; EŽTT, *Kononov prieš Rusiją*, 33 pastr.; EŽTT, *Şaman prieš Turkiją*, Nr. 35292/05, 2011 m. balandžio 5 d., 32 pastr.; EŽTT, *Damir Sibgatullin prieš Rusiją*, Nr. 1413/05, 2012 m. balandžio 24 d. sprendimas, 48 pastr.

367 Žr. Van de Laar, T.A.H.M ir R.L. de Graaf, „Salduz and Miranda: Is the US Supreme Court Pointing the Way“, *European Human Rights Law Review*, 3 leidimas, 2011, p. 312.

368 Direktyva 2013/48/ES, preambulės 27 ir 28 pastr.

kaltinamajam prašant paskirti advokatą, reikalingos papildomos garantijos, nes neturėdamas advokato jis bus mažiau informuotas apie savo teises, vadinasi, mažiau tikėtina, kad jų bus paisoma³⁷⁴.

„Papildomų garantijų“ reikalavimas skatina EŽTT ypač atidžiai peržiūrėti būdą, kuriuo įtariamieji arba kaltinamieji atsisako teisės turėti savo pasirinktą advokatą³⁷⁵. Teismas privalo kruopščiai įvertinti visus subjektyvius ir objektyvius veiksnius, turinčius įtakos tokiam asmens pasirinkimui. *Piščalnikov* byloje Teismas konstatavo, kad jeigu kaltinamasis pareiškė norintis apklaustos metu turėti advokatą, numanomas teisės turėti advokatą atsisakymas neturėtų būti pagrįndžiamas faktu, kad prieš apklausą jam buvo paaiškinta apie jo teises. Be to, kaltinamajam pareiškus norą dalyvauti tyrime tik su advokatu, jį galima apklausti tik suteikus advokatą, nebent kaltinamasis pats pradėtų bendrauti su pareigūnais³⁷⁶. Byloje *Dvorski prieš Kroatiją* (2015) Didžioji kolegija konstatavo, kad jeigu net būdamas sulaikytas kaltinamasis pasirašė įgaliojimą tyrėjo pasiūlytam advokatui ir davė parodymus jam dalyvaujant, negalima pripažinti, kad jis atsisakė jo paties ir jo šeimos pasirinkto advokato paslaugų, jeigu šiam advokatui nebuvo leista bendrauti su kaltinamuoju policijos nuovadoje, kurioje jis buvo sulaikytas³⁷⁷. Kitoje byloje, kai kaltinamasis pasirašė pirminį pareiškimą, kad pageidauja advokato, o vėliau pasirašė keletą kitų dokumentų, juose nurodydamas, kad advokato nebeturi, EŽTT konstatavo, kad jo atsisakymo negalima laikyti nedviprasmišku³⁷⁸.

EŽTT praktikoje taip pat buvo bylų, kuriose Teismas pripažino, jog pareiškėjo teisės turėti advokatą atsisakymas buvo teisėtas ir galiojantis. Tokia, pavyzdžiui, yra byla *Galstyan prieš Armėniją* (2007). Pareiškėjas buvo nubautas trijų dienų administraciniu areštu administracinio teisės pažeidimo byloje, susijusioje su viešosios tvarkos pažeidimu antivyriausybinių demonstracijų metu. Jis atsisakė savo teisės turėti advokatą, policijos protokole asmeniškai parašydamas: „Aš nepageidauju turėti advokato“, ir vėliau, prasidėjus teismo procesui, šį atsisakymą patvirtino. Teisėjui paskelbus nuosprendį, kaltinamasis paprašė advokato. Teismas, atsižvelgdamas į įrodymų apie vertimą atsisakyti advokato stoką, du aiškius pareiškėjo teisės turėti advokatą atsisakymus, į faktą, kad 6 straipsnio 3

dalis c punktas leidžia kaltinamajam gintis pačiam, taip pat į palyginti nereikšmingą nusizengimo pobūdį, pažeidimų nenustatė³⁷⁹.

Teismo sprendimo pagrindumas byloje *Yoldaş prieš Turkiją* (2010) kelia daugiau abejonių. Teismas nenustatė 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimo byloje, kurioje kaltinamasis buvo sulaikytas įtariant dalyvavus teroristinės organizacijos veikloje – nusikaltime, už kurį gali būti paskirta įkalinimo iki gyvos galvos bausmė. Pareiškėjui buvo pranešta apie jo teises, tada jis pasirašė formą ir gavo jos nuorašą. Vėliau pareiškėjas tardytojo ir kaltintojo akivaizdoje pakartojo, kad atsisako savo teisės turėti advokatą, tačiau vėliau teisme pareiškė, kad ši teisė iš jo buvo atimta. EŽTT nedidele balsų dauguma nusprendė, kad teisės turėti advokatą atsisakymas šiomis aplinkybėmis buvo laisvas ir savanoriškas³⁸⁰. Trys teisėjai išsakė griežtą atskirą nuomonę pabrėždami kad, atsižvelgiant į kaltinimų sunkumą ir į tai, kad pareiškėjui advokatas po arešto nepranešė apie tokio atsisakymo padarinius, jo atsisakymas neturėtų būti laikomas laisvu ir savanorišku, ir todėl nebuvo galima jam leisti dalyvauti ikiteisminiame tyrime be advokato³⁸¹.

374 EŽTT, *Piščalnikov prieš Rusiją*, 78 pastr. Naujesnė precedentinė teisė – žr. EŽTT, *Šaman prieš Turkiją*, 33 pastr.; EŽTT, *Dvorski prieš Kroatiją*, Nr. 25703/11, Didžiosios kolegijos 2015 m. spalio 20 d. sprendimas, 101 pastr.; EŽTT, *Sarančov prieš Ukrainą*, Nr. 2308/06, 2016 m. birželio 9 d. sprendimas, 44 pastr.; EŽTT, *Sitnevskiy ir Čaykovskiy prieš Ukrainą*, Nr. 48016/06 ir 7817/07, 2016 m. lapkričio 10 d. sprendimas, 63 pastr.

375 Savo komentaruose apie EŽTT K. Grabenwarter, nepaisydamas aiškaus nurodymo *Piščalnikov* byloje, nepagrįstai tvirtina, kad teisės turėti advokatą atsisakymo sąlygos yra tokios pat kaip kaltinamojo teisės dalyvauti teismo procese atsisakymo sąlygos (Grabenwarter, Ch. *European Convention on Human Rights – Commentary*, München, Oxford, Baden-Baden, Basel: C.H. Beck, Hart, Nomos and Helbing, 2014, p. 160).

376 EŽTT, *Piščalnikov prieš Rusiją*, 79 pastr. Šiuo aspektu EŽTT praktika atitinka JAV Aukščiausiojo Teismo praktiką (Plg. Van de Laar, de Graaf, „Salduz and Miranda: Is the US Supreme Court Pointing the Way“, p. 316).

377 EŽTT, *Dvorski prieš Kroatiją*, 102 pastr.

378 EŽTT, *Sarančov prieš Ukrainą*, 46 pastr.

379 EŽTT, *Galstyan prieš Armėniją*, Nr. 26986/03, 2007 m. lapkričio 15 d. sprendimas, 91 pastr.

380 EŽTT, *Yoldaş prieš Turkiją*, Nr. 27503/04, 2010 m. vasario 23 d. sprendimas, 52 pastr.

381 *Ten pat*. Teisėjų Tulkens, Zagrebelsky ir Popović iš dalies atskira nuomonė.

TEISĖ Į NEMOKAMĄ TEISINĘ PAGALBĄ

Direktyvos 2016/1919/ES 4 straipsnio 1 dalyje, Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkte ir Pakto 14 straipsnio 3 dalies d punkte teisė į nemokamą teisinę pagalbą suformuluota vienodai: kiekvienas įtariamasis ar kaltinamasis turi teisę į nemokamą teisinę pagalbą baudžiamajame procese, jeigu jis neturi pakankamai lėšų sumokėti už advokato paslaugas ir jeigu tai būtina teisingumo interesams apsaugoti.

Ši formulotė nėra nepriekaištinga. Tiesioginis formulotės aiškinimas reikštų, kad norint gauti teisinę pagalbą, privalomos abi sąlygos: nepakankamos lėšos ir teisingumo interesai. Vis dėlto šiuo metu nėra tokių teisės aktų, kurie suteiktų didesnę svarbą asmens turtinei padėčiai, o ne „teisingumo interesams“. Jeigu teisingumo interesams būtina, kad asmuo turėtų advokatą, tada jo turtinė padėtis nesvarbi. Taip pat turėtų būti net tada, kai asmuo ir turi pakankamai lėšų, tačiau tiesiog nepageidauja samdytis advokatą³⁸². Jungtinių Tautų naudojimosi teisine pagalba baudžiamosios byloje principuose ir gairėse nurodoma, kad teisinė pagalba turėtų būti suteikiama neatsižvelgiant į asmens turimas lėšas, jeigu to reikia teisingumo interesams užtikrinti. Vadovaujantis šiais JT principais ir gairėmis, į šiuos interesus įskaitoma bylos nagrinėjimo skuba, bylos sudėtingumas ir galimos bausmės griežtumas³⁸³. Ir EŽTT praktikoje, ir Direktyvoje 2016/1919/ES nurodyta keletas tikėtinų situacijų, kuriose teisinė pagalba teisingumo interesais yra privaloma, neat-sižvelgiant į įtariamąjo ar kaltinamojo turtinę padėtį³⁸⁴. Dar daugiau tokių tikėtinų situacijų numatyta valstybių narių nacionaliniuose teisės aktuose.

Direktyvos 2016/1919/ES taikymo sritis sutampa su Direktyvos 2013/48/ES taikymo sritimi. Ji taikoma asmenims, kurie iš pradžių nebuvo apklausti kaip įtariamieji ar kaltinamieji, tačiau buvo pripažinti jais vėliau; taip pat taikoma esant smulkiems pažeidimams, už kuriuos nenumatyta laisvės atėmimo bausmė, ir Europos arešto orderio procedūroms³⁸⁵. Kaip ir Direktyva 2013/48/ES, Direktyva dėl nemokamos teisinės pagalbos turi būti taikoma visais atvejais, kai priimamas sprendimas dėl įtariamąjo ar kaltinamojo suėmimo, taip pat suėmimo metu ir visuose baudžiamąjo proceso etapuose³⁸⁶. Atsižvelgiant į pastarosios direktyvos reikalavimus, EŽTT precedentinėje teisėje pripažįstama, kad valstybės narės turėtų užtikrinti kaltinamiesiems realią veiksmingos gynybos galimybę, įskaitant nemokamą teisinę pagalbą prireikus, visuose bylos nagrinėjimo etapuose³⁸⁷.

382 Garlicki, L. (sud.). *Konwencja o Ochronie Praw Czlowieka i Podstawowych Wolności*, p. 437.

383 JT principai ir gairės, 3 principas, 21 pastr. Atsižvelgiant į tai, 1 gairėje nurodyta, kad asmenims, kurių pajamos viršija nacionalinių teisės aktų nustatytą ribą, turėtų būti suteikiama teisinė pagalba, jeigu ją suteikti būtina pagal teisingumo interesus ir jeigu asmuo negali jos gauti kitu būdu.

384 Žr. tolesnį skyrių.

385 Žr. ankstesnį skyrių.

386 Direktyva (ES) 2016/1919, 2 straipsnio 4 dalis.

387 EŽTT, *Wersel prieš Lenkiją*, Nr. 30358/04, 2011 m. rugsėjo 13 d. sprendimas, 50 pastr.

Direktyvoje 2016/1919/ES, Konvencijoje ir Pakte kalbama apie „nemokamą“ teisinę pagalbą. Panašiai pagal Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies e punktą ir Pakto 14 straipsnio 3 dalies f punktą užtikrinama kaltinamojo teisė nemokamai naudotis vertėjo žodžiu paslaugomis, kai kaltinamasis nesupranta teismo procese vartojamos kalbos ar ja nekalba. Šios dvi nuostatos EŽTT precedentinėje teisėje aiškinamos skirtingai. Nors teisė gauti nemokamą vertėją turėtų būti užtikrinta besąlygiškai³⁸⁸, Teismo nuomone, Konvencija nedraudžia valstybėms narėms reikalauti, kad kaltinamasis iš dalies ar visiškai padengtų jam suteiktos teisinės pagalbos sąnaudas arba padarytų tai vėliau, kai pagerės jo turtinė padėtis ir jis galės sumokėti už šią pagalbą, jeigu išlaidos ne per didelės³⁸⁹. Ši galimybė grindžiama tuo, kad 6 straipsnio 3 dalies c punkte numatytas nemokamos teisinės pagalbos teikimas atsižvelgiant į kaltinamojo turtinę padėtį, o 6 straipsnio 3 dalies e punkte tokia sąlyga nenumatyta³⁹⁰. Direktyvoje 2016/1919/ES taip pat leidžiama valstybėms narėms reikalauti, kad įtariamieji arba kaltinamieji iš dalies padengtų jiems suteiktos teisinės pagalbos išlaidas, atsižvelgiant į šių finansinius išteklius³⁹¹.

EŽTT precedentinėje teisėje taip pat aptariami reikalavimai, taikomi vertinant teisinės pagalbos naudingumą pagal galimą teismo proceso baigtį. Teismas pripažįsta, kad nacionalinės institucijos turėtų vadovautis ne tuo, ar teisinės pagalbos nesuteikimas pažeidė kaltinamojo interesus, bet tuo, ar suteikta pagalba buvo jam naudinga³⁹².

Turtinės padėties vertinimas

Iki šiol EŽTT praktikoje „nepakankamų lėšų“ kriterijus nebuvo reikšmingas vadovaujantis 6 straipsnio 3 dalies c punktu³⁹³. Tai dar vienas šio „teisingumo interesų“ kriterijaus šalutinės reikšmės įrodymas. EŽTT nuomone, nepakankamų lėšų įrodymo našta turėtų tekti pareiškėjui³⁹⁴, tačiau nėra reikalaujama „nekeliančių jokių abejonių“ įrodymų, pakanka „keleto požymių“ ar netgi „aiškių požymių, įrodančių priešingai, nebuvimo“³⁹⁵.

388 Pavyzdžiui, žr. EŽTT, *Işyar prieš Bulgariją*, Nr. 391/03, 2008 m. lapkričio 20 d. sprendimas, 48–49 pastr.

389 EŽTT, *Croissant prieš Vokietiją*, 36–37 pastr.; EŽTT, *Morris prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 38784/97, 2002 m. vasario 26 d. sprendimas, 89 pastr.

390 Trechsel, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*, p. 278.

391 Direktyva (ES) 2016/1919, preambulės 8 pastr.

392 EŽTT, *Artico prieš Italiją*, Nr. 6694/74, 1980 m. gegužės 13 d. sprendimas, 35 pastr.; EŽTT, *Alimena prieš Italiją*, Nr. 11910/85, 1991 m. vasario 19 d. sprendimas, 20 pastr.

393 Grabenwarter, Ch. *European Convention on Human Rights – Commentary*, 160 pastr.

394 Pavyzdžiui, žr. EŽTT, *Ognyan Asenov prieš Bulgariją*, Nr. 38157/04, 2011 m. vasario 17 d. sprendimas, 47 pastr.

395 EŽTT, *Pakelll prieš Vokietiją*, 34 pastr. Taip pat žr. EŽTT, *Twalib prieš Graikiją*, Nr. 24294/94, 1998 m. birželio 9 d. sprendimas, 51 pastr.; EŽTT, *Tsonoy Tsonov prieš Bulgariją (Nr. 2)*, Nr. 2376/03, 2010 m. sausio 14 d. sprendimas, 39 pastr.

Direktyva 2016/1919/ES leidžia atlikti išsamią atitinkamo asmens pajamų, turtnės ir šeiminės padėties, taip pat išlaidų advokato pagalbai ir gyvenimo lygio atitinkamoje valstybėje narėje analizę, siekiant nustatyti, ar asmeniui reikėtų suteikti *ex officio* pagalbą³⁹⁶. Tačiau tokio pobūdžio analizei reikia išteklių ir laiko, ir jeigu ją būtina atlikti prieš priimančią sprendimą suteikti *ex officio* gynybą, skubiais atvejais ji gali trikdyti gynybą, taip pat lemti kitus Konvencijos pažeidimus, pavyzdžiui, neteisėtą sulaikymą. Todėl kai kurios valstybės narės teisinės pagalbos poreikį apibrėžia teisės aktuose tik teisingumo interesų požiūriu, kaltinamojo lėšų vertinimą palikdamos galimam vykdymo procesui po galutinio nuosprendžio, kuriuo asmuo pripažįstamas kaltu ir jam priteisiama apmokėti teismo proceso išlaidas, įskaitant už teismo paskirtą advokatą³⁹⁷. Atrodo, kad EŽTT sutinka, jog toks vertinimas iš tiesų turėtų būti vykdymo proceso dalis, neatsižvelgiant į pagrindą, kuriuo remdamasis teismas kaltinamajam paskyrė advokatą³⁹⁸. Šiuo atžvilgiu vertinant, ar kaltinamasis turi „pakankamai lėšų susimokėti už teisinę pagalbą“, lemiamą reikšmę, turi jo materialinė padėtis ne advokato paskyrimo, o sprendimo atlyginti teismo išlaidas vykdymo metu.

Teisingumo interesų vertinimas

Direktyvoje 2016/1919/ES ir Teismo praktikoje nustatytos konkrečios sąlygos, kurioms esant būtina suteikti nemokamą teisinę pagalbą teisingumo interesais. Vis dėlto paminėtina, kad valstybių narių nacionaliniuose teisės aktuose nustatytų sąlygų taikymo sritis dažnu atveju būna platesnė. Todėl būtina dar kartą pabrėžti, kad Direktyvoje pateikiami tik būtiniausi standartai ir kad ją įgyvendinant negalima nepaisyti valstybių narių įsipareigojimo gerbti teisę į nemokamą teisinę pagalbą, kaip numatyta Konvencijoje³⁹⁹.

Nusikaltimo sunkumas ir su tuo susijusios bausmės griežtumas – kriterijus, lemiantis, ar kaltinamajam turėtų būti suteikta nemokama teisinė pagalba, – dažniausiai aptariamasi EŽTT praktikoje⁴⁰⁰. Šiuo metu Teismo precedentinėje teisėje vyrąja besąlygiškas reikalavimas visuose baudžiamojo proceso etapuose suteikti nemokamą teisinę pagalbą tada, kai už nusikalstamą veiką, kurią asmuo yra įtariamasi ar kaltinamasi, gali būti skirta laisvės atėmimo bausmė. Kai kuriuose

komentaruose⁴⁰¹ teigiama, kad šis standartas buvo įtvirtintas kartu su bylos *Quaranta prieš Šveicariją* sprendimu (1991). Pareiškėjas – jaunas, emociškai nestabilus italas, kuriam buvo pateikti kaltinimai vartojus ir gabenus narkotines medžiagas. Už šį nusikaltimą numatoma iki trejų metų laisvės atėmimo bausmė. Pareiškėjas keletą kartų paprašė teismo paskirto advokato pagalbos, bet jo prašymai buvo atmesti. Galiausiai jis gynėsi teisme vienas ir buvo nuteistas šešių mėnesių laisvės atėmimo bausme. EŽTT konstatavo, kad buvo pažeistas Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktas, pabrėždamas, kad šiuo atveju buvo svarbu ne tai, kokia bausmė faktiškai paskirta, bet tai, kokia galėjo būti paskirta. Teismo nuomone, „nemokama teisinė pagalba turėjo būti suteikta atsižvelgiant vien į gresiančios bausmės dydį“⁴⁰². Tačiau šioje byloje neaišku, ar teisingumo interesams užtikrinti reikėtų suteikti nemokamą teisinę pagalbą, jeigu pareiškėjui grėstų švelnesnė bausmė, bet vis tiek susijusi su laisvės atėmimu. Ankstesnėje precedentinėje teisėje Komisija paprastai pripažindavo, kad valstybės narės neturi tokios prievolės bylose, kai galimos iki devynių mėnesių trukmės realaus laisvės atėmimo bausmės⁴⁰³. Be to, *Quaranta* byloje Teismas atkreipė dėmesį į kitus reikšmingus veiksnius: bylos sudėtingumą ir pareiškėjo asmeninę situaciją⁴⁰⁴.

Reikalavimas suteikti nemokamą teisinę pagalbą teisingumo interesais, jeigu už nagrinėjamą veiką įstatymuose numatyta laisvės atėmimo bausmė, buvo pradėtas taikyti *Didžiosios kolegijos sprendime byloje Benham prieš Jungtinę Karalystę* (1996). Ši byla yra susijusi su atsisakymu suteikti nemokamą teisinę pagalbą pareiškėjui, kuris buvo skolingas nedidelę vietinių mokesčių sumą ir, nesumokėjęs šios skolos, buvo nuteistas 30 dienų laisvės atėmimo bausme. EŽTT nustatė, kad buvo pažeistas Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktas, ir konstatavo: „jeigu kaltinamajam gresia laisvės atėmimo bausmė, teisingumo interesai iš principo reikalauja teisinio atstovavimo“⁴⁰⁵. Teismas šią išvadą vėliau taikys daugelyje kitų sprendimų⁴⁰⁶.

Direktyvoje 2016/1919/ES aiškiai neįtvirtintas reikalavimas suteikti nemokamą teisinę pagalbą, jeigu įstatymais numatoma laisvės atėmimo bausmė, tačiau toks reikalavimas yra įtvirtintas Rekomendacijoje dėl nemokamos teisinės pagalbos

396 Direktyva (ES) 2016/1919, 4 straipsnio 3 dalis. Tačiau direktyvoje nenumatyta tikslaus laiko, kada valstybės narės gali tokias analizes atlikti.

397 Pavyzdžiui, žr. EŽTT, *Pakelli prieš Vokietiją*, 34 pastr.

398 EŽTT, *Ognyan Asenov prieš Bulgariją*, 45–48 pastr.

399 Direktyva (ES) 2016/1919, preambulės 2, 23 ir 30 pastr.

400 Pasak Karen Reid, tai yra svarbiausias kriterijus Teismo praktikoje; kiti kriterijai – tik papildomi. Žr. Reid, K. *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*, p. 193.

401 Pavyzdžiui, žr. EŽTT *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights, Strasbourg: Right to a fair trial (criminal limb)*, p. 291.

402 EŽTT, *Quaranta prieš Šveicariją*, Nr. 12744/87, 1991 m. gegužės 24 d., 33 pastr.

403 Trumpa apžvalga – žr. Reid, K. *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*, p. 195.

404 *Ten pat*, 34–35 pastr.

405 EŽTT, *Benham prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 19380/92, Didžiosios kolegijos 1996 m. birželio 10 d. sprendimas, 61 pastr.

406 Pavyzdžiui, žr. EŽTT, *Hooper prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 42317/98, 2004 m. lapkričio 16 d. sprendimas, 20 pastr.; EŽTT, *Beet ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 47676/99 ir kt., 2005 m. kovo 1 d. sprendimas, 38 pastr.; EŽTT, *Lloyd ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 29798/96 ir kiti, 2005 m. kovo 1 d. sprendimas, 134 pastr.; EŽTT, *Prežec prieš Kroatiją*, Nr. 48185/07, 2009 m. spalio 15 d. sprendimas, 29 pastr.; EŽTT, *Zdravko Stanev prieš Bulgariją*, Nr. 32238/04, 2012 m. lapkričio 6 d. sprendimas, 38 pastr.; EŽTT, *Mihaylova prieš Rusiją*, Nr. 46998/08, 2014 m. lapkričio 19 d. sprendimas, 82 pastr.

(2013/C 378/03).⁴⁰⁷ Pagal JT principus ir gaires valstybės narės turi užtikrinti, kad kiekvienas asmuo, kuriam pareikšti kaltinimai įvykdžius baudžiamąją veiką, už kurią teismas gali skirti įkalinimo arba mirties bausmę, galėtų pasinaudoti teisine pagalba visose teismo procesuose⁴⁰⁸.

Bylos sudėtingumas – kitas kriterijus, lemiantis nemokamos teisinės pagalbos suteikimą įtariamajam ar kaltinamajam teisingumo interesais. Viename iš savo anksčiau sprendimų byloje *Artico prieš Italiją* (1980) EŽTT pripažino, kad procesas, susijęs su senaties termino išaiškinimu kasacinės instancijos teisme, yra ganėtinai sudėtingas, todėl buvo būtinas teisinis atstovavimas, o valdžios institucijos turėjo pakeisti teismo paskirtą pareiškėjo advokatą, negalintį atstovauti pareiškėjui⁴⁰⁹. Šis kriterijus EŽTT praktikoje dažniausiai taikomas su kitais kriterijais, todėl sudėtinga iš Teismo argumentų išskirti jo santykinę reikšmę. Kita vertus, bylos *Barsom ir Varli prieš Švediją* sprendime (2008) EŽTT konstatavo, kad pareiškimas administracinėje byloje dėl papildomų mokesčių rinkimo iš dviejų restorano bendraturčių yra akivaizdžiai nepagrįstas. Teismas sutiko, kad byloje pateikti baudžiamieji kaltinimai remiantis šios sąvokos *sui generis* apibrėžimu, bet konstatavo, kad byla faktiniu požiūriu yra ganėtinai nesudėtinga, o pareiškėjams negrėsė laisvės atėmimo bausmė. Be to, Švedijos administraciniai teismai pagal įstatymus privalo padėti šalims pasiruošti bylos nagrinėjimui ir išsiaiškinti įvairias aplinkybes, kiek tai būtina pagal bylos pobūdį⁴¹⁰. ŽTK laikosi panašaus požiūrio bylos *O.F. prieš Norvegiją* sprendime (1984). Pareiškėjas pasiskundė, kad jam nebuvo suteikta nemokama teisinė pagalba teismo procese, kai buvo nagrinėjamos dvi sujungtos bylos dėl nedidelės baudos paskyrimo. Dėl nereikšmingo kaltinimų pobūdžio ir nedidelės bausmės Komitetas pripažino pareiškimą nepagrįstu⁴¹¹.

Teismo pabrėžiama „kaltinamojo asmeninė situacija“ yra svarbus kriterijus sprendžiant nemokamos teisinės pagalbos teikimo problemą. Šis kriterijus taikomas asmenims, kurie dėl amžiaus, profesinio išsilavinimo, neįgalumo, pilietybės, priklausymo pažeidžiamai grupei ir pan., negali apsiginti patys. Kai kuriuose komentaruose šios aplinkybės būna įtrauktos į bylos sudėtingumo kriterijų⁴¹². Be abejonės, kai kurios kaltinamojo asmeninės savybės gali nulemti, kad byla taps gerokai sudėtingesnė. Vis dėlto Teismo praktikoje nurodytas pakankamas pagrindas kaltinamojo asmeninę situaciją išskirti kaip atskirą kriterijų⁴¹³. Vertinant šį

407 Rekomendacijos 12 p.

408 JT principai ir gairės, 5 gairė, 45 pastr.

409 EŽTT, *Artico prieš Italiją*, 34 pastr.

410 EŽTT, *Barsom ir Varli prieš Švediją*, Nr. 40766/06 ir 40831/06, 2008 m. sausio 4 d. sprendimas.

411 ŽTK, *O.F. prieš Norvegiją*, Nr. 158/1983, 1984 m. spalio 26 d. sprendimas, 3.4 pastr.

412 Van Dijk, P., F. van Hoof, A. van Rijn, L. Zwaak (sud.), *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, p. 643.

413 Žr. EŽTT „*Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights, Strasbourg: Right to a fair trial (criminal limb)*“, 292 pastr.

kriterijų kaip bylos sudėtingumo kriterijaus sudėtinį elementą, būtų nebegalima įvertinti konkrečių asmeninių kaltinamojo savybių, kurios neleidžia veiksmingai dalyvauti teismo procese ir gintis gerokai sudėtingesnėje byloje, svarbumo.

Byla *Zdravko Stanev prieš Bulgariją* (2012) – tipinis tokio atvejo pavyzdys. Šioje byloje pareiškėjo asmeninė situacija turėjo nepriklausomą reikšmę sprendžiant, ar jam reikėjo suteikti nemokamą teisinę pagalbą. Pareiškėjas buvo pripažintas kaltu, nes teismo proceso metu naudojo suklastotą dokumentą ir taip pakenkė teisėjo reputacijai. Vis dėlto jis buvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, jam buvo paskirta 500 BGN bauda; be to, turėjo sumokėti didelę sumą pinigų už patenkintą civilinį ieškinį, pareikštą jam baudžiamosios bylos nagrinėjimo metu. Tuo pačiu metu teismas atmetė pareiškėjo prašymą suteikti nemokamą teisinę pagalbą, nepaisydamas aplinkybės, kad kaltinamasis neturėjo lėšų susimokėti už advokato paslaugas. EŽTT konstatavo 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimą, argumentuodamas taip:

“Nors byloje nėra ginčo dėl to, kad pareiškėjas turi universitetinį išsilavinimą, bylos medžiagoje nėra užuominų apie jo teisinį išsilavinimą, ir nors teismo procesas nebuvo paties sudėtingiausio lygio, jame buvo sprendžiami įrodymų priimtumo, proceso taisyklių ir tyčios reikšmingumo klausimai. (...) Taigi kvalifikuotas teisininkas neabejotinai stengtųsi ginti byloje savo požiūrį, aiškiau ir veiksmingiau atsikirsti į kaltinančios šalies argumentus. Faktas, kad pareiškėjas, būdamas išsilavinęs žmogus, galėjo suprasti teismo procesą, nepaneigia fakto, kad be teisininko praktiko paslaugų jam beveik nebuvo galimybės veiksmingai apsiginti pačiam”⁴¹⁴.

Direktyva (ES) 2016/1919 ir EŽTT precedentinė teisė leidžia atlikti nemokamos teisinės pagalbos teikimo pagrįstumo analizę. Į šią analizę įtrauktas konkrečių bylos aplinkybių ir galimų teisinių veiksmų sėkmės tikimybės įvertinimas. Direktyvos 4 straipsnyje įtvirtintas reikalavimas valstybėms narėms tokių analizių taikymo metu atsižvelgti į nusikalstamos veikos sunkumą, bylos sudėtingumą ir galimos sankcijos griežtumą. Direktyvoje numatyti du atvejai, kai vienareikšmiškai laikoma, kad situacija atitinka pagrįstumo kriterijų: kai įtariamasis ar kaltinamasis pristatomas į teismą, kad būtų priimtas sprendimas dėl suėmimo bet kuriuo proceso etapu ir suėmimo metu⁴¹⁵. Kita vertus, direktyva suteikia valstybėms narėms diskrecijos teisę išskirti iš galimos nemokamos teisinės pagalbos gavėjų grupės smulkius nusizengimus padariusius asmenis, nes jų atvejai pagrįstumo kriterijaus neatitiktų, tačiau šiuo atveju turi būti užtikrinta teisė į teisingą bylos nagrinėjimą⁴¹⁶.

414 EŽTT, *Zdravko Stanev prieš Bulgariją*, 40 pastr.

415 Direktyva (ES) 2016/1919, 4 straipsnio 4 dalis.

416 *Ten pat*, preambulės 13 pastr.

EŽTT leidžia naudoti nemokamos teisinės pagalbos teikimo pagrįstumo analizę apeliaciniame procese. Šiuo aspektu žinomiausia byla Teismo praktikoje yra *Monnell ir Morris prieš Jungtinę Karalystę* (1987). Du pareiškėjai už įsilaužimą ir narkotinių medžiagų pardavimą buvo nuteisti kelerių metų laisvės atėmimo bausme. Pareiškėjams teisme atstovavę advokatai patarė apeliacine tvarka nesųsti bausmių, aiškindami tuo, kad apeliacinio skundo nagrinėjimas būtų visiškai neperspektyvus ir nesėkmingas, nes apeliacinio skundo nagrinėjimo metu pateikus rašytinius pasižadėjimus neišvykti, pareiškėjams grėstų ilgesnė faktinė (ne paskirta nuosprendžiu) laisvės atėmimo trukmė, jeigu apeliacinis skundas būtų atmestas dėl nepagrįstai suteiktos nemokamos teisinės pagalbos. Tačiau pareiškėjai pateikė apeliacinį skundą ir paprašė suteikti jiems teisinę pagalbą teisme. Jų prašymai buvo atmesti. EŽTT nenustatė 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimo. Teismo nuomone, „vien tik teisingumo interesų nepakanka reikalaujant automatiškai suteikti teisinę pagalbą, jeigu nuteistasis, kurio byla pirmojoje instancijoje buvo išnagrinėta teisingai, nepažeidžiant 6 straipsnio, nori pateikti apeliacinį skundą, kuris veikiausiai bus išnagrinėtas ne jo naudai“⁴¹⁷. Atsižvelgiant į konkrečias šios bylos aplinkybes, Kolegijos argumentai yra abejotini, tačiau Teismas pasinaudojo šia išvada, atmėsdama pareiškimus keliose kitose bylose⁴¹⁸. Kita vertus, daugelyje bylų Teismas atskirai patikrino nemokamos teisinės pagalbos teikimo pagrįstumo analizę apeliaciniame procese ir nustatė pažeidimų, kai nebuvo užtikrinti teisingumo interesai⁴¹⁹.

Bendrajame komentare Nr. 32 ir Jungtinių Tautų žmogaus teisių komiteto praktikoje taip pat leidžiama naudoti nemokamos teisinės pagalbos teikimo pagrįstumo analizę. Bendrajame komentare Nr. 32 Komitetas pabrėžia, kad sprendžiant, ar kaltinamajam reikėtų teisingumo interesais paskirti advokatą, reikia išnagrinėti „objektyvią sėkmės tikimybę apeliaciniame etape“⁴²⁰. Šioje precedentinėje teisėje dėl individualių prašymų ŽTK sutinka, kad net ir griežtų bausmių atvejais nemokama teisinė pagalba gali būti neteikiama nesant objektyvios tikimybės, kad apeliacinis skundas bus išnagrinėtas palankiai apeliantui. Tačiau ši nuostata netaikoma nusikaltimams, už kuriuos gali būti skiriama mirties bausmė – šiuo atveju kaltinamajam turėtų būti užtikrintas advokato dalyvavimas, įskaitant nemokamos teisinės pagalbos teikimą visuose proceso etapuose, neatsižvelgiant į apeliacinio skundo išnagrinėjimo sėkmės tikimybę⁴²¹.

417 EŽTT, *Monnell ir Morris prieš Jungtinę Karalystę*, 67 pastr.

418 Žr. EŽTT, *Witter prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 13098/87, 1988 m. gegužės 6 d. sprendimas; EŽTT, *Higgins prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 17120/90, 1990 m. gruodžio 3 d. sprendimas; EŽTT, *Östergren prieš Švediją*, Nr. 13572/88, 1991 m. kovo 1 d. sprendimas; EŽTT, *Osthoff prieš Liuksemburgą*, Nr. 26070/94, 1998 m. sausio 14 d. sprendimas.

419 Susijusių bylų prieš Jungtinę Karalystę analizė – žr. Emmerson, B., A. Ashword ir kt. *Human Rights and Criminal Justice*, 3-as leidimas, London: Sweet & Maxwell, 2012, p. 431–432; Reed, R., J. Murdoch. *Human Rights Law in Scotland*, p. 694–696.

420 ŽTK, *Bendrasis komentaras Nr. 32*, 38 pastr.

421 Susijusi ŽTK precedentinė teisė – žr. Joseph, S., M. Castan. *The International Covenant on Civil and Political Rights: Cases, Materials and Commentary*, 3-as leidimas, Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 495–496.

Nemokamos teisinės pagalbos atsisakymas ir advokato paskyrimas prieš kaltinamojo valią

Teisinės pagalbos gavėjai gali atsisakyti šios teisės tam tikromis sąlygomis. Bylos *Raykov prieš Bulgariją* sprendime (2009) EŽTT pabrėžia, kad, kaip ir teisės pasinaudoti advokato pagalba atveju, „nei Konvencijos 6 straipsnio raidė, nei dvasia negali neleisti asmeniui aiškiai ar numanomai atsisakyti teismo paskirto advokato paslaugų“⁴²². Tačiau Teismas priduria, kad toks atsisakymas yra priimtinas tik tokiu atveju, jeigu jis yra nedviprasmiškas ir neprieštarauja kai kuriems reikšmingiems viešiesiems interesams⁴²³. Dabar visos Europos jurisdikcijos pripažįsta, kad tam tikrais atvejais yra būtina užtikrinti teisinę gynybą, net jeigu kaltinamasis atsisakė šios teisės, pavyzdžiui, jeigu pareiškiami kaltinimai įvykdžius sunkų nusikaltimą ar asmuo priklauso pažeidžiamai grupei (yra nepilnametis, užsienietis, turi fizinę ar psichinę negalią, nemoka proceso kalbos ir kt.)⁴²⁴. Bylos *Padalov prieš Bulgariją* sprendime (2006) Teismas pabrėžė, kad atsižvelgiant į pareiškėjui grėsusią griežtą bausmę, teisingumo interesais jam buvo būtina suteikti nemokamą teisinę pagalbą baudžiamajame procese, kad būtų užtikrintas teisingas teismo procesas⁴²⁵.

Ankstesnėje Teismo precedentinėje teisėje buvo sutarta, kad kalbant apie valstybės paskirtą gynėją, 6 straipsnio 3 dalies c punktas neužtikrina kaltinamajam nei teisės turėti savo pasirinktą advokatą, nei valdžios institucijų pareigos jį konsultuoti⁴²⁶. Šis griežtas požiūris vėlesnėje EŽTT praktikoje, atrodo, sušvelnėjo. *Croissant* ir kitose vėlesnėse bylose Teismas teigia:

„Paskirdami advokatus, nacionaliniai teismai privalo neabejotinai atsižvelgti į kaltinamojo pageidavimus (...). Tačiau jie gali nepaisyti šių pageidavimų dėl svarbių ir pakankamai pagrįstų priežasčių, rodančių, kad tai būtina teisingumo interesams užtikrinti“⁴²⁷. Iš tiesų, kaip paaiškėjo iš *Croissant* bylos, Teismo išaiškinimas apie tai, kas būtina teisingumo interesams užtikrinti, gali lemti pernelyg didelį kaltinamojo norų nepaisymą⁴²⁸. Neaiškūs Teismo teiginiai įvairiose bylose rodo, kad šiems reikalavimams reikėtų išsamesnio paaiškinimo.

422 EŽTT, *Raykov prieš Bulgariją*, Nr. 35185/03, 2009 m. spalio 22 d. sprendimas, 63 pastr. Taip pat žr. EŽTT, *Padalov prieš Bulgariją*, Nr. 54784/00, 2006 m. rugpjūčio 10 d. sprendimas, 47 pastr.

423 EŽTT, *Raykov prieš Bulgariją*, 63 pastr.

424 Plg. Grabenwarter, Ch. *European Convention on Human Rights – Commentary*, p. 160.

425 EŽTT, *Padalov prieš Bulgariją*, 55 pastr.

426 Pavyzdžiui, žr. EŽTT, *X. prieš Vokietiją*, Nr. 6946/75, 1976 m. liepos 6 d. sprendimas.

427 EŽTT, *Croissant prieš Vokietiją*, 29 p.; EŽTT, *Lagerblom prieš Švediją*, Nr. 26891/95, 2003 m. sausio 14 d. sprendimas, 54 p.; EŽTT, *Mayzit prieš Rusiją*, 66 p.; EŽTT, *Vožigov prieš Rusiją*, Nr. 5953/02, 2007 m. balandžio 26 d. sprendimas, 41 pastr.; EŽTT, *X. prieš Suomiją*, Nr. 5953/02, 2007 m. balandžio 26 d. sprendimas, 183 pastr.; EŽTT, *Breukhoven prieš Čekijos Respubliką*, Nr. 44438/06, 2011 m. liepos 21 d. sprendimas, 60 pastr.; EŽTT, *Karpyuk ir kiti prieš Ukrainą*, Nr. 30582/04 ir 32152/04, 2015 m. spalio 6 d. sprendimas, 144 pastr.

428 Žr. ankstesnį skyrių.

TEISĖ Į VEIKSMINGĄ GYNYBĄ

Galimybė pasinaudoti advokato pagalba, net jeigu ji suteikiama iškart po su laikymo arba kaltinimų pareiškimo, negali pati savaime užtikrinti veiksmingos įtariamąjo ar kaltinamojo gynybos, jeigu advokatui nesudaromos sąlygos veiksmingai dalyvauti procese. Jau nuo ankstyvosios precedentinės teisės Teismas daugiausia dėmesio skyrė poreikiui užtikrinti tam tikras minimalias garantijas, lemiančias veiksmingą teisinę pagalbą.

Artico byloje Komisija ir Teismas šį poreikį pagrindė bendruoju Konvencijos tikslu – užtikrinti ne teorines ar iluzines, bet „tikras ir veiksmingas“⁴²⁹ teises. Tokių sąlygų sistema nėra išsami ir galutinė. Be kompetentingų valdžios institucijų pareigos atitinkamai reaguoti į tokius šurkščius pažeidimus, kaip advokato nedalyvavimas teismo posėdžiuose arba jo bendradarbiavimas su ikiteisminio tyrimo institucijomis prieš kaltinamojo interesus, šioje sąlygose aptariamas pakankamų ryšių, laiko ir formų, kuriomis galima vykdyti visus gynybos veiksmus, užtikrinimas, kliento ir advokato bendravimo konfidencialumas ir advokato veiksmų laisvė, įskaitant jo apsaugą nuo galimų nepagrįstų sankcijų⁴³⁰.

Direktyvos 2013/48/ES 3 straipsnio 3 dalyje ir 4 straipsnyje įtvirtintas reikalavimas valstybėms narėms užtikrinti įtariamiesiems bei kaltinamiesiems ir jų advokatams tam tikras teises, kurios kaip visuma pagrindžiamos Teismo precedentine teise⁴³¹. Šios nuostatos kritikuojamos dėl to, kad trukdo pertvarkyti advokatų teisę aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese į universalią teisę, taip pat neleidžia suformuluoti konkrečių su šia problema susijusių standartų ir palieka pernelyg didelę šios teisės turinio dalį reglamentuoti nacionalinei teisei⁴³². Ši kritika, pagrįsta minimalistiniu direktyvos traktavimu, vis dar nepripažįsta pažangaus direktyvos turinio. Kadangi iš EŽTT precedentinės teisės nėra aišku, ar teisė susisiekti su advokatu pirmosios apklausos metu apima ir advokato teisę būti ir aktyviai dalyvauti apklausoje⁴³³, ši teisė užtikrinama direktyvos 3 straipsnio 6 dalimi, nors ir nukreipiant į nacionalinėje teiseje nustatytą tvarką⁴³⁴.

429 EŽTT, *Artico prieš Italiją*, 33 pastr. Taip pat žr. ankstesnę EŽTT praktiką: *Goddi prieš Italiją*, Nr. 8966/80, 1984 m. balandžio 9 d. sprendimas, 27 pastr.

430 Išsamiau žr. tolesnį skyrių.

431 Žr. ankstesnį skyrių.

432 Žr. Peers, S., T. Hervey, J. Kenner, A. Ward. *The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary*, . 1339.

433 Plg. EŽTT, *Dougan prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 44738/98, 1999 m. gruodžio 14 d. sprendimas; taip pat žr. Billing, F. *The Right to Silence in Transnational Criminal Proceedings: Comparative Law Perspectives*, Springer: Šveicarija, 2016, p. 68.

434 Panašiai Europos komitetas prieš kankinimą (EKPK) reikalauja, kad teisė turėti advokatą apimtų „teisę turėti advokatą, kuris dalyvautų bet kurioje policijos atliekamoje apklausoje, ir advokatui turėtų būti leista kištis į apklausos eigą“ (EKPK, *21-oji bendroji ataskaita* (CPT/Inf(2011) 28), 24 pastr.

Valstybės atsakomybės ribos

EŽTT praktikoje pripažįstama, kad nacionalinės baudžiamosios institucijos ir apskritai pati valstybė negali atsakyti už visus nepakankamai veiksmingos praktinės gynybos atvejus. Byloje *Kamasinski prieš Austriją* (1989) Teismas konstatavo:

„Remiantis valstybės narės teisininko profesijos nepriklausomumu galima teigti, kad gynybos įgyvendinimas iš esmės yra kaltinamojo ir jo advokato reikalas – nesvarbu, ar advokatas paskirtas pagal teisinės pagalbos programą, ar pasamdytas už privačias lėšas. Teismas sutinka su Komisija, kad kompetentingos nacionalinės institucijos, vadovaudamosi 6 straipsnio 3 dalies c punktu, privalo įsikišti tik tada, kai teisinę pagalbą teikiantis advokatas atstovauja akivaizdžiai neveiksmingai arba šioms institucijoms apie tai buvo pranešta kitais būdais“⁴³⁵.

Vėliau Teismas nustatė 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimus, pripažindamas, kad valstybė atsako už advokato neužtikrintą veiksmingą gynybą toliau nurodytais atvejais.

- Laikoma, kad nacionalinis teismas nesuteikė veiksmingos gynybos kaltinamajam, jeigu advokatas, paskirtas pagal teisinės pagalbos programą, nedalyvavo nagrinėjant bylą teismo posėdyje, o ypač jeigu šiame posėdyje dalyvavo kaltinimą palaikanti šalis, kuri paprašė kaltinimus perkvalifikuoti⁴³⁶.
- Nacionalinis teismas netyrė advokato neįvykdytų įsipareigojimų ir skubiai nepakeitė jo kitu advokatu, o kai galiausiai advokatas buvo pakeistas, neatidėjo bylos nagrinėjimo, kad naujasis advokatas turėtų laiko susipažinti su bylos medžiaga⁴³⁷.
- Nacionalinis teismas neužtikrino, kad advokatai, paskirti pagal teisinės pagalbos programą, atliktų savo pareigas, jeigu jie neatvyko į kurį nors teismo posėdį bylos nagrinėjimo metu⁴³⁸.
- Tyrėjai toleravo advokato neveikimą ir tuo pasinaudojo⁴³⁹.
- Nacionalinis teismas paskyrė kaltinamajam du advokatus, tačiau nenurodė telefono numerių, kad būtų galima su advokatais susisiekti, todėl pastarieji nesusitiko su kaltinamuoju gynybos strategijai aptarti⁴⁴⁰.

435 EŽTT, *Kamasinski prieš Austriją*, 65 pastr. Teismas šį standartą taiko daugelyje vėlesnių sprendimų. Naujausias sprendimas – žr. EŽTT, *Faig Mammadov prieš Azerbaidžaną*, 32 pastr.

436 EŽTT, *Sabirov prieš Rusiją*, Nr. 13465/04, 2010 m. vasario 11 d. sprendimas, 46 pastr.

437 EŽTT, *Daud prieš Portugaliją*, Nr. 22600/93, 1998 m. balandžio 21 d. sprendimas, 42 pastr.

438 EŽTT, *Kemal Kahraman ir Ali Kahraman prieš Turkiją*, Nr. 42104/02, 2007 m. balandžio 26 d. sprendimas, 36 pastr.

439 EŽTT, *Pavlenko prieš Rusiją*, Nr. 42371/02, 2010 m. balandžio 1 d. sprendimas, 112–114 pastr.

440 EŽTT, *Prežec prieš Kroatiją*, 31 pastr.

Teismo nuomone, net jeigu gynyba turėjo trūkumų ir kaltinamasis prisidėjo prie neveiksmingos gynybos savo elgesiu, tai neatleidžia kompetentingų valdžios institucijų nuo atsakomybės užtikrinti gynybos veiksmingumą⁴⁴¹.

JT Žmogaus teisių komiteto ankstyvojoje precedentinėje teisėje pripažįstama, kad valstybės atsakomybės dėl neveiksmingos gynybos vertinimo standartai privačiai pasamdytų ir paskirtų advokatų atvejais skiriasi. Komitetas pripažino nepagrįstu asmens pareiškimą dėl rimtų gynybos trūkumų pirmosios instancijos teisme, kuris nuteisė jį 20 metų laisvės atėmimo bausme, be to, jo privačiai pasamdytas advokatas neatvyko į bylos nagrinėjimą. Komiteto nuomone, valstybė negali atsakyti už teisinės gynybos nesuteikimą, nes pareiškėjo advokatas buvo pasamdytas privačiai⁴⁴². Tiesa, vėliau Komitetas požiūrį pakeitė, pripažindamas, kad valstybė turi atsakyti už nesuteiktą veiksmingą teisinę gynybą, net jeigu ją turėjo suteikti privačiai pasamdytas advokatas, jeigu kompetentingai valstybės institucijai buvo pranešta apie tokį faktą⁴⁴³.

Veiksmingos gynybos sąlygos

Pakankamas laikas ir sąlygos gynybai

Galimybės susišniti tarp advokato ir įtariamojo ar kaltinamojo apribojimas, ypač sulaikymo metu, gali turėti lemtingų padarinių gynybos veiksmingumui. Tas pats pasakytina apie pakankamo laiko ir sąlygų konkrečiam gynybos veiksmui atlikti užtikrinimą. Spręsdamas, ar apribojimai yra pagrįsti, EŽTT atsižvelgia į bylos sudėtingumą, kaltinimų sunkumą ir visas susijusias aplinkybes, kurios galėtų turėti įtakos gynybos veiksmingumui. Byloje *Öcalan prieš Turkiją* (2005) Teismas nustatė 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimą dėl to, kad buvo apribotas pareiškėjo ir jo advokato susitikimų skaičius ir trukmė. Kadangi ikiteisminio tyrimo metu jis saugumo sumetimais buvo laikomas atokioje saloje, jo susitikimai su advokatais priklausė nuo kelto į salą tvarkaraščio. Todėl šie susitikimai buvo apriboti iki dviejų vienos valandos trukmės apsilankymų per savaitę. Atsižvelgiant į bylos sudėtingumą, tokio susitikimų skaičiaus nepakako, todėl ši aplinkybė turėjo neigiamos įtakos gynybos veiksmingumui⁴⁴⁴. Byloje *Bogumil prieš Portugaliją* (2008) Teismas konstatavo 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimą, nes pareiškėjo, kaltinamo narkotinių medžiagų pardavimu, advokatas buvo paskirtas bylos nagrinėjimo dieną ir jam buvo skirtos tik kelios valandos susipažinti su byla. Teismo nuomone,

toks laikas per trumpas. Tokiu atveju nacionalinis teismas turėjo ir privalėjo atidėti bylos nagrinėjimą, neatsižvelgdamas į tai, kad advokatas neprašė⁴⁴⁵.

Galimybės susišniti su advokatu sąlygos yra ypač svarbios, kai kalba eina apie teismo posėdžius, organizuojamus vaizdo konferencijų būdu. Ši problema nagrinėjama Didžiosios kolegijos sprendime byloje *Sachnovskiy prieš Rusiją* (2010). Pareiškėjas buvo Novosibirske, o tuo metu jo byla buvo nagrinėjama Aukščiausiam Teisme, Maskvoje. Pareiškėjui buvo paskirtas naujas advokatas ir suteikta galimybė pabendrauti su juo vaizdo konferencijoje likus 15 minučių iki bylos nagrinėjimo pradžios. Teismas pripažino, kad šis laikas buvo per trumpas, atsižvelgiant į bylos sudėtingumą ir svarbą. Jis taip pat konstatavo, kad valstybės surengta ir vedama vaizdo konferencija, kuri nebuvo apsaugota nuo pasiklausymo, neužtikrino kaltinamojo ir jo advokato pokalbio konfidencialumo. Taigi Teismas konstatavo Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimą⁴⁴⁶.

Bendravimo konfidencialumas

Gerbti advokato ir įtariamojo ar kaltinamojo bendravimo konfidencialumą – svarbiausia veiksmingos praktinės gynybos sąlyga. Direktyvoje 2013/48/ES ši sąlyga įtvirtinama specialia nuostata, kur nurodoma, kad bendravimas apima susitikimus, korespondenciją, pokalbius telefonu ir kitų pagal nacionalinę teisę leidžiamų formų bendravimą⁴⁴⁷. Sulaikyto asmens ir jo advokato bendravimo privatumą taip pat reglamentuoja kai kurie tarptautiniai „negrįžti“ standartai. Pavyzdžiui, pagal Standartinių minimalių elgesio su kaliniams taisyklių (Mandelos taisyklių) 61 taisyklę reikalaujama, kad kaliniams „būtų suteiktos vienodos galimybės, laikas ir patalpos bendrauti ir tartis bet kokiais teisiniais klausimais su savo pasirinktu teisininku ar teisinę pagalbą teikiančiu pareigūnu; tai turi būti atliekama nedelsiant, nesikišant ir necenzūruojant, taip pat užtikrinant visišką konfidencialumą, kaip nustatyta atitinkamuose vietos įstatymuose. Konsultacijas kalėjimo pareigūnai gali matyti, bet negali girdėti“⁴⁴⁸. Havanos deklaracijoje įtvirtintas panašus reikalavimas dėl advokatų vaidmens⁴⁴⁹.

441 EŽTT, *Sannino prieš Italiją*, Nr. 30961/03, 2006 m. balandžio 27 d. sprendimas, 51 pastr.

442 ŽTK, *H.C. prieš Jamaiką*, Nr. 383/1989, 1992 m. liepos 28 d. nuomonė, 6.3 pastr.

443 ŽTK, *Taylor prieš Jamaiką*, Nr. 705/1996, 1998 m. balandžio 2 d. nuomonė, 6.2 pastr. Panašus požiūris paskirto advokato atveju – žr. ŽTK, *Barrington Campbell prieš Jamaiką*, Nr. 618/1995, 1998 m. lapkričio 3 d. nuomonė, 7.3 pastr.

444 EŽTT, *Öcalan prieš Turkiją*, Nr. 46221/99, Didžiosios kolegijos 2005 m. gegužės 12 d. sprendimas, 135 pastr.

445 EŽTT, *Bogumil prieš Portugaliją*, Nr. 35228/03, 2008 m. spalio 7 d. sprendimas, 49 pastr.

446 EŽTT, *Sachnovskiy prieš Rusiją*, Nr. 21272/03, Didžiosios kolegijos 2010 m. lapkričio 2 d. sprendimas, 103–104 pastr. Apie pažeidimą panašiomis aplinkybėmis žr. EŽTT, *Gorbunov ir Gorbačov prieš Rusiją*, Nr. 43183/06 ir 27412/07, 2016 m. kovo 1 d. sprendimas. Vis dėlto byloje *Marcello Viola prieš Italiją* (2006) Teismas nenustatė pažeidimo, kai nagrinėjant bylą vaizdo konferencijos metu pareiškėjas turėjo pakankamai laiko bendrauti su savo advokatu telefono linija, kuri buvo apsaugota nuo pasiklausymo (EŽTT, *Marcello Viola prieš Italiją*, Nr. 45106/04, 2006 m. spalio 5 d. sprendimas, 75–77 pastr.).

447 Direktyva 2013/48/ES, 4 straipsnis.

448 JT Generalinė asamblėja, *Jungtinių Tautų standartinės minimalios elgesio su kaliniams taisyklės (Mandelos taisyklės)*, A/C.3/70/L.3, 2015 m. rugsėjo 29 d., 61.1 taisyklė.

449 *Pagrindiniai advokatų vaidmens principai*, patvirtinti Aštuntajame Jungtinių Tautų kongrese dėl nusikaltimų prevencijos ir elgesio su teisės pažeidėjais, Havana, 1990 m. rugpjūčio 27–rugsėjo 7 d., 8 principas.

Savo ruožtu EŽTT suformavo reikšmingą precedentinę teisę dėl advokato ir kliento bendravimo konfidencialumo. Paprastai šios teisės pažeidimas reiškia Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimą. Pagal Teismo precedentinėje teisėje pateikiamus išaiškinimus, kaltinamasis turėtų turėti galimybę įrodyti, kad apribojimais buvo pažeista jo teisė į gynybą, bet neturi įrodyti, kad toks apribojimas lėmė neteisingą bylos nagrinėjimą⁴⁵⁰. Deja, iš tiesų EŽTT praktikoje šiuo atžvilgiu yra priešingai: vėliausiame sprendime, susijusiame su neteisėtu susirašinėjimo slaptumo apribojimu, Teismas konstatavo, kad apribojimas reikštų 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimą tik tuo atveju, jeigu pareiškėjas galėtų įrodyti, kaip toks apribojimas paveikė bylos nagrinėjimo teisingumą⁴⁵¹. Jeigu nėra fiesioginės sąsajos tarp susirašinėjimo su advokatu slaptumo pažeidimo ir advokato veiksmų, susijusių su konkrečia baudžiamąja byla, Teismas nagrinėja šią problemą vadovaudamasis 8 straipsniu, t. y. kaip susijusį su pagarba susirašinėjimo su advokatu slaptumui⁴⁵².

Teismas bylos *S. prieš Šveicariją* (1991) sprendime pabrėžia:

„Teismo nuomone, kaltinamojo teisė bendrauti su savo advokatu negirdint trečiajam asmeniui yra dalis pagrindinių reikalavimų, keliamų teisingam bylos nagrinėjimui demokratinėje visuomenėje, ir tai pagrįsta Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktu. Jeigu advokatu nepavyko pasitarti su savo klientu ir gauti iš jo konfidencialių nurodymų be pašalinių žinios, tokia advokato pagalba tampa beveik nenaudinga, tačiau Konvencija siekia užtikrinti, kad teisės būtų praktinės ir veiksmingos“⁴⁵³.

Kai kuriose vėlesnėse bylose Teismas pakartotinai patvirtina šią nuostatą⁴⁵⁴. Teismas daugelyje bylų ir įvairiuose kontekstuose nustatė Konvencijos pažeidimus dėl to, kad buvo pažeistas advokato ir kliento bendravimo konfidencialumas. Išnagrinėjęs abu apribojimus pagal 6 straipsnio 3 dalies c punktą ir pagal

8 straipsnį, Teismas tam tikrais atvejais tokius apribojimus leidžia. Kitaip tariant, bendravimo konfidencialumas neapima advokato galimo bendrininkavimo nusikalstamoje veikloje ir situacijos, kai advokatas nežino, kad yra įtrauktas į tokią veiklą⁴⁵⁵.

Byloje *Brennan prieš Jungtinę Karalystę* (2001) Teismas konstatavo 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimą. Pareiškėjo, sulaukymo įtariant bendrininkavus teroristiniuose veiksmuose, ir jo advokato pirmame susitikime dalyvavo policijos pareigūnas, tokiu būdu siekiant, kad informacija nebūtų perduota laisvėje esantiems įtariamiesiems. Teismo nuomone, ikiteisminio tyrimo pareigūnai neturėjo informacijos, kad advokatas būtų norėjęs bendradarbiauti su įtariamaisiais, net jeigu tokių ketinimų ir būtų buvę⁴⁵⁶.

Byloje *Lanz prieš Austriją* (2002) Teismas pripažino, kad du mėnesius trukęs pareiškėjo ir jo advokato, kurį paskyrė ikiteisminio tyrimo teisėjas, bendravimo stebėjimas buvo neproporcingas tikslui – užkirsti kelią poveikio liudytojams darymui ir dokumentų slėpimui. Atsižvelgiant į šią riziką, pareiškėjui buvo paskirtas kardomasis kalinimas, bet „ryšio su advokatu apribojimas asmeniui, kuriam jau paskirtas kardomasis kalinimas, yra papildoma priemonė, kuri turėtų būti pagrįsta išsamesniais argumentais“⁴⁵⁷. Kitoje byloje Teismas nustatė, kad advokato ir sulaukymo asmens, įtariamo naryste nusikalstamoje grupuotėje, ryšių apribojimas siekiant užtikrinti griežtą konfidencialumą, kad būtų areštuoti kiti grupuotės nariai, buvo pagrįstas⁴⁵⁸.

Keliose bylose EŽTT nustatė 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimus dėl to, kad pareiškėjai teismo posėdžio metu buvo laikomi metaliniuose narvuose, apsaugose apsaugos darbuotojų. Teismo nuomone, šie darbuotojai galėjo nugirsti žodinį kaltinamųjų ir jų advokatų bendravimą, o tai neleistina, net jeigu tai nutiko atsitiktinai⁴⁵⁹. Šioje situacijoje pažeidimas konstatuojamas remiantis galimybe nugirsti pokalbį, bet ne aplinkybe, kad kaltinamasis laikomas metaliniame narve, kurią Teismas tam tikromis aplinkybėmis leidžia, nors argumentai ir abejotini⁴⁶⁰.

EŽTT konstatuoja atskirus 6 straipsnio 3 dalies c punkto pažeidimus bylose dėl advokatų kontorose atliktų kratų ir juose rastų bylos dokumentų poėmio. Tokia,

450 Žr. Van Dijk, P., F. van Hoof, A. van Rijn, L. Zwaak (red.). *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, p. 639. Autoriai nurodo bylos *Brennan prieš Jungtinę Karalystę* sprendimo 58 pastr., kur apie tai kalbama.

451 EŽTT, *Moroz prieš Ukrainą*, Nr. 5187/07, 2017 m. kovo 2 d. sprendimas, 73 pastr.

452 Pavyzdžiui, žr. EŽTT, *Niemietz prieš Vokietiją*, Nr. 13710/88, 1992 m. gruodžio 16 d. sprendimas. Teismas kartais nemato skirtumo ir konstatuoja 8 straipsnio pažeidimą atvejais, kai įsikūsimas tikslas – neleisti kaltinamajam pasinaudoti savo teisėmis teismo procese arba atleisti advokatą iš procesinio atstovo baudžiamajame procese pareigū, atsižvelgiant į dokumentus, leidžiančius įtarti ar apkaltinti pažeidimu konkrečią asmenį (pavyzdžiui, žr. EŽTT, *Schönenberger ir Dumaz*, Nr. 11368/85, 1988 m. birželio 20 d. sprendimas, 23–30 pastr.; EŽTT, *André ir kiti prieš Prancūziją*, Nr. 18603/03, 2008 m. liepos 24 d. sprendimas, 46 pastr.).

453 EŽTT, *S. prieš Šveicariją*, Nr. 12629/87 ir 13965/88, 1991 m. lapkričio 28 d. sprendimas, 48 pastr.

454 EŽTT, *Ocalan prieš Turkiją*, 133 pastr.; EŽTT, *Lanz prieš Austriją*, Nr. 24430/94, 2002 m. sausio 31 d. sprendimas, 50 pastr.; EŽTT, *Marcello Viola prieš Italiją*, 61 pastr.; EŽTT, *Rybacki prieš Lenkiją*, Nr. 52479/99, 2009 m. sausio 13 d. sprendimas, 56 pastr.; EŽTT, *Sachnovskiy prieš Rusiją*, 97 pastr.; EŽTT, *Yefimenko prieš Rusiją*, Nr. 152/04, 2013 m. vasario 12 d. sprendimas, 125 pastr.; EŽTT, *Insanov prieš Azerbaidžaną*, Nr. 16133/08, 2013 m. kovo 14 d. sprendimas, 165 pastr.; EŽTT, *Chodorkovskiy ir Lebedev prieš Rusiją*, Nr. 11082/06 ir 13772/05, 2013 m. liepos 25 d. sprendimas, 627 pastr.; EŽTT, *Urazov prieš Rusiją*, Nr. 42147/05, 2016 m. birželio 14 d. sprendimas, 85 pastr.

455 Strasbūro organų precedentinė teisė šiuo klausimu – žr. Emmerson, B., A. Ashword ir kt. *Human Rights and Criminal Justice*, p. 429.

456 EŽTT, *Brennan prieš Jungtinę Karalystę*, 59 pastr.

457 EŽTT, *Lanz prieš Austriją*, 52 pastr.

458 *Ten pat*, 52 pastr. Tokia yra byla *Kempers prieš Austriją*, kurioje Komisija pripažino pareiškimą nepagrįstu. Tačiau, pagal *Brennan* bylos standartus, nėra visiškai aišku, kokių mastu būtų galima pagrįsti tokius tyrėjų veiksmus.

459 EŽTT, *Insanov prieš Azerbaidžaną*, 168 pastr.; EŽTT, *Chodorkovskiy ir Lebedev prieš Rusiją*, 646 pastr.; EŽTT, *Urazov prieš Rusiją*, 87 pastr.

460 Žr. EŽTT, *Titarenko prieš Ukrainą*, Nr. 31720/02, 2012 m. rugsėjo 20 d. sprendimas, 90–93 pastr.

pavyzdžiui, yra byla *Chodorkovskiy ir Lebedev prieš Rusiją* (2013). Valdžios institucijos atliko kratą vieno iš pareiškėjų advokatų kontoroje ir paėmė dokumentus, susijusius su vienu iš pareiškėjų iškelta baudžiamąja byla, nepripažinus advokato įtariamuoju ir neužtikrinus Rusijos teisės aktuose įtvirtintų garantijų prieš savivalę⁴⁶¹.

Advokato veiksmų laisvė ir apsauga nuo nepagrįstų sankcijų

Norint užtikrinti veiksmingą teisinę gynybą būtina, kad advokatai turėtų pakankamą veiksmų laisvę bylos nagrinėjimo procese ir kad jie ir jų klientai proceso metu būtų apsaugoti nuo nepagrįstų sankcijų, nedarant neigiamo poveikio kaltinamojo gynybai.

Byloje *Poitrimol prieš Prancūziją* (1993) pareiškėjas pasislėpė prieš savo kasacinės bylos nagrinėjimą. Už tai jis buvo nubaustas nepriimant jo pareiškimo ir neleidžiant jo advokatui atstovauti byloje kasacinės instancijos teisme. EŽTT konstatavo, kad buvo pažeistas 6 straipsnio 3 dalies c punktas, pagrįsdamas tuo, kad sankcija buvo neproporcinga, pažeidė gynybos teisę ir įstatymo viršenybės demokratinėje visuomenėje principą⁴⁶².

Byloje *Panovits prieš Kiprą* (2008) EŽTT nustatė Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimą, nes pareiškėjo advokatas buvo nubaustas penkių dienų laisvės atėmimo bausme už nepagarbą teismui. Kitoje byloje, kurioje pareiškėjas buvo advokatas, Teismas nustatė, kad ši sankcija buvo nepagrįsta. Advokatas pats kreipėsi į nacionalinį teismą prašydamas leisti pasitraukti iš gynėjo pareigų byloje dėl pablogėjusių santykių su teismu. Teismas jo prašymą atmetė. EŽTT nuomone, nors nepagarba teismui buvo parodyta ne pagrindinio teismo proceso metu, faktas, kad teisėjai jautėsi įžeisti pareiškėjo advokato, turėjo neigiamos įtakos pareiškėjo gynybai. Be to, neleidimas advokatui pasitraukti iš bylos buvo neproporcinga reakcija, kuri taip pat turėjo neigiamos įtakos pareiškėjo teisei į gynybą. Apskritai, Teismo nuomone, „bausmė, pritaikyta pareiškėjo advokatui, galėjo turėti „šurpinantį poveikį“ pareigų, pavestų gynėjo vaidmenį atliekančioms advokatams, vykdymui“⁴⁶³.

APIBENDRINIMAS

Pastarajame dešimtmetyje įtariamųjų arba kaltinamųjų teisei į advokatą ir nemokamą teisinę pagalbą baudžiamajame procese tarptautinių standartų raida padarė reikšmingą pažangą. Tai nulėmė du veiksniai: EŽTT praktikos progresyvus vystymasis įskaitant Didžiosios kolegijos 2008 m. sprendimą byloje *Salduz prieš Turkiją* ir 2009 m. Europos Tarybos rezoliucijos „Dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti“ ir joje numatytų direktyvų priėmimas.

Šiuose teisės aktuose numatyta advokato pareiga dalyvauti procese ne tik nuo oficialaus kaltinimų pareiškimo momento, bet ir nuo tada, kai asmuo tampa įtariamasis nusikaltimo padarymu, galbūt paskatins esmines Europos šalių baudžiamąjo proceso reformas. Šis reikalavimas turės įtakos ne tik teismo proceso teisingumui, bet ir daugelyje šalių kol kas paplitusiai netinkamo elgesio ir nepagrįsto įtariamųjų sulaikymo praktikai, taip pat jų teisių į privatų gyvenimą pažeidimui.

Dabar, atrodo, esminė problema toliau tobulinant standartus turėtų būti teisės į advokatą atskyrimas nuo bendrojo „teisingo proceso“ vertinimo, sprendžiant apie jos reikšmę teismo proceso teisingumui. Nors ES direktyvos padėjo galutinį tašką ginčuose, suteikdamos šiai teisei nepriklausomą statusą, EŽTT praktikoje ir *Simeonovi* sprendime buvo toliau palaikoma jos šalutinė reikšmė. Vis dėlto ES valstybės narės tokio pasirinkimo neturi. Jos privalo perkelti direktyvų nuostatas į savo nacionalines teisės sistemas ir praktiką, suteikdamos teisei turėti advokatą savarankiškos teisės statusą, kaip nustatyta direktyvų reikalavimuose.

Be šios pagrindinės problemos, yra keletas kitų problemų, susijusių su tarptautinių standartų suderinimu ir išaiškinimu tam tikrais aspektais, pavyzdžiui, teisė gintis pačiam, advokato pasirinkimo apribojimas, įskaitant teismo galimybę paskirti advokatą prieš kaltinamojo valią, teisės į teisinę pagalbą apribojimas po sulaikymo, „teisingumo interesų“ taikymo srities išplėtimas siekiant suteikti nemokamą teisinę pagalbą, taip pat veiksmingos praktinės gynybos sąlygos. Teisei į advokatą ir nemokamą teisinę pagalbą taikomų standartų prasmingas ir veiksmingas išplėtimas įtariamųjų ir kaltinamųjų atžvilgiu reiškia rimtą iššūkį EŽTT precedentinei teisei. Tikėtina, kad visos šios sritys bus plėtojamos tolesnėmis iniciatyvomis, kuriomis bus siekiama nustatyti privalomus ir „negrįžtuosius“ standartus, taip pat tobulinamos tarptautinių institucijų tarptautinio ir regioninio lygmens precedentinėje teisėje.

461 EŽTT, *Chodorkovskiy ir Lebedev prieš Rusiją*, 632–634 pastr.

462 EŽTT, *Poitrimol prieš Prancūziją*, Nr. 14032/88, 1993 m. lapkričio 23 d. sprendimas, 38 pastr.

463 EŽTT, *Panovits prieš Kiprą*, Nr. 4268/04, 2008 m. gruodžio 11 d. sprendimas, 99 pastr. Teismas nepaaiškino, kodėl jis nusprendė nagrinėti šį klausimą atsižvelgdamas į 6 straipsnio 1 dalį, o ne į 6 straipsnio 3 dalies c punktą.

Parengė ir redagavo Natalija Bitiukova
Maketavo Mindaugas Ratkus

Išleido leidykla „Artis Esse“
Gedimino pr. 21, Vilnius 01103, Lietuva
www.artisesse.lt

Diagrama Nr. 1. Gynėjo dalyvavimas per pirmąją apklausą

Neatsisakė gynėjo	Gynėjas nedalyvavo	3	
	Dalyvavo VGTP gynėjas	65	
	Dalyvavo privatus gynėjas	3	
Atsisakė gynėjo	Gynėjas nedalyvavo	86	

Diagrama Nr. 2. Įtariamieji, kurie atsisakė gynėjo prieš pirmąją apklausą ir gynėjas nedalyvavo apklausoje

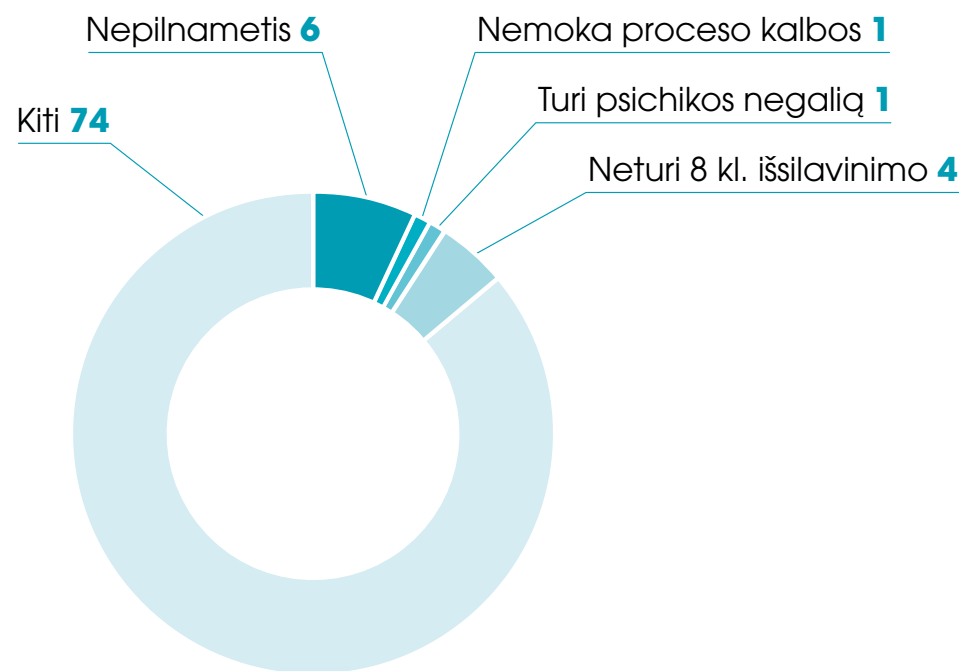

Diagrama Nr. 3. Gynėjo dalyvavimas per pirmąją apklausą (pagal gynėjo tipą)

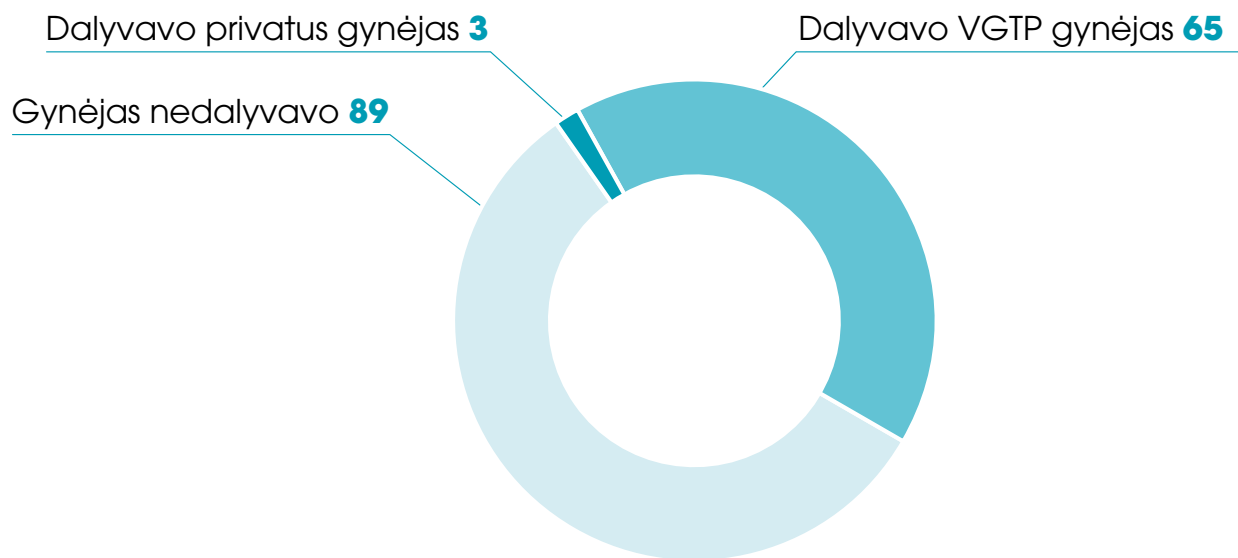

Diagrama Nr. 4. Įtariamąjo prisipažinimas per pirmąją apklausą

Gynėjas nedalyvavo	NN/NT	5
	Įtariamasis prisipažino padaręs n. v.	56
	Įtariamasis neprisipažino padaręs n. v.	17
	Įtariamasis iš dalies prisipažino padaręs n. v.	11
Dalyvavo VGTP gynėjas	NN/NT	5
	Įtariamasis prisipažino padaręs n. v.	26
	Įtariamasis neprisipažino padaręs n. v.	18
	Įtariamasis iš dalies prisipažino padaręs n. v.	16
Dalyvavo privatus gynėjas	Įtariamasis prisipažino padaręs n. v.	1
	Įtariamasis neprisipažino padaręs n. v.	2

Diagrama Nr. 5. Gynėjo dalyvavimas per antrąją apklausą

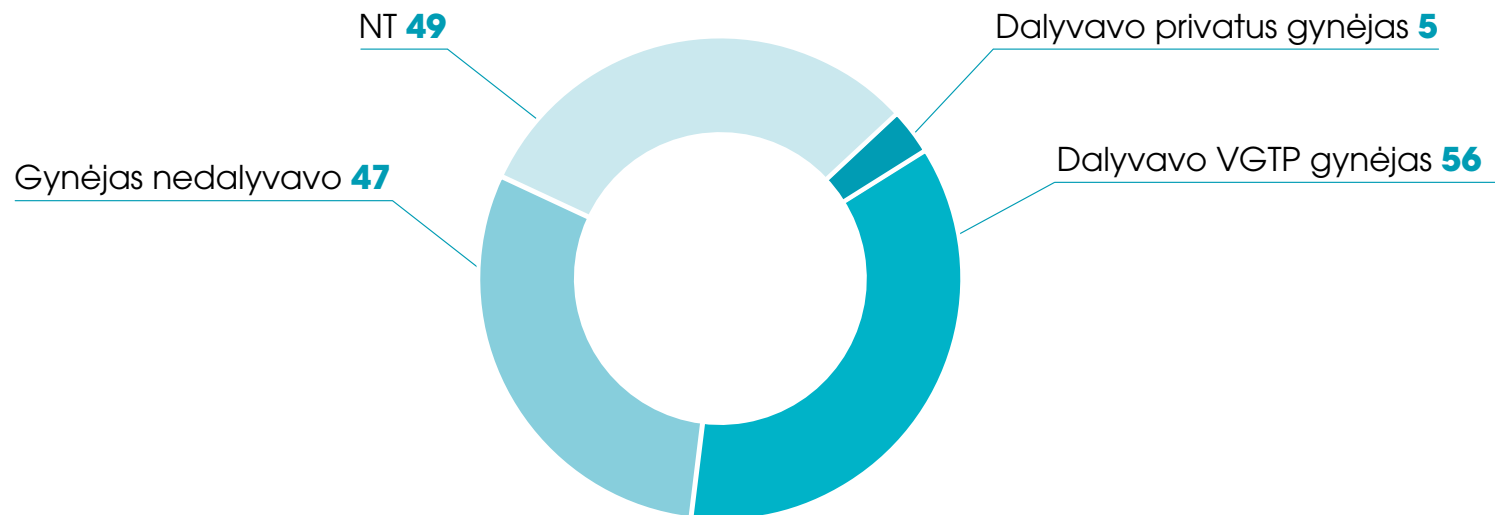

Diagrama Nr. 6. Gynėjo dalyvavimas posėdžiuose dėl kardamosios priemonės-suėmimo skyrimo

Gynėjas dalyvavo pasyviai, pateikė tik prašymą neskirti kardamosios priemonės **9**

Gynėjas dalyvavo ypač pasyviai, nepateikė jokių prašymų **4**

Gynėjas dalyvavo aktyviai, teikė prašymus, pastabas, uždavė klausimus **27**

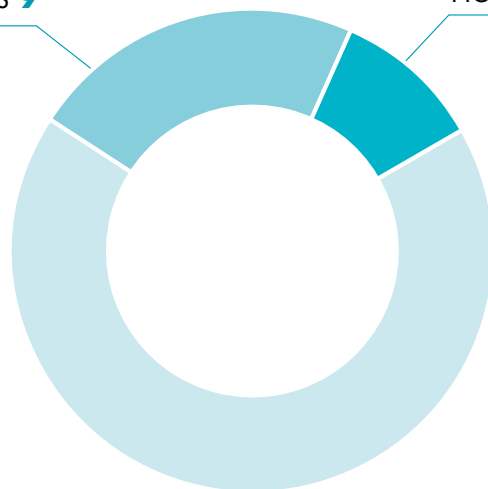

Diagrama Nr. 7. Gynėjo dalyvavimas teismo nagrinėjimo stadijoje

Pagreitintas procesas	NN	2
	Įtariamasis turėjo gynėją	25
Įprastas procesas	NT	1
	NN	2
	Įtariamasis turėjo gynėją tik apeliacinėje instancijoje	4
	Įtariamasis turėjo gynėją	94
	Įtariamasis neturėjo gynėjo	29

Diagrama Nr. 8. VGTP advokato keitimas ikiteisminio tyrimo metu

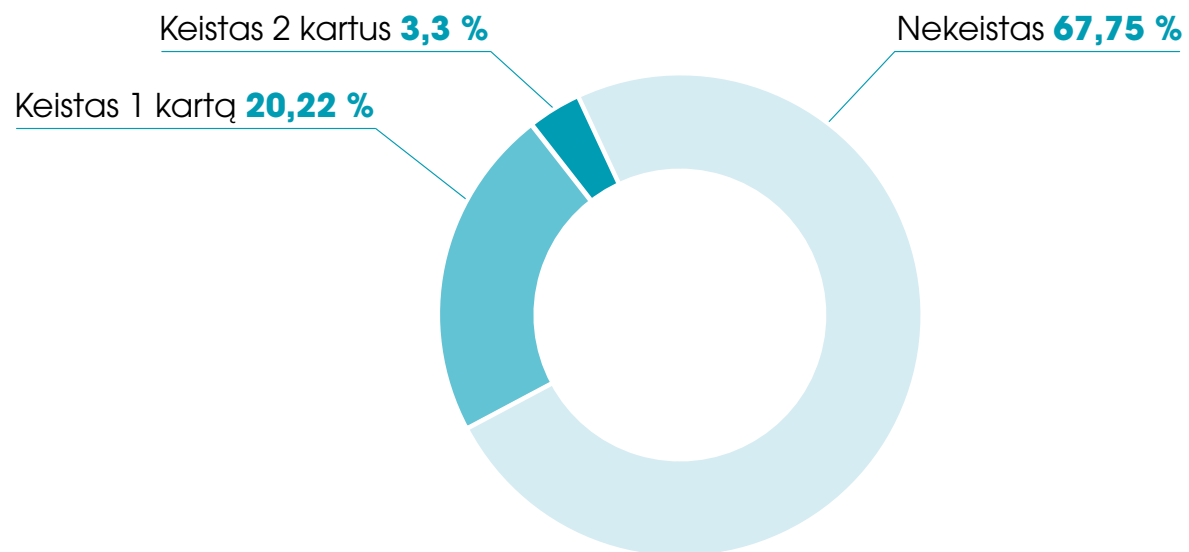

Diagrama Nr. 9. VGTP advokato keitimas teismo nagrinėjimo metu

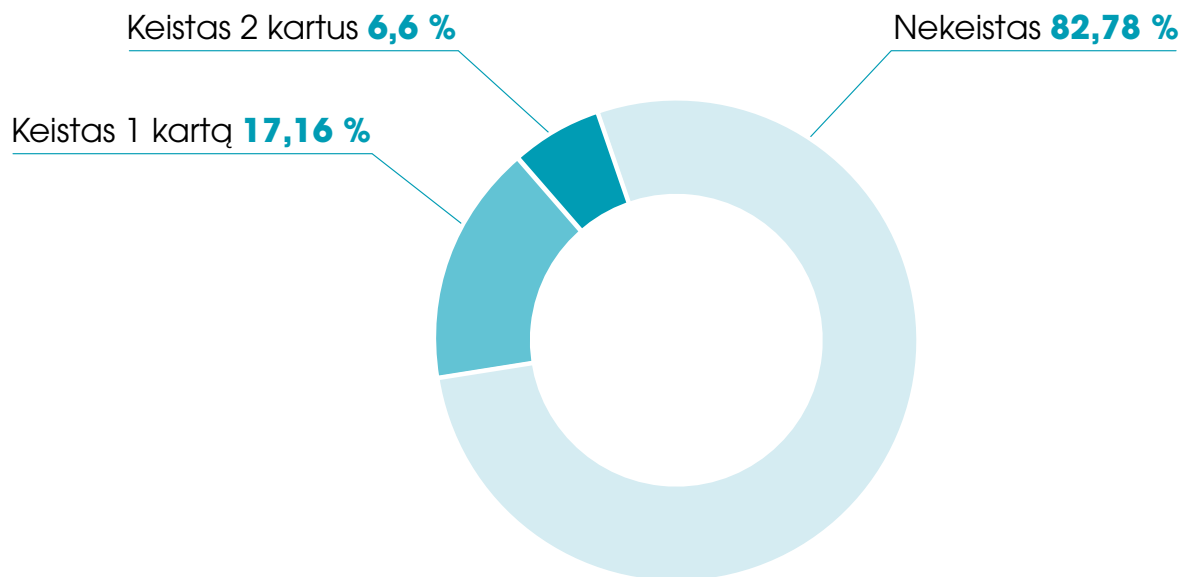

Diagrama Nr. 10. Lietuvoje užregistruotų nusikalstamų veikų skaičius

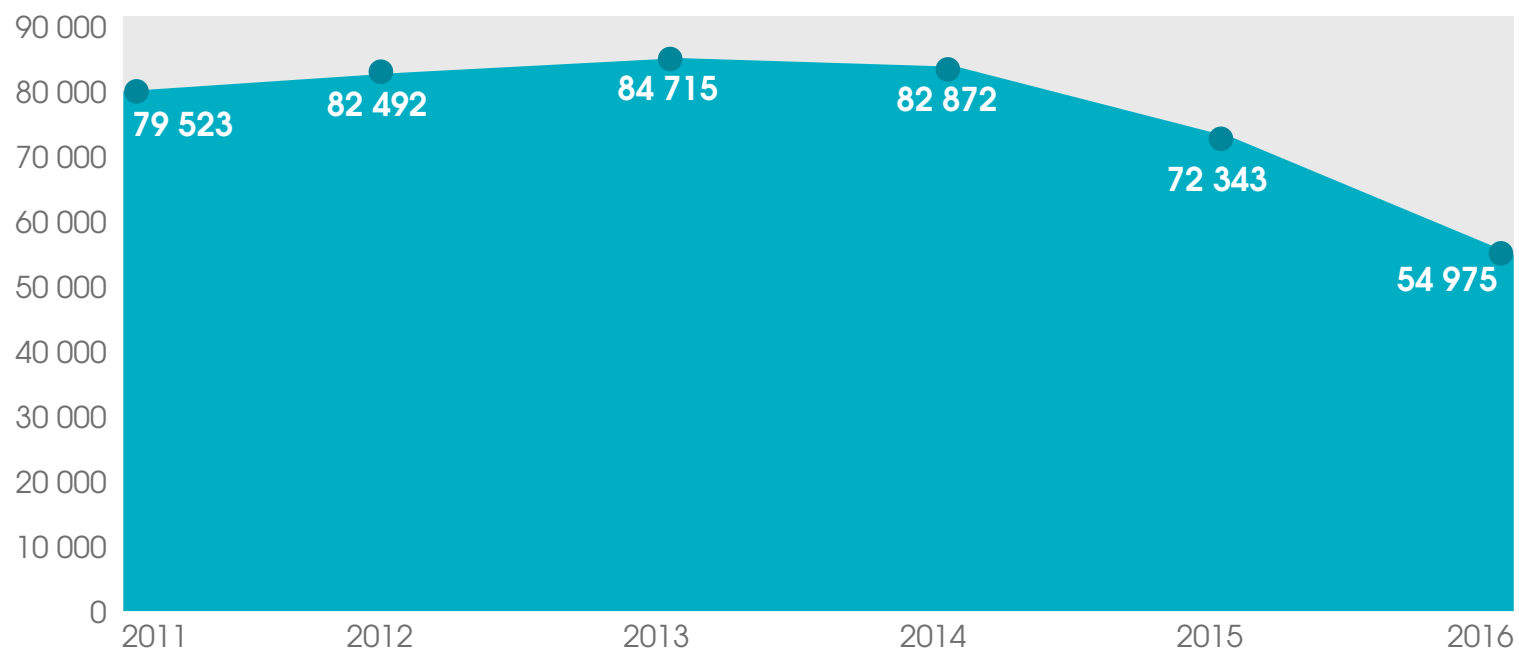

Diagrama Nr. 11. Vidutinė vienos baudžiamosios bylos, kurioje yra teikiama antrinė teisinė pagalba, kaina (EUR)

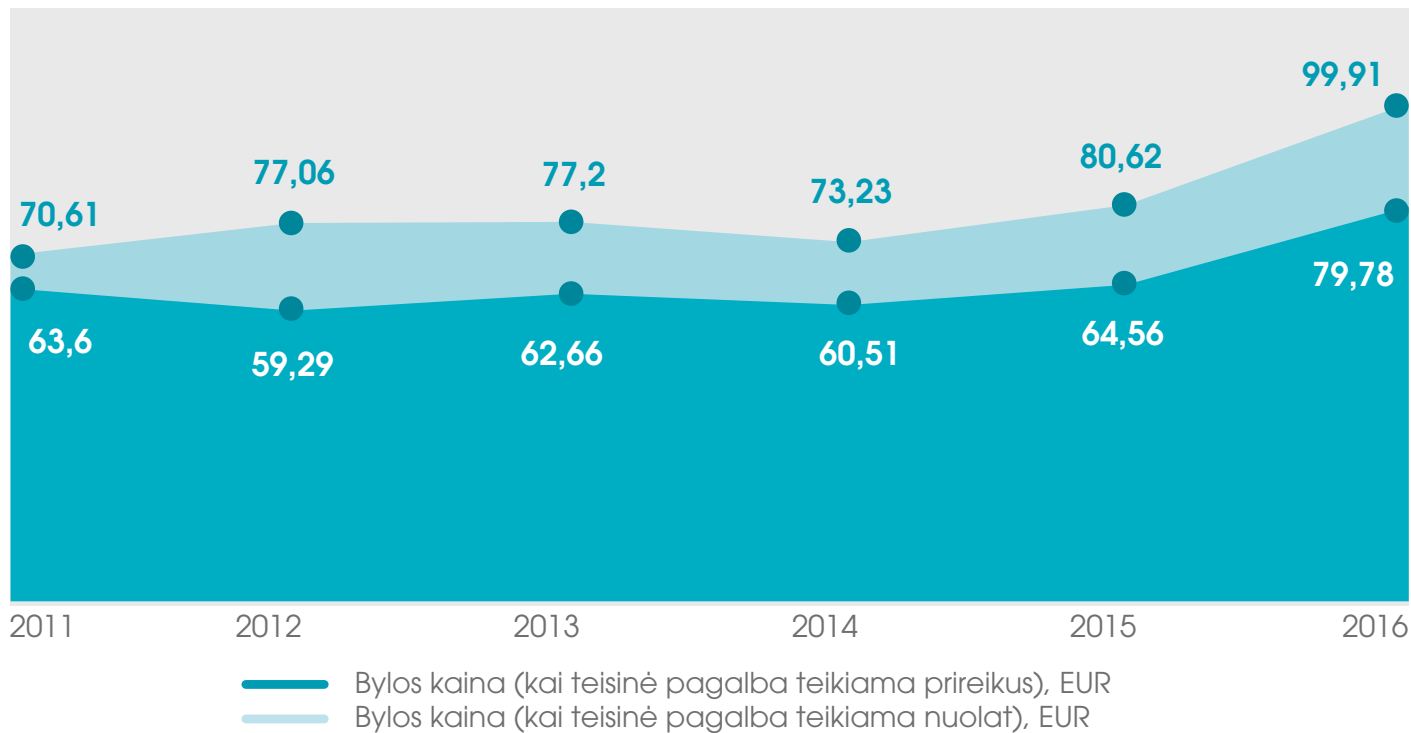

Diagrama Nr. 12. Antrinę teisinę pagalbą baudžiamosiose bylose teikiančių advokatų darbo apmokėjimas (EUR)

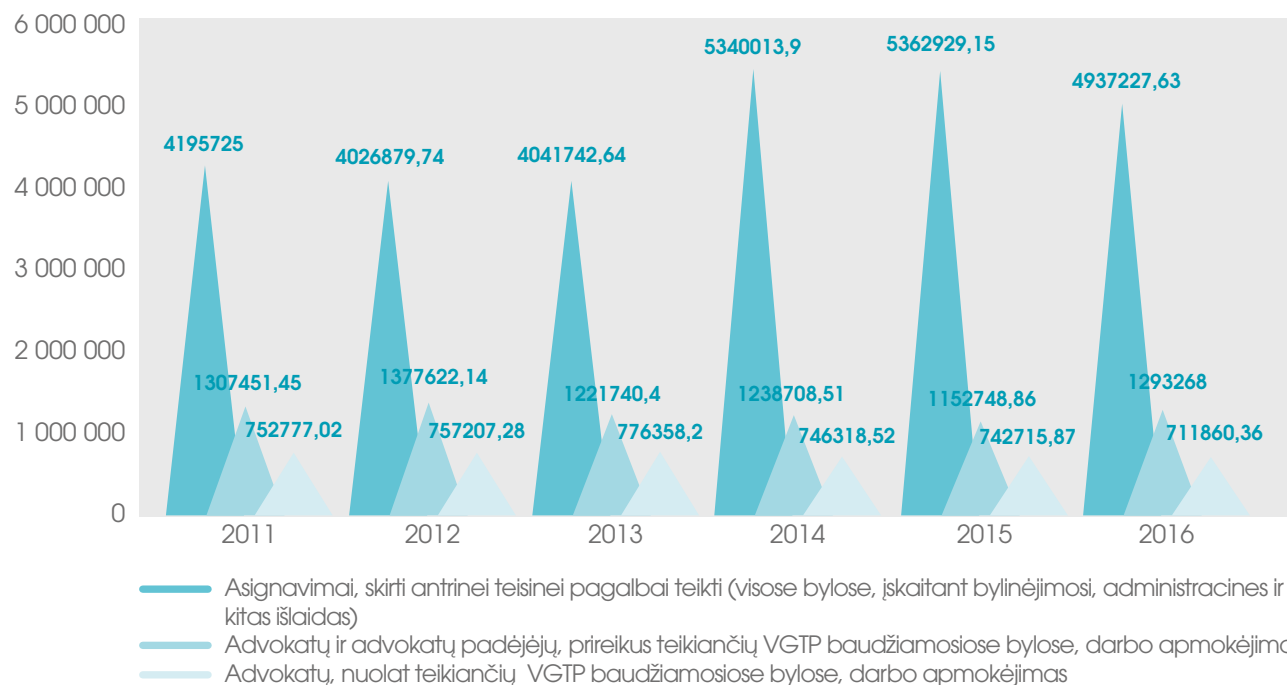

Diagrama Nr. 13. VGTP Tarnyboje gauti skundai dėl antrinės teisinės pagalbos

